Celebrating 50 YEARS 1977-2027

રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ, ગાંધીનગર આયોજિત

9 મી અધતન આવૃત્તિ

LATEST 2027

શિક્ષક યોગ્યતા કસોટી

TET-II

ધોરણ 6 થી 8

સામાજિક વિજ્ઞાન

વિભાગ 1 અને 2 ના અભ્યાસક્રમ માટે ઉપયોગી લિબર્ટી સહાયક

- બાળવિકાસ અને શૈક્ષણિકશાસ્ત્રનો સમાવેશ
- ભાષા અર્થગ્રહણ સાથે વ્યાકરણના મુદ્દાઓનું યોગ્ય નિરૂપણ
- ધોરણ 6 થી 8 આધારિત વિષયવસ્તુ તથા પદ્ધતિશાસ્ત્રની મુદ્દાસર માહિતી
- અભ્યાસક્રમ અનુસાર સામાન્ય જ્ઞાન, તાર્કિક અભિયોગ્યતા અને શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહોનો સમાવેશ

સંપાદન : જગદીશ પટેલ

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

Celebrating 50 YEARS 1977-2027

રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ, ગાંધીનગર આયોજિત

9 મી અધતન આવૃત્તિ

શિક્ષક યોગ્યતા કસોટી

LATEST 2027

TET-II

વિભાગ 1 અને 2 ના અભ્યાસક્રમ માટે ઉપયોગી લિબર્ટી સહાયક

ધોરણ 6 થી 8

સામાજિક વિજ્ઞાન

- બાળવિકાસ અને શૈક્ષણિકશાસ્ત્રનો સમાવેશ
- ભાષા અર્થગ્રહણ સાથે વ્યાકરણના મુદ્દાઓનું યોગ્ય નિરૂપણ
- ધોરણ 6 થી 8 આધારિત વિષયવસ્તુ તથા પદ્ધતિશાસ્ત્રની મુદ્દાસર માહિતી
- અભ્યાસક્રમ અનુસાર સામાન્ય જ્ઞાન, તાર્કિક અભિયોગ્યતા અને શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહોનો સમાવેશ

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો

અનુક્રમણિકા

વિભાગ 1

બાળવિકાસ ..... 1.3 - 1.62

- **વિકાસની સંકલ્પના અને અધ્યયન સાથેનો સંબંધ**
  - વિકાસની વ્યાખ્યા
  - વિકાસનો અર્થ
  - માનવ વિકાસના તબક્કાઓ
- **બાળવિકાસનાં લક્ષણો અને સિદ્ધાંતો**
  - વિકાસની લાક્ષણિકતાઓ
  - બાળવિકાસનાં મુખ્ય પાસાંઓ
  - માનવવિકાસનાં પ્રકારો
  - માનવ-વિકાસનાં સિદ્ધાંતો
  - વિકાસના સિદ્ધાંતનું શૈક્ષણિક મહત્ત્વ
- **વારસો અને વાતાવરણની બાળવિકાસ પર અસર**
  - વારસો
  - વાતાવરણ
  - વૃદ્ધિ અને વિકાસનો તફાવત
- **સામાજિકીકરણ પ્રક્રિયાઓ : સામાજિક જગત અને બાળક (શિક્ષક, માતાપિતા, સહપાઠી)**
  - સામાજિકતાનો વિકાસ
  - સામાજિકીકરણની વ્યાખ્યા
  - સામાજિકીકરણની સંસ્થાઓ
  - સામાજિકીકરણની પ્રક્રિયાનાં લક્ષણો
  - સામાજિકીકરણનું મહત્ત્વ
  - સામાજિકીકરણને અવરોધતાં પરિબળો
  - બાન્દુરાનો સિદ્ધાંત અને ફલિતાર્થ
  - બાંન્દુરાના સિદ્ધાંતના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો
- **જીન પિયાજેના અધ્યયન રચનાત્મક સિદ્ધાંત, વાયગોત્સ્કીનો અધ્યયનના સામાજિક સંરચનાવાદનો સિદ્ધાંત**
  - પ્રસ્તાવના
  - બોધાત્મક વિકાસ
  - જીન પિયાજે
  - વાયગોત્સ્કીના શિક્ષકો માટે સૂચિતાર્થો
- **અધ્યયનના સિદ્ધાંતો : સ્કીનર, થોર્નડાઇક, પાવલોવ**
  - અધ્યયનની વ્યાખ્યા
  - અધ્યયન : સંકલ્પના અને સ્વરૂપ
  - અધ્યયનનો અર્થ
  - અધ્યયનની લાક્ષણિકતાઓ
  - અધ્યયનનાં માર્ગો
  - આંતરસૂઝ દ્વારા અધ્યયન
  - અધ્યયનના સિદ્ધાંતો
- **બાળકેન્દ્રી શિક્ષણ**
  - પ્રસ્તાવના
  - ગિજુભાઈના શિક્ષણદર્શનની વિશિષ્ટતાઓ
  - કેળવણીની વિભાવના
  - શિક્ષણના ઉદ્દેશો
  - અભ્યાસક્રમ
  - શિક્ષણ પદ્ધતિઓ
  - શિક્ષકની ભૂમિકા
  - શિસ્ત
  - શાળાનું પર્યાવરણ
  - કુદરત દ્વારા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક કેળવણી
  - ગિજુભાઈના શિક્ષણદર્શનનું મૂલ્યાંકન
  - જહોન ડ્યુઈનું શિક્ષણદર્શન
  - આધુનિક શિક્ષણપ્રથા પર જહોન ડ્યુઈની વિચારધારાની અસરો
- **બુદ્ધિની સંકલ્પના અંગેનો સમીક્ષાત્મક દૃષ્ટિકોણ**
  - બુદ્ધિનો અર્થ, વ્યાખ્યાઓ અને સ્વરૂપ
  - બુદ્ધિ અંગેના અભિગમો
  - થોર્નડાઇકના બુદ્ધિના પ્રકારો
  - ગેરેટના બુદ્ધિના પ્રકારો
  - બુદ્ધિ વિતરણ તથા માપન
  - બુદ્ધિઆંક
  - બુદ્ધિકસોટી
- **હાવર્ડ ગાર્ડનરનો બહુવિધ બુદ્ધિનો સિદ્ધાંત**
- **જાતિવિષયક ભેદ દૂર કરવામાં કેળવણીની ભૂમિકા**
  - પ્રસ્તાવના
  - પુરુષત્વ અને સ્ત્રીત્વ અંગેનું સામાજિક બંધારણ
  - કુટુંબના અન્ય સામાજિક માળખા સાથેનું પ્રત્યાયન અને ઓળખ
  - શાળામાં જાતિ અભ્યાસક્રમ : પાઠ્યપુસ્તક, વર્ગખંડ પ્રક્રિયા-શિક્ષક વિદ્યાર્થી વચ્ચેની આંતરક્રિયાના સંદર્ભમાં જાતીયતાની અસર
  - શાળામાં જાતીય સમાનતા સંદર્ભે કામગીરી
- **વૈયક્તિક ભિન્નતા : ભાષા, જાતિ, સમાજ, ધર્મ વગેરે આધારિત**
  - વ્યક્તિગત ભિન્નતા વ્યાખ્યા અને સ્વરૂપ
  - વ્યક્તિગત ભિન્નતાના પ્રકાર
  - વ્યક્તિગત ભિન્નતાનાં કારણો
  - વ્યક્તિગત ભિન્નતાઓ પારખવા માટેની પદ્ધતિઓ
  - વ્યક્તિગત ભિન્નતાના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો
- **અધ્યેતાની ભાષા અને શાળા**
  - પૂર્વપ્રાથમિક શિક્ષણની ઐતિહાસિક ભૂમિકા
  - સાંવેગિક વિકાસ અને તેને નિયંત્રણ કરવાની ક્ષમતા
- **મૂલ્યાંકન : સંકલ્પના, અધ્યયનનું મૂલ્યાંકન, અધ્યયન માટેનું મૂલ્યાંકન, સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન, રચનાત્મક મૂલ્યાંકન**
  - મૂલ્યાંકનનો અર્થ
  - કોઠારી શિક્ષણપંચની દૃષ્ટિએ
  - માપનનો અર્થ અને પ્રકારો
  - મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાનાં લક્ષણો

- મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાનાં સોપાનો
- મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાના ઉપયોગ
- મૂલ્યાંકનનાં હેતુઓ
- મૂલ્યાંકનનાં સાધનો
- સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન
- સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનાં હેતુઓ
- મૂલ્યાંકનનાં પ્રકારો
- મૂલ્યાંકન પત્રક
- મૂલ્યાંકનની ગ્રેડિંગ પદ્ધતિ
- મૂલ્યાંકનની કસોટી
- મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ
- રચનાત્મક મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિ
- શાળાકીય સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન

વર્ગખંડમાં અધ્યેતાઓની વર્ગખંડ તત્પરતા, અધ્યયન અને વિવેચનાત્મક ચિંતનના વિકાસ અને અધ્યેતાની અધ્યયન સિદ્ધિના મૂલ્યાંકન માટે યોગ્ય પ્રશ્નોની રચના

- વર્ગખંડ આંતરક્રિયા
- શાળા, વર્ગખંડ અને અધ્યયન પ્રક્રિયાને સંગઠિત કરવાના રસ્તાઓ
- પ્રવૃત્તિ આધારિત જૂથ સહાયક અધ્યયનનાં હેતુઓ
- જૂથ સહાયક અધ્યયન માટેનાં જૂથોની રચના
- જૂથ કાર્ય પ્રણાલી
- જૂથકાર્યના ફાયદા
- બહુશ્રેણીય શાળાની જરૂરિયાત
- બહુશ્રેણીય શાળાની પદ્ધતિઓ
- બહુશ્રેણીય શિક્ષણની પ્રયુક્તિઓ
- બહુશ્રેણીય શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં અસરકારક વર્ગ-વ્યવસ્થાપન
- શ્રેણીવિહીન ઘટક શિક્ષણ
- પ્રશ્ન રચનાનાં સોપાનો
- વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો
- સારા પ્રશ્નપત્રની રચના
- પ્રશ્નપત્રની ઉપયોગિતા
- મૂલ્યાંકન માટે અસરકારક કસોટીઓની રચના
- આદર્શ કસોટી રચના વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો
- બ્લ્યૂ પ્રિન્ટની સંકલ્પના

સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના અને વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા બાળકોની સમજ.....1.63 - 1.81

ઉપેક્ષિત, વંચિત અને વિવિધ પરિવેશ ધરાવતાં અધ્યેતાને સંબોધવા

- બંધારણમાં શિક્ષણ સંબંધી જોગવાઈઓ
- ભારતીય બંધારણમાં સમાનતા માટે શિક્ષણ
- માનવ અધિકારોનું શિક્ષણ
- માનવ અધિકારના શિક્ષણમાં તંત્ર અને શાળાની ભૂમિકા
- માનવ અધિકારોના શિક્ષણમાં શિક્ષકની ભૂમિકા
- ભારતીય શિક્ષણમાં બહિષ્કૃતિકરણનાં સ્વરૂપો

અધ્યયન અક્ષમતા અથવા દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકોની જરૂરિયાતોને સંબોધવી

- અક્ષમતાની ઓળખ અને મૂલ્યાંકન
- અધ્યયન મુશ્કેલીઓ ધરાવતાં બાળકોના શિક્ષણ માટેનાં અભિગમો અને કૌશલ્યો

મેધાવી અધ્યેતાઓની જરૂરિયાતને સંબોધવી/ પ્રતિભાશાળી, સર્જનાત્મક અને વિશિષ્ટ ક્ષમતા ધરાવતા અધ્યેતાને સંબોધવા

- વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળાં બાળકો - પ્રસ્તાવના
- અધ્યયન મુશ્કેલીઓનો વિસ્તાર
- વિશિષ્ટ બાળકોનાં લક્ષણો અને પ્રકારો
- મેધાવી બાળકો અને સર્જનશીલ બાળકો
- શૈક્ષણિક પછાત બાળકો

સમાવેશી શાળા અને શિક્ષક

- શિક્ષણમાં સમતા, સમાનતા-સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના
- સમાવેશી શિક્ષણમાં વિવિધ સંસ્થાઓની ભૂમિકા
- સમાવેશી શિક્ષણનું મૂલ્યાંકન

અધ્યયન અને અધ્યાપન શાસ્ત્ર.....1.82 - 1.135

વિદ્યાર્થી કઈ રીતે વિચારે છે અને શીખે છે ?

- માનસિક પ્રક્રિયાની સંકલ્પના
- વિવિધ માનસિક શક્તિઓ
- માનસિક શક્તિઓનું મહત્ત્વ

અધ્યેતાની શૈક્ષણિક સિદ્ધિમાં પછાતપણાનાં કારણો

- રસની સંકલ્પના અને વ્યાખ્યાઓ
- રસનાં ક્ષેત્રો
- રસના પ્રકાર
- રસમાપન
- મનોવલણની વ્યાખ્યા અને સ્વરૂપ
- મનોવલણ પર અસર કરતાં ઘટકો
- મનોવલણના પરિવર્તનમાં અવરોધો
- માઇક્રોટીચિંગ અર્થ અને સોપાનો
- માઇક્રોટીચિંગના પ્રકારો
- માઇક્રોટીચિંગનું મહત્ત્વ
- શિક્ષણનું આયોજન
- એકમ આયોજન
- વિશિષ્ટ વર્ગખંડ સત્રનું આયોજન
- વિશિષ્ટ વિદ્યાર્થી માટેનું આયોજન
- અધ્યાપનના હેતુઓ અને અનુભવો
- પ્રજ્ઞા અભિગમ
- પ્રજ્ઞા વર્ગખંડનું ભૌતિક પર્યાવરણ
- પ્રજ્ઞાવર્ગની રચના
- આયોજનમાં સમાવવાની ચાવીઓ
- વર્ગખંડ અધ્યયનનું વ્યવસ્થાપન
- પ્રવર્તમાન શિસ્તની પ્રક્રિયા
- નિદાનાત્મક કાર્ય
- નિદાન કસોટી અને સિદ્ધિ કસોટીનો તફાવત
- ઉપચારાત્મક કાર્ય

શાળામાં અને શાળા બહાર થતાં અધ્યયન વચ્ચેનો સંબંધ અને તફાવત

- અધ્યયન પ્રક્રિયા
- અધ્યયનનાં સાધનો
- વર્ગખંડમાં શિક્ષકનો વર્ગવ્યવહાર
- અધ્યયનના સાધન તરીકે પ્રયોગશાળા

- અધ્યયનના સાધન તરીકે વર્ગખંડ બહારની જગ્યા
- અધ્યયનના સાધન તરીકે બિલ્ડિંગ

અધ્યયનમાં સામાજિક–સાંસ્કૃતિક અને જ્ઞાનાત્મક પ્રક્રિયાઓ
- અધ્યયનની વ્યાખ્યા
- અધ્યયન : સંકલ્પના અને સ્વરૂપ
- અધ્યયનનો અર્થ
- અધ્યયન પ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ
- અધ્યયનની લાક્ષણિકતાઓ
- અધ્યાયનનાં માર્ગો
- અધ્યયનનાં ક્ષેત્રો
- અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રયુક્તિઓ
- અધ્યયન પ્રયુક્તિઓ
- અધ્યાપન પ્રવૃત્તિઓનું મહત્ત્વ
- અધ્યાપન કૌશલ્ય - અર્થ અને મહત્ત્વ
- વિવિધ અધ્યાપન કૌશલ્યો

સંરચનાત્મક 5 E મોડેલ
- પરિચય
- મોડેલના મુખ્ય પાંચ તબક્કાઓ
- 5 E મોડેલના મુખ્ય ફાયદા

પ્રેરણાના સિદ્ધાંતો
- પ્રેરણાની વ્યાખ્યાઓ અને સ્વરૂપ
- પ્રેરણાનું સ્વરૂપ
- પ્રેરણાના પ્રકારો
- પ્રેરણાને અસર કરતાં પરિબળો
- આવેગનો અર્થ અને સ્વરૂપ

વર્ગવ્યવહારને અસર કરતાં પરિબળો
- વિદ્યાર્થીઓની યોગ્ય બેઠક વ્યવસ્થા
- પ્રત્યાયન અને બોલવાની ભાષા

અધ્યયનને અસર કરતાં પરિબળો

અધ્યયન સંક્રમણ
- અર્થ અને વ્યાખ્યા
- અધ્યયન સંક્રમણના સિદ્ધાંતો
- શૈક્ષણિક મહત્ત્વ

અધ્યાપન સૂત્રો
- અધ્યાપન સૂત્રોનો અર્થ, વ્યાખ્યા
- અધ્યાપનનાં સૂત્રો
- અધ્યાપનનાં સૂત્રોનું મહત્ત્વ

જ્ઞાન/બોધ અને સંવેગો
- સંરચનાવાદ
- બોધ (જ્ઞાન) સંસ્કરણ
- સ્મૃતિનું સામાન્ય બંધારણ
- ધ્યાન
- ધ્યાનના પ્રકાર
- ધ્યાનને અસર કરતાં પરિબળો
- ધ્યાન-વિચલન
- ધ્યાન-વિસ્તાર
- નિર્દેશક સ્મૃતિના પ્રકારો

શિક્ષણ સંબંધિત અન્ય બાબતો ..... 1.136 - 1.155

NEP નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (2020)

શિક્ષણનો અધિકાર RTE

મુખ્ય શિક્ષક અને શિક્ષકની સજ્જતા
- મુખ્ય શિક્ષક (આચાર્ય)ની ભૂમિકા
- મુખ્ય શિક્ષકનાં લક્ષણો
- મુખ્ય શિક્ષકની ફરજો
- શિક્ષકનું મહત્ત્વ
- સફળ શિક્ષકના વૈયક્તિક ગુણો
- સફળ શિક્ષકના વ્યાવસાયિક ગુણો
- શિક્ષકનાં કાર્ય-કૌશલ્ય ક્ષેત્રો
- શિક્ષકના પ્રતિબદ્ધતાનાં ક્ષેત્રો

ગુજરાતી ભાષા અર્થગ્રહણ ..... 2.1 - 2.30

ગદ્યખંડ 1 થી 57

પદ્યખંડ 1 થી 10

ગુજરાતી વ્યાકરણ.....2.31 - 2.96

પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ કૃતિઓ, લેખકો અને કવિ

ગુજરાતી ભાષા અને બોલીઓ

ધ્વનિ શ્રેણી

વર્ણ–વ્યવસ્થા

શબ્દકોશ

સંજ્ઞા

સર્વનામ

વિશેષણ

ક્રિયાવિશેષણ

ક્રિયાપદ

કૃદંત

વિભક્તિ

નામયોગી અનુગ

પ્રત્યય

નિપાત

સંયોજકો

વાક્યના પ્રકાર

કર્તરિ, કર્મણિ તથા ભાવે અને પ્રેરક વાક્યરચના

સંધિ – જોડો અને છોડો

સમાસ

છંદ

અલંકાર

જોડણી

જોડણીભેદ

- સમાનાર્થી શબ્દ
- વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો
- તળપદા શબ્દો
- શબ્દસમૂહ માટે સામાસિક કે પારિભાષિક શબ્દો
- કહેવતો
- રૂઢિપ્રયોગ
- વાક્યશુદ્ધિ
- વિરામચિહ્નો
- શબ્દભંડોળ – રવાનુકારી અને દ્વિરુક્ત શબ્દો

અંગ્રેજી ભાષા અર્થગ્રહણ ..... 3.1 - 3.25

- PASSAGE 1 to 40
- STANZA 1 to 7

અંગ્રેજી વ્યાકરણ.....3.26 - 3.94

- Articles (આર્ટિકલ્સ)
- Kinds of Nouns (નામ)
- The Pronoun (સર્વનામ)
- Adjectives (વિશેષણ)
- Verbs (ક્રિયાપદ)
- Adverbs (ક્રિયાવિશેષણ)
- Conjunctions (સંયોજકો)
- Prepositions (નામયોગી અવયવ)
- Phrase Preposition
- Modal Auxiliaries (સહાયકારક ક્રિયાપદો)
- Infinitive (સામાન્ય કૃદંત)
- Question Tags (અનુપ્રશ્નો)
- Types of Sentences (વાક્યના પ્રકારો)
- Degree of Comparison
- TENSES (કાળ)
- Active and Passive Voice
- Direct-Indirect Speech
- Synonyms
- ANTONYMS
- One word Substitution
- Errors In The Use Of Certain Words
- Use of idiomatic expressions
- Words that cause confusion like Homonyms/Homophones
- Dictionary Order

સામાન્ય જ્ઞાન (વન લાઈનર સ્વરૂપે)..... 4.1 - 4.26

- ગુજરાતનો ઈતિહાસ અને રાજનીતિ
- ગાંધીજી, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર
- ગુજરાતની ભૂગોળ
- ગુજરાતના જિલ્લાઓ
- ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો
- ગુજરાતી સાહિત્ય
- ભારતનો ઈતિહાસ
- ભારતની ભૂગોળ
- ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો
- વિશ્વની ભૂગોળ
- વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજી
- ભારતનું અર્થતંત્ર
- ભારતનું બંધારણ
- પંચાયતી રાજ
- કમ્પ્યૂટર
- જાહેર વહીવટ
- દિવસ – એવોર્ડ્ઝ – ઓર્ગેનાઈઝેશન
- પર્યાવરણ
- આપત્તિ વ્યવસ્થાપન

તાર્કિક અભિયોગ્યતા .....4.27 - 4.81

- મૂળાક્ષર શ્રેણી
- સંખ્યાશ્રેણી
- મૂળાક્ષર સંખ્યાત્મક શ્રેણી
- અનિયમિત શ્રેણી
- આકૃતિ શ્રેણી
- સંકેત ઉકેલ
- વર્ગીકરણ
- પ્રમાણની તુલના
- બેઠક–વ્યવસ્થા
- કસોટી
- લોહીના સંબંધો
- દિશા અને અંતર
- પ્રતિબિંબ
- આકૃતિઓની ગણના
- પાસો
- વેન ડાયાગ્રામ અને અનુમેય
- સમસબંધો
- આકૃતિ નિર્માણ અને વિશ્લેષણ
- ઘડિયાળ
- કૅલેન્ડર
- નિવેદન અને તારણો
- પેપર ફોલ્ડિંગ અને કટિંગ
- માહિતી વ્યવસ્થાપન
- માહિતીનું અર્થઘટન

શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહો.....4.82 - 4.87

વિભાગ 2

સામાજિક વિજ્ઞાન..... 1.3 - 1.74

ધોરણ 6

- પૃથ્વી પર સ્થાનોની સ્થિતિ
- મહાસાગરો અને ખંડો
- ભૂમિસ્વરૂપો અને જીવન
- ઇતિહાસની સમયરેખા અને તેના સ્રોત
- ઇન્ડિયા અર્થાત્ ભારત
- ભારતીય સભ્યતાનો પ્રારંભ
- ભારતનાં સાંસ્કૃતિક મૂળ
- વિવિધતામાં એકતા અથવા 'અનેકમાં એક'
- કુટુંબ અને સમુદાય
- મૂળભૂત લોકશાહીતંત્ર – ભાગ 1 : શાસન
- મૂળભૂત લોકશાહી – ભાગ 2 : ગ્રામીણ વિસ્તારમાં સ્થાનિક સરકાર
- મૂળભૂત લોકશાહી – ભાગ 3 : શહેરી વિસ્તારોમાં સ્થાનિક સરકાર
- કાર્યનું મૂલ્ય
- આપણી આસપાસની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ

ધોરણ 7

- રાજપૂતયુગ : નવાં શાસકો અને રાજ્યો
- દિલ્લી સલ્તનત
- મુઘલ સામ્રાજ્ય
- મધ્યયુગીન સ્થાપત્યો, શહેરો, વેપારી અને કારીગરો
- આદિવાસી (અનુસૂચિત જનજાતિઓ)
- વિચરતી અને વિમુક્ત જાતિઓ
- ભક્તિયુગ : ધાર્મિક સમુદાયો અને વિચારકો
- પ્રાદેશિક સંસ્કૃતિનું ઘડતર
- અઢારમી સદીના રાજકીય શાસકો
- પૃથ્વીની આંતરિક રચના અને ભૂમિસ્વરૂપો
- પર્યાવરણનાં ઘટકો અને આંતરસંબંધો
- વાતાવરણની સજીવો પર અસર
- આપત્તિ–વ્યવસ્થાપન
- સંસાધનોનું જતન અને સંરક્ષણ
- લોકશાહીમાં સમાનતા
- રાજ્ય સરકાર
- જાતિગત ભિન્નતા
- સંચાર માધ્યમ અને જાહેરાત
- બજાર

ધોરણ 8

- ભારતમાં યુરોપિયનો અને અંગ્રેજી શાસનની સ્થાપના
- ભારતમાં બ્રિટિશ શાસન
- ભારતનો પ્રથમ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ
- અંગ્રેજ સમયનાં શહેરો, ગૃહઉદ્યોગો અને ઉદ્યોગો
- અંગ્રેજ શાસન સમયની શિક્ષણ અને સમાજવ્યવસ્થા
- સ્વાતંત્ર્ય–ચળવળો
- આધુનિક ભારતમાં કલા
- સ્વતંત્રતા પછીનું ભારત
- સંસાધન
- ખનિજ અને ઊર્જા–સંસાધન
- ખેતી
- ઉદ્યોગ
- માનવ સંસાધન
- આપત્તિ વ્યવસ્થાપન
- ભારતીય બંધારણ
- સંસદ અને કાયદો
- ન્યાયતંત્ર
- સામાજિક ન્યાય અને સામાજિક વિસંગતતા
- સામાજિક–આર્થિક ક્ષેત્રે સરકારની ભૂમિકા

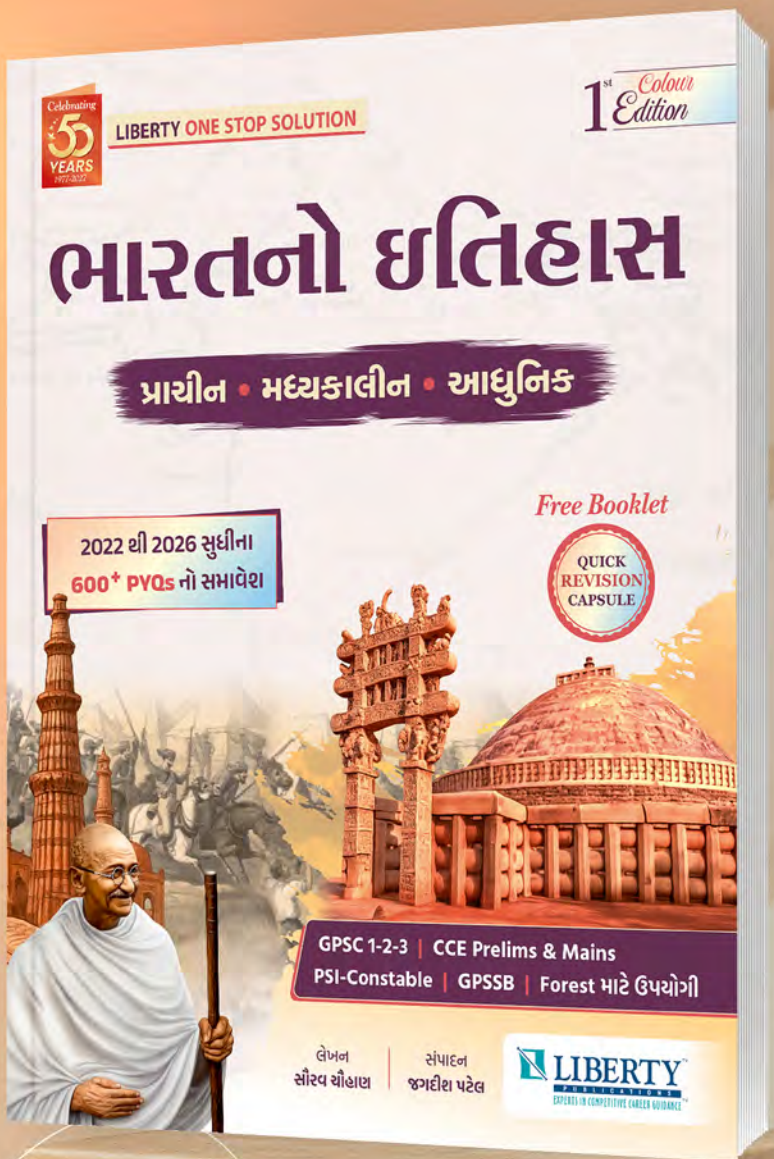
સામાજિક વિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર.....1.75 - 1.114

- સામાજિક વિજ્ઞાનની સંકલ્પના અને સ્વરૂપ
- બાળકના સામાજિક સંદર્ભો અને સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ સમજવામાં સામાજિક વિજ્ઞાનની ભૂમિકા
- સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ સમજવામાં સામાજિક વિજ્ઞાનની ભૂમિકા
- ઇતિહાસના સ્વરૂપ અને ક્ષેત્ર અંગેનો દૃષ્ટિકોણ
- ઇતિહાસકારની ભૂમિકા
  - સ્રોતની આધારભૂતતા પારખવાની શક્તિ
  - સ્રોતની વિશ્વસનીયતા નિશ્ચિત કરવાની શક્તિ
  - હકીકતોનું પરલક્ષીપણાથી અવલોકન
  - સત્ય કહેવાની તત્પરતા અને અનિવાર્યતા
  - વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ અને ભવિષ્યનો ખ્યાલ
  - દોષોમાંથી મુક્તિ અને વિષય પ્રત્યેની જાગૃતિ
- ઇતિહાસના આલેખનમાં વિવિધ સ્રોત તથા પુરાવાઓ
- રાજનીતિશાસ્ત્રમાં પુનરુત્થાનના આયામો
- સામાજિક વિજ્ઞાન/અભ્યાસ શીખવવાની મુશ્કેલીઓ
  - ભૂગોળ શિક્ષણના વિવિધ અભિગમો
  - સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણના વિવિધ અભિગમો
  - વિવિધ અભિગમો
- સામાજિક વિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમની ગોઠવણી અને જરૂરિયાત
- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં નિર્ણયાત્મક શક્તિ
  - સામાજિક વિજ્ઞાનમાં માહિતીની સંકલ્પના
- માહિતીના વિવિધ સ્રોત અને તેના પુરાવા
- આધારનું વર્ગીકરણ

Celebrating 50 YEARS 1977-2027

LIBERTY ONE STOP SOLUTION

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE™

- GCERT, NCERT તથા અન્ય તમામ સરકારી સ્ત્રોતોના આધારે લેખન
- પરીક્ષાલક્ષી તૈયારી માટે PYQનું Analysis અને PYQ Tagging
- લાસ્ટ-મિનિટ રિવિઝન માટે ક્વિક રિવિઝન કેપ્સ્યુલની **ફ્રી બુકલેટ**

Price ₹625

SCAN QR FOR **DEMO COPY**

SCAN QR FOR **PURCHASE**

- **વિવેચનાત્મક યાદશક્તિ વિકસાવવી**
  - વાસ્તવિકતા અને અભિપ્રાયોનો તફાવત
- **પૂર્વગ્રહ અને પક્ષપાતની ઓળખ**
- **તપાસ/અનુભવજન્ય પુરાવાઓ**
  - વિવેચનાત્મક ચિંતનનો અર્થ
  - વિવેચનાત્મક ચિંતનમાં શિક્ષકની ભૂમિકા
- **સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણનાં ધ્યેયો**
  - ભારતમાં પુરાતન સમયથી વર્તમાન સુધીમાં આવેલ પરિવર્તનો અને સાતત્યતા
- **સમય સાથે પરિવર્તન પામતો ભારતીય સમાજ**
  - પરિવર્તન અને સાતત્ય
- **પરસ્પર જોડાણ (આંતર સંબંધો)**
  - સમય-સંદર્ભ અંગેની સમજ
- **વર્ગખંડ પ્રક્રિયાઓ અને પદ્ધતિઓ**
- **સંશોધનાત્મક પદ્ધતિ**
- **પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ**
  - વર્ણનાત્મક પદ્ધતિ
  - તુલના પદ્ધતિ
  - અવલોકન પદ્ધતિ
  - ચર્ચા પદ્ધતિ
  - સંવાદ પદ્ધતિ (સિમ્પોઝિયમ)
- **આધાર પદ્ધતિ**
  - ઇતિહાસના આધારો
  - આધાર પદ્ધતિનું મહત્ત્વ
  - આધાર પદ્ધતિની સફળ**તા માટેનાં પગલાં**
- **જીવન-વૃત્તાંત પદ્ધતિ**
  - પ્રદર્શન પદ્ધતિ
  - નાટ્યીકરણ પદ્ધતિ
- **કુદરતી પ્રદેશ પદ્ધતિ**
- **પ્રવાસ પદ્ધતિ**
  - અર્થ
  - પ્રવાસ પદ્ધતિના લાભ
  - પ્રવાસ પદ્ધતિની મર્યાદાઓ
  - મનોરંજન બની જાય
  - સમયની અનિશ્ચિતતા
  - આયોજનનો અભાવ
  - શિક્ષક જોવાલાયક સ્થળોથી અજ્ઞાત
- **સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણ માટે અધ્યયન-અધ્યાપન સામગ્રી**
  - સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના સંદર્ભો (સંદર્ભ, પુસ્તકો, મેગેઝિન, Websites વગેરે)
  - અધ્યયન-અધ્યાપન સામગ્રીનું મહત્ત્વ
  - અધ્યયન-અધ્યાપન સામગ્રીની લાક્ષણિકતાઓ
  - પૃથ્વીનો ગોળો
  - નકશા
  - એટલાસ
  - સિક્કા
  - ટપાલ-ટિકિટ
  - બાળ વિશ્વકોશ
  - સામયિકો
  - સમાચારપત્રો
  - સમાજ અને સ્થાનિક સંસાધનો
  - પૂરક સાહિત્ય
  - સમય ચાર્ટ્સ
  - સમયરેખા
  - ચિત્રો
  - ચિત્રનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો
  - ચોક્કસ જૂથો
- **સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણ**
  - ઇતિહાસ જાણવાના વિવિધ સ્રોત દ્વારા ઐતિહાસિક સંકલ્પનાની સમજ
  - સામાજિક આંતરક્રિયાઓ
  - સમાજ, સામાજિક બંધારણ અને સામાજીકરણ
  - સમાજ
  - સામાજિક બંધારણ
  - સામાજીકરણ
  - સંસ્કૃતિ
  - સભ્યતા
  - રાષ્ટ્ર, રાજ્ય અને નાગરિક
- **સામાજિક વિજ્ઞાનનો અન્ય વિષયો સાથેનો અનુબંધ**
  - ઇતિહાસનો ભૂગોળ સાથે અનુબંધ
  - ઇતિહાસ અને નાગરિક શાસ્ત્ર
  - સામાજિક વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન
  - પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાન
  - રસાયણવિજ્ઞાન
  - ભૌતિક વિજ્ઞાન
  - સામાજિક વિજ્ઞાન અને કલા
- **સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણ દ્વારા મૂલ્ય શિક્ષણ**
  - જ્ઞાનાત્મક વિકાસ અને સંકલ્પનાની રચના
  - જ્ઞાનાત્મક વિકાસ પર અસર કરતાં સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિબળો
  - સામાજિક વિજ્ઞાનનાં પાઠ્યપુસ્તકોની સમીક્ષા
  - સારા પાઠ્યપુસ્તકનાં લક્ષણો
- **સામાજિક વિજ્ઞાન ખંડ અને સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળ**
  - સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળની રચના
  - સભ્ય નોંધણી
  - કારોબારી મંડળની નિમણૂક
  - વિવિધ સમિતિઓની રચના
  - સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળનું મહત્ત્વ
  - સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળની પ્રવૃત્તિઓ
  - મૌખિક પ્રવૃત્તિઓ
  - દૃશ્ય-શ્રાવ્ય પ્રવૃત્તિઓ
  - સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ
  - લેખન પ્રવૃત્તિઓ
  - પ્રદર્શનને લગતી પ્રવૃત્તિઓ
  - બુલેટિન બોર્ડને લગતી પ્રવૃત્તિઓ
  - પ્રવાસને લગતી પ્રવૃત્તિઓ
  - આલ્બમ તૈયાર કરવાને લગતી પ્રવૃત્તિઓ
  - શાળાને લગતી પ્રવૃત્તિઓ
  - અર્થઘટન કરવાનું કૌશલ્ય
  - સ્ક્રેપબુક તૈયાર કરવી
  - વિશિષ્ટ દિવસોની ઉજવણી
  - સામાજિક સેવાકાર્યો
  - સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળના હેતુઓ
- **સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણ અને ક્ષેત્ર મુલાકાત**
  - મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ અને પ્રશ્નોના પ્રકાર
  - ઓપન બુક એક્ઝામના ફાયદા
  - ઓપન બુક એક્ઝામની મર્યાદાઓ
  - ક્ષેત્ર મુલાકાત

મોડેલ પ્રશ્નપત્ર (નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર) 2.1-2.8

વિભાગ 1

(1) બાળવિકાસ અને શૈક્ષણિક શાસ્ત્ર

(2) ભાષા (ગુજરાતી અને અંગ્રેજી)

(3) સામાન્ય જ્ઞાન, તાર્કિક અભિયોગ્યતા અને શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહો

બાળવિકાસ

વિકાસની સંકલ્પના અને અધ્યયન સાથેનો સંબંધ

વિકાસની વ્યાખ્યા

- સામાન્ય રીતે વિકાસ શબ્દને બાળકના શારીરિક કદ સાથે જોડી દેવામાં આવે છે. બાળકના શારીરિક વિકાસને વૃદ્ધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જ્યારે વિકાસ એ વધુ વ્યાપક અને સંકુલ ઘટના છે.
- વિકાસ એ જીવનની સાબિતી છે. ગર્ભાધાનથી જ બાળકનો વિકાસ સતત ચાલુ રહે છે.

વ્યાખ્યા :

1. **હરલોકના મતે :** 'વિકાસ એ વૃદ્ધિ પૂરતો મર્યાદિત નથી. તેને બદલે તે પરિપક્વતાના લક્ષ્ય તરફ દોરી જતી પ્રગતિશીલ પરિવર્તનોની શૃંખલા છે, વિકાસ વ્યક્તિના સંદર્ભે નવીન વિશિષ્ટતાઓ અને નવીન શક્તિઓમાં પરિણમે છે.'
2. **સ્કીનરના મતે :** 'વિકાસ એ નિરંતર અને ક્રમિક રીતે ચાલતી પ્રક્રિયા છે.'
3. **એન્ડરસનના મતે :** વિકાસ એ માત્ર શારીરિક કે માનસિક શક્તિની વૃદ્ધિનો ઉલ્લેખ કરવા ઉપરાંત બીજું ઘણું સૂચવે છે. વિકાસ એ અનેક કાર્યોના એકીકરણની જટિલ પ્રક્રિયા છે.
4. **કેન્ટ્રીલ અને ઈરાગાર્ડનના મતે :** 'વિકાસ દ્વારા વ્યક્તિ પરિપૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ તરફ આગળ વધે છે.'
5. **જેમ્સ ડીવરના મતે :** 'વિકાસ એ જીવંત શરીરમાં અમુક અંતિમ પરિસ્થિતિ તરફ સતત થયા કરતો ફેરફાર છે.'

વિકાસનો અર્થ

- વ્યક્તિનો નિરંતર વિકાસ થતો રહે છે. સામાન્ય રીતે વ્યક્તિના જીવનમાં વિકાસની ત્રણ મુખ્ય અવસ્થા છે :

  1. બાલ્યાવસ્થા 2. યુવાવસ્થા 3. વૃદ્ધાવસ્થા
- આંતરિક ક્ષમતાઓ, શારીરિક અને માનસિક ફેરફારોનું એકીકરણ, સર્વાંગીણ ફેરફાર એટલે વિકાસ.

માનવ વિકાસના તબક્કાઓ

ગર્ભાવસ્થા (Prenatal stage) :

- ગર્ભાવસ્થાનો સમય ગાળો ગર્ભાધાનથી લઈને બાળકના જન્મ સુધીનો ગણાય છે.
- ગર્ભાવસ્થાનો સમય ગાળો જન્મ પહેલાં લગભગ નવ માસનો માનવામાં આવે છે.
- ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન વ્યક્તિની શારીરિક વૃદ્ધિ ખૂબ ઝડપથી થયા કરે છે.
- આ અવસ્થામાં થતી શારીરિક વૃદ્ધિનો આધાર માતાના જીવન-વ્યવહાર પર રહે છે.
- માતાનું સ્વાસ્થ્ય ટેવો, સંવેગો, પુખ્તા તેમજ વાતાવરણની આ અવસ્થા દરમિયાન ગર્ભ પર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અસરો થાય છે.
- સ્ત્રીના અને પુરુષના બંનેનાં જન્યુકોષ (gamete - અંડકોષ અને શુક્રકોષ)માં 23 રંગસૂત્રો હોય છે. ફલન બાદ બનતા યુગ્મનજ (zygote) અને શરીરના દૈહિક કોષોમાં 46 રંગસૂત્રો 23 જોડીઓમાં ગોઠવાયેલાં હોય છે. સ્ત્રીના અને પુરુષના બંનેનાં બીજમાં રંગસૂત્રોની બાવીસ જોડી તો સરખી જ હોય છે. (XX રંગસૂત્રોવાળી) પરંતુ ત્રેવીસમી જોડીની બાબતમાં બંને વચ્ચે તફાવત હોય છે.
- પુરુષની ત્રેવીસમી રંગસૂત્રની જોડીમાં એક X રંગસૂત્ર અને Y રંગસૂત્ર હોય છે, જ્યારે સ્ત્રીની ત્રેવીસમી જોડીમાં X રંગસૂત્રો હોય છે. ફલીકરણ વખતે જો બંનેની ત્રેવીસમી જોડીમાંથી X રંગસૂત્રો જ ભેગાં થાય તો છોકરી જન્મે છે.
- જ્યારે પુરુષની ત્રેવીસમી જોડીનું Y રંગસૂત્ર અને સ્ત્રીની ત્રેવીસમી જોડીનું X રંગસૂત્ર જોડાય તો છોકરો જન્મે છે.

શૈશવાવસ્થા :

- આ અવસ્થાને શિશુ અવસ્થા પણ કહેવામાં આવે છે. કેમ કે, આ અવસ્થા બાળકના જન્મથી પાંચ કે છ વર્ષના સમય ગાળા સુધીની ગણવામાં આવે છે.
- બાળકની શારીરિક વૃદ્ધિ આ અવસ્થામાં ઝડપથી થાય છે.
- આ અવસ્થામાં બાળકને તમામ બાબતોમાં અન્ય વ્યક્તિની જરૂર પડે છે. આ તબક્કામાં જ બાળકના માનસિક અને સામાજિક વિકાસ થવાની શરૂઆત થાય છે.
- આ અવસ્થા દરમિયાન બાળકની અનુકરણવૃત્તિ, જિજ્ઞાસાવૃત્તિ અને સર્જનવૃત્તિ પ્રગટ થાય છે.
- શૈશવવસ્થા દરમિયાન બાળક ઘરના સભ્યો સાથે ભાવાત્મક સંબંધો સ્થાપિત કરે છે અને જાતીય તફાવતો જાણી તે અંગે સભાનતા કેળવાતું થાય છે.
- બાળકની શારીરિક વૃદ્ધિ ઝડપથી થતી હોય છે.

શિશુ અવસ્થાનાં લક્ષણો :

- શિશુ અવસ્થાનાં બાળકોનું મન ઘણું ચંચળ હોય છે.
- આ અવસ્થામાં બાળક વધુ કલ્પનાશીલ હોય છે, બાળકોનું સમગ્ર વર્તન તેની જરૂરિયાતોને સંતોષવાના પ્રયત્ન કરતું હોય છે.
- જે વર્તનથી તેની જરૂરિયાતો સંતોષ અને જેનાથી તેને વારંવાર આનંદ થાય તેવું આચરણ કરે છે.

3. **સામાજિક વાતાવરણ :** કુટુંબ, સગાં, મિત્રો, શાળા, જ્ઞાતિ, વ્યવસાય, આર્થિક સ્થિતિ, સંસ્કૃતિ, ખાનપાન, રહેણીકરણી વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

- **વાતાવરણની અસર :**
  - વારસો જેમ વ્યક્તિની શારીરિક ખાસિયતો નક્કી કરે છે, તેમ માનસિક ખાસિયતો નક્કી કરવામાં વાતાવરણનો પ્રભાવ વિશેષ જોવા મળે છે.
  - શારીરિક બંધારણ, બુદ્ધિ, વિશિષ્ટ શક્તિઓ, સ્વભાવ, ચારિત્ર્ય જેવી બાબતો પર વાતાવરણ અસર કરે છે.
  - વાતાવરણમાં માત્ર વારસો કે માત્ર વાતાવરણ વ્યક્તિના વિકાસ પર નિર્ણાયક પરિબળ ન હોઈ શકે, પરંતુ આ બંને એકબીજાના પૂરક માનવામાં આવે છે.

વિકાસ જીવન ત્રિકોણ સ્વરૂપ :

1. **પહેલી બાજુ :** વારસો
2. **બીજી બાજુ :** વાતાવરણ
3. **ત્રીજી બાજુ :** પ્રતિચાર

વૃદ્ધિ અને વિકાસનો તફાવત

વૃદ્ધિ	વિકાસ
1. માત્ર શારીરિક ઘટના છે.	1. શારીરિક અને માનસિક ફેરફારોના સંયોજનની ઘટના
2. વારસા પર આધારિત છે.	2. વારસો અને વાતાવરણ બંને પર આધારિત છે.
3. અંગ પરિપક્વ થવાં વૃદ્ધિ અટકી જાય છે.	3. વિકાસ આજીવન ચાલતી પ્રક્રિયા છે.
4. વર્તન સાથે પરોક્ષ સંબંધ ધરાવે છે.	4. વર્તન સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ ધરાવે છે.
5. વૃદ્ધિ ચોક્કસ મર્યાદામાં થાય છે.	5. વિકાસની સંભાવના વિશાળ છે.
6. તે સહજ પ્રક્રિયા છે.	6. તે સંકુલ પ્રક્રિયા છે.
7. કદનું માપ તે વૃદ્ધિ છે.	7. ક્રિયાનું માપ તે વિકાસ છે.
8. વૃદ્ધિનું પરિણામ તરત અનુભવી શકાય છે.	8. વિકાસ વર્તન દ્વારા જ અનુભવી શકાય છે.
9. શરીરના કોઈ એક ભાગનું પરિવર્તન સૂચવે છે.	9. સમગ્રલક્ષી પરિવર્તન સૂચવે છે.
10. વૃદ્ધિનું માપન સરળ છે.	10. વિકાસનું માપન કરવા ખાસ સાધનો અને પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કરવા પડે છે.
11. વૃદ્ધિના અંતે શરીરનાં અંગોની પરિપક્વતા સિદ્ધ થાય છે.	11. વિકાસને અંતે વ્યક્તિ અનુભવ દ્વારા શિક્ષિત થાય છે.

સામાજિકીકરણ પ્રક્રિયાઓ : સામાજિક જગત અને બાળક (શિક્ષક, માતાપિતા, સહપાઠી)

સામાજિકતાનો વિકાસ

- "વ્યક્તિ પોતાનાં સામાજિક વાતાવરણને અનુરૂપ બની તેની સાથે અનુકૂલન સાધે તેનો અર્થ સામાજિકતાનો વિકાસ." **– ડ્રિવર**
- "સામાજિક કર્તવ્યને ખ્યાલમાં રાખીને વ્યક્તિનાં કાર્યો દ્વારા ઉત્તરોત્તર સામાજિક પરિસ્થિતિને અનુરૂપ વ્યવસ્થિત ચારિત્ર્યનિર્માણ એ જ સામાજિકતાનો વિકાસ છે."
  – ફ્રાંસિસ પાવર્સ
- સામાજિકતાનો વિકાસ એટલે પોતાની અને બીજાની ઉન્નતિ માટેના સમવર્ધનનો વિકાસ સાધવો.
- માનવ એક નિરાધાર પરિસ્થિતિમાં જન્મ લઈ, સમાજમાં સુરક્ષા મેળવી, ક્રમશઃ સમાજને અંગભૂત બને છે અને જીવનભર સમાજમાં રહીને જીવનના વિવિધ વ્યવહારો કરે છે.
- સામાજિક થવું એટલે પોતાની જ જાતમાં ખોવાઈ રહેવાને બદલે અન્ય સાથે ભળવું. ભળી શકવામાં પોતાની કંઈ અધૂરપ હોય તો તે દૂર કરવી, જે પરિસ્થિતિ તેને ભળવા ન દેતી હોય તે પરિસ્થિતિ દૂર કરવી, સાથોસાથ પોતાનાં સામાજિક કર્તવ્યો જાણી તેમનાં પાલન માટે જાગૃત રહેવું.
- આમ, સામાજિકતાનો વિકાસ એ વ્યક્તિ-વ્યક્તિ વચ્ચે અથવા વ્યક્તિ-વ્યક્તિ સમૂહ વચ્ચેની પારસ્પરિક આંતરક્રિયાના પરિણામ સ્વરૂપે વ્યક્તિમાં અન્ય વ્યક્તિ સાથે વ્યવહાર તરેહ અંગે આવેલી જાગૃતિ છે. આ જાગૃતિને આધારે વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિ કે વ્યક્તિસમૂહ સાથે કેવી રીતે વર્તવું તેનો નિર્ણય લે છે.

સામાજિકતાના વિકાસને અસર કરતાં પરિબળો

- શારીરિક સ્વાસ્થ્ય
- માનસિક શક્તિ
- સાંવેગિક સ્થિતિ
- વ્યક્તિત્વ
- પરિવાર
- મિત્રમંડળ
- શાળા
- રમતગમત

સામાજિકીકરણની વ્યાખ્યા

1. ઓગબર્ન :

- 'સામાજિકીકરણ એ એક એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા વ્યક્તિ સમૂહના ધોરણને અનુમતિ આપવાનું શીખે છે.'

2. એલ. એનમન :

- 'સામાજિકીકરણ એટલે જૂથની રીતોને અનુરૂપ થતા શીખવું તે.'
- ટૂંકમાં એમ કહી શકીએ કે વ્યક્તિ જન્મ સમયે સામાજિક હોતી નથી, પરંતુ સમાજ જ તેને માનવ બનાવે છે.
- આમ વ્યક્તિ સમાજ પાસેથી કેટલીક ટેવો, વિશ્વાસ, મનોવલણો વગેરે શીખે છે. આ પ્રક્રિયાને સામાજિકીકરણ કહેવામાં આવે છે.

3. કિંગ્સલે ડિવિસ :

- 'નવા જન્મેલાં બાળકનું સામાજિક વ્યક્તિ તરીકે ઘડતર કરવાની પ્રક્રિયાને સામાજિકીકરણ કહેવાય.'

મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાનાં લક્ષણો

1. મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા પરોક્ષ અને સાપેક્ષ છે.
2. મૂલ્યાંકન સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.
3. મૂલ્યાંકન એ હેતુકેન્દ્રીય પ્રક્રિયા છે.
4. મૂલ્યાંકન એ વ્યાપક પ્રક્રિયા છે.
5. મૂલ્યાંકન એ માપન પ્રક્રિયાની પૂરક પ્રક્રિયા છે.

મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાનાં સોપાનો

મૂલ્યાંકનનો પ્રકાર નક્કી કરવો :

- મૂલ્યાંકન દ્વારા આપને કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનાં પ્રમાણ પ્રાપ્ત કરતા હોઈએ છીએ.
- મૂલ્યાંકન કરતી વખતે આપણે એ પણ નક્કી કરતા હોઈએ છીએ કે, મૂલ્યાંકન શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન કરીશું કે શિક્ષણપ્રક્રિયા પૂરી થયા બાદ કરીશું ?
- મૂલ્યાંકન કોઈ એકાદ ક્ષમતા આધારિત કરીશું કે સંબંધિત ક્ષમતાઓનાં ઝૂમખાંઓને ધ્યાનમાં રાખીને કરીશું ? જે મૂલ્યાંકન કરીશું તે અમુક અમુક તબક્કે કરીશું કે વર્ષાંતે સમગ્ર વિષયની તમામ ક્ષમતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને કરીશું ?
- આ રીતના વિચાર કરી લેવાથી મૂલ્યાંકન સંબંધે તે પછીનાં દરેક સોપાનમાં આગળ વધીને મૂલ્યાંકનના હેતુઓ સિદ્ધ કરી શકશે.

મૂલ્યાંકન સંબંધી વિષયવસ્તુની પસંદગી કરવી :

- જે તે વિષયની ક્ષમતાઓની ઉપલબ્ધિ સંબંધે પ્રમાણ મેળવવા છે તે ક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને અપેક્ષિત ક્ષમતાઓનું વિષયવસ્તુ જે તે કસોટીમાં આવરી લેવું જરૂરી છે.

પ્રમાણ એકઠાં કરવાની રીત નક્કી કરવી :

- જે ક્ષમતાઓની સિદ્ધિ ચકાસવી હોય તેને અનુરૂપ લેખિત, મૌખિક કે ક્રિયાત્મક રીતે થાય છે. આ પૈકી કઈ રીતે મૂલ્યાંકન કરીશું તેના આધારે મૂલ્યાંકનનો પ્રકાર નક્કી થશે.

જરૂરી મૂલ્યાંકન સામગ્રી તૈયાર કરવી :

- મૂલ્યાંકનમાં સમાવિષ્ટ ક્ષમતાઓ આધારિત મૂલ્યાંકનસામગ્રી તૈયાર કરવી, જેમાં પ્રશ્નપત્ર, પરીક્ષક માટેનું માર્ગદર્શન, સાચાં ઉત્તરની ચાવી, મૂલ્યાંકન સંબંધી રમતો કે ક્રિયાઓ, નકશાઓ, ગ્રાફપેપર્સ વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે.
- આ સામગ્રી સરળ અને સ્પષ્ટ હોવી ઘટે, જેથી વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નના આશયને સહેલાઈથી સમજી શકે અને આવશ્યક સામગ્રી સાથે કાર્ય કરવામાં આનંદ આવે.

વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા યોજવી :

- ક્ષમતાવાર ઉપલબ્ધિ (સિદ્ધિ)નાં પ્રમાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વનિર્ધારિત સમયે અને સ્થળે બહુ જ સહજ, આનંદદાયી વાતાવરણ નિર્માણ કરીને પરીક્ષા લેવાવી જોઈએ.
- વિદ્યાર્થીને એ માટે પૂરી સહાયતા કરવી જોઈએ કે, જેથી તે પોતાની ક્ષમતાઓ સારી રીતે પ્રગટ કરી શકે.

મૂલ્યાંકન પ્રતિચારને આધારે પ્રાપ્તાંક આપવા :

- વિદ્યાર્થીનું લેખિત, મૌખિક કે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપે મૂલ્યાંકન કરેલ હોય તે દરેકમાં વિદ્યાર્થીઓએ આપેલ પ્રતિચારના સંદર્ભમાં તેને ક્ષમતાવાર પ્રાપ્તાંક નોંધવા જોઈએ.

પરીક્ષાનાં પરિણામોનું વિશ્લેષણ અને રજૂઆત કરવી :

- વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતાવાર ઉપલબ્ધિ જાણી શકાય તે હેતુસર પરિણામ વિશ્લેષણ આવશ્યક છે.
- આ વિશ્લેષણ કેટલીક ક્ષમતાઓના સમૂહો અથવા અધ્યયન ક્ષેત્રવાર પણ કરી શકાય. તદુપરાંત વિષયવાર, ધોરણવાર, શાળાવાર પણ તૈયાર થઈ શકે.
- આ પ્રમાણે કરેલ વિશ્લેષણને વિવિધ આલેખ-સ્તંભાલેખ કે વક્ર આલેખ દ્વારા રજૂ કરી શકાય.

મૂલ્યાંકનનાં પ્રાપ્ત પરિણામોની સમીક્ષા કરવી :

- વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતાવાર સિદ્ધિનું ચિત્ર રજૂ કરતાં પરીક્ષાનાં પરિણામોનું વિશ્લેષણ કરીને તેના વડે જે નક્કર પ્રમાણ યા પુરાવાઓ કે આધાર આપણને મળે છે તે રીતે સમીક્ષા અથવા અર્થઘટન કરવું જોઈએ.

પ્રગતિ અહેવાલ :

- વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન એ શાળા તેમજ વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓને જોડવાનો સેતુ બની જાય છે.
- તેથી દરેક વિદ્યાર્થીઓના વાલીને વ્યક્તિગત રીતે તેના બાળકનો પ્રગતિ અહેવાલ વર્ષાંતે તેમના હાથમાં મૂકવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓની ઉપલબ્ધિનો રેકોર્ડ વ્યવસ્થિત સાચવવો :

- પૂર્વકસોટીના પરિણામ સાથે ઉત્તર કસોટીનાં પરિણામો તુલનાત્મક રીતે સરખાવતા રહેવા માટે વિદ્યાર્થીઓના મૂલ્યાંકનની ઉપલબ્ધિનો રેકોર્ડ ખૂબ વ્યવસ્થિત સાચવવો જોઈએ.
- જે શાળાની એકંદર પ્રગતિના તુલનાત્મક અધ્યયન માટે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે કામમાં લઈ શકાય.

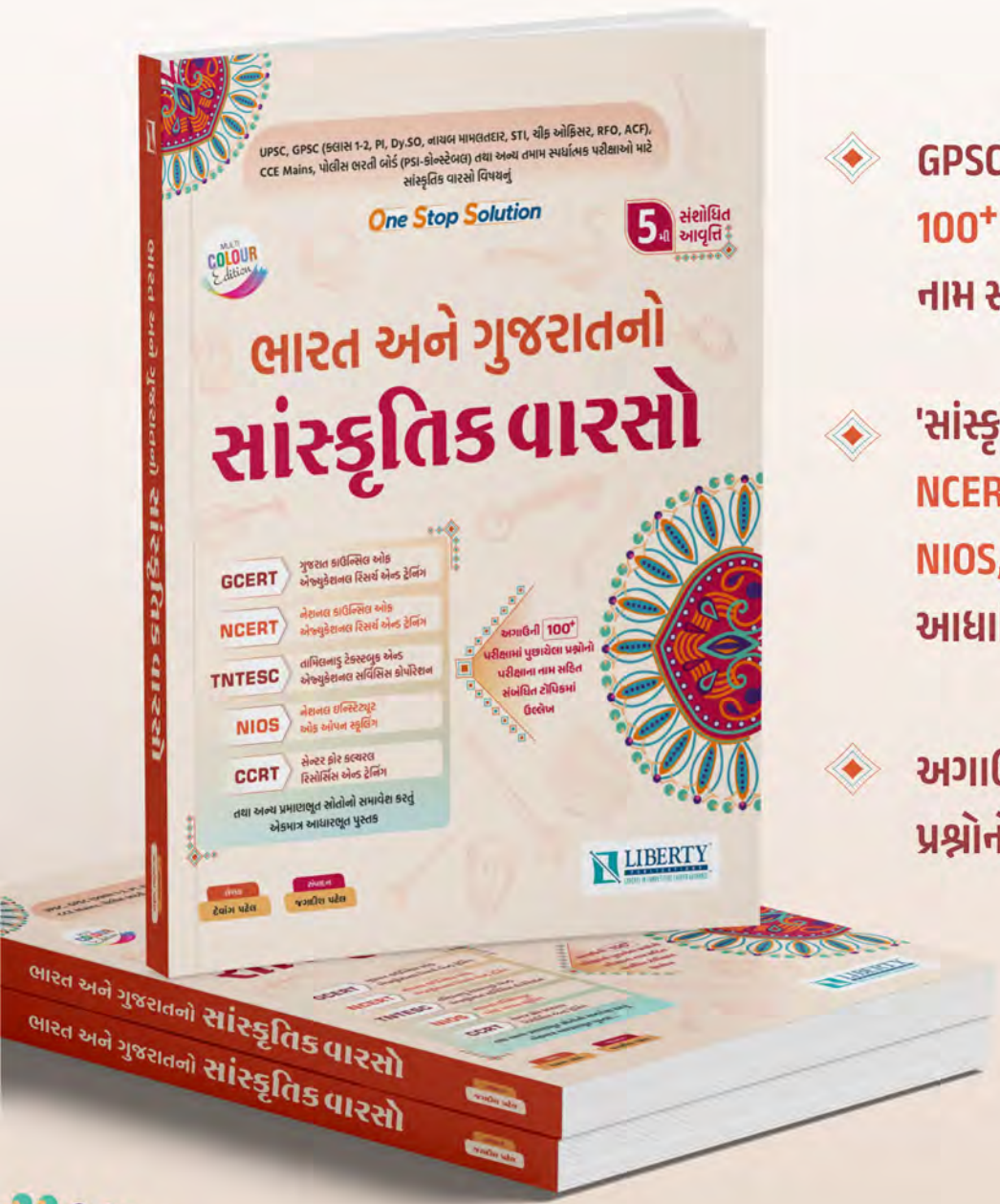
મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાના ઉપયોગ

- શિક્ષણકાર્યને હેતુલક્ષી બનાવવા.
- યોગ્યતાની ચકાસણી કરવા.
- શિક્ષકની કાર્યકુશળતા જાણવા.
- શૈક્ષણિક સાધનસામગ્રીની સફળતાની જાણકારી મેળવવા.
- પરીક્ષાનું ટેન્શન દૂર કરવા.
- વિદ્યાર્થીનાં પ્રગતિપત્રક ભરવામાં ચોક્કસ સામગ્રી મેળવવા.
- વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી કરવા.
- વિદ્યાર્થીની અભ્યાસ કરવાની ટેવોનું ઘડતર કરવા.

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

ભારત અને ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો

5 મી સંશોધિત આવૃત્તિ

- GPSC, UPSC અને વર્ગ 3ની અગાઉની 100+ પરીક્ષામાં પુછાયેલ પ્રશ્નોનો પરીક્ષાના નામ સહિત સંબંધિત ટૉપિકમાં ઉલ્લેખ
- 'સાંસ્કૃતિક વારસો' વિષયમાં GCERT, NCERT, તામિલનાડુ બોર્ડના પુસ્તક, NIOS, CCRT અને અન્ય પ્રમાણભૂત સ્રોત આધારિત માહિતીનું એક જ જગ્યાએ સંકલન.
- અગાઉ આયોજિત મુખ્ય પરીક્ષાઓના પ્રશ્નોનો સમાવેશ.

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR Code Scan કરો.

શાળાના માનવ સંસાધનો વચ્ચેના ઉષ્માપૂર્ણ પારસ્પરિક સંબંધો દ્વારા :

- શિક્ષકના વર્ગપ્રવેશ સાથે જ બાળકો ભયભીત થઈ જાય કે સાવ નિર્લેપ રહે; શાળામાં આચાર્યની હાજરી કે ગેરહાજરીની કોઈ જ નોંધ ન લેવાય, બાળકોની હાજરીમાં શિક્ષકો વાદ-વિવાદમાં ઊતરી પડે, વર્ગને શાંત રાખવા શિક્ષકને ડસ્ટર પછાડવું પડે કે હાથમાં સોટી લઈને ફરવું પડે; વિદ્યાર્થીને શાળામાં હાજર રાખવા કડક નિયમો લાદવા પડે તો માનવું કે, આપણે શાળેય ભાવાવરણ વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં આવવું ગમે તેવું રચી શક્યા નથી.
- શાળામાં બાળકો રડતાં આવે અને હસતાં જાય તેવું ભાવાવરણ રચવું. બાળકોને મજા પડે તેવું સુંદર આહ્લાદક વાતાવરણ 'વર્ગ એ જ સ્વર્ગ'ની અનુભૂતિ કરાવે છે.
- વિદ્યાર્થી, શિક્ષક, આચાર્ય અને વાલી સાથેના પરસ્પર તંદુરસ્ત સંબંધો, હકારાત્મક અભિગમ અને ગતિશીલ શાળા પર્યાવરણ, શાળા, વર્ગખંડ અને અધ્યયન પ્રક્રિયાને સંગઠિત કરવામાં મદદરૂપ બને છે.
- શાળાઓમાં મારામારી, જાતીય સતામણી, બાળકો સાથેનો દુર્વ્યવહાર, અમાનવીય રીતે બાળકોને કરાતી મારપીટ જેવી અપ્રિય ઘટનાઓના સમાચાર ટી.વી. કે અખબારોમાં જોતાં આઘાત અનુભવાય છે.
- શાળાઓનું આ દૂષિત વાતાવરણ શાળામાં ભણતાં બાળકોના કુમળા માનસ પર વિપરીત અને ઘેરી અસર પહોંચાડે છે. આ પ્રકારનું વાતાવરણ અધ્યયન પ્રક્રિયાને સંગઠિત કરવામાં બાધક નીવડે છે.
- શાળામાં સંવેદના અને માનવીય પવિત્ર સંબંધોનું સ્થાપન થવું ખૂબ જરૂરી છે. ઉત્સાહ પ્રેરક, આહ્લાદક અને પ્રસન્નતામય વાતાવરણ શાળા, વર્ગખંડ અને અધ્યયન પ્રક્રિયાને સંગઠિત કરવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.
- શિક્ષકનો બાળકો સાથેનો ઉષ્માપૂર્ણ વર્ગવ્યવહાર બાળકના ઊર્મિતંત્રને પ્રફુલ્લિત કરે છે. તેના ઉત્સાહમાં વધારો કરે છે. પરિણામે તેનું અધ્યયન ગતિશીલ અને પ્રગતિમય બને છે. શિક્ષકનો હકારાત્મક અને વિધાયક દૃષ્ટિકોણ વર્ગખંડના અધ્યયનને જીવંત અને અસરકારક બનાવે છે.

પ્રવૃત્તિ દ્વારા :

- વર્ગખંડમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ શાળા, વર્ગખંડ અને અધ્યયન પ્રક્રિયાને સંગઠિત કરવામાં ઉપકારક બને છે. ઉદાહરણ તરીકે 'આપણાં પ્રાણીઓ' એકમમાં પ્રવૃત્તિ માટે પાંચ વિદ્યાર્થીઓનું જૂથ બનાવવું, પાંચેય વિદ્યાર્થીઓ વારાફરતી જુદાં જુદાં પ્રાણીઓ, પક્ષીઓના અવાજ કાઢશે. જેવા કે મોર, કોયલ, બકરી, કૂતરો, બિલાડી, ગધેડું, કબૂતર, ચકલી, કાગડો, ભેંસ વગેરે.
- સામેનું જૂથ તે કયા પ્રાણી કે પક્ષીનો અવાજ છે તે કહેશે. ઉપરાંત જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં મ્હોરાં બનાવી તે પહેરી અભિનય સાથે 'જંગલ કેરા પ્રાણીઓની છુકછુક ગાડી ચાલી' અભિનય ગીત બાળકો પાસે કરાવવું.
- ભૌમિતિક આકારોની સમજ માટે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરાવી શકાય. કંપાસપેટી, બાક્સ, રમવાનો પાસો, પુસ્તક, દડો, લખોટી, ફૂટબોલ, પેન્સિલ, બેટરીનો પાવર, પાવડરનો ડબ્બો જેવાં સાધનો જૂથમાં આપીને જૂથનાં બાળકો પાસે દરેક સપાટી પર માપપટ્ટી મુકાવો. માપપટ્ટીનો બધો ભાગ ઉપરની દરેક વસ્તુની સપાટીને અડકે છે કે નહિ તે ચકાસવું.

કોયડા-ઉકેલ પ્રવૃત્તિ દ્વારા :

- વર્ગખંડમાં સાબુનાં ખોખાં, ફુગ્ગા, બિસ્કિટ પેકેટ, પેન્સિલ બોક્સ જેવી વસ્તુઓ મૂકવી. જૂથમાં અંદરો અંદર નીચેના જેવા વ્યવહારિક કોયડાઓ પૂછવા.
- **પ્રવૃત્તિ–1 :** દોરી પર સૂકાતાં કપડાં, મેદાનમાં રમતાં બાળકો, રંગબેરંગી ફૂલ, વિવિધ પ્રાણીઓનાં ચિત્રોના આધારે નીચે મુજબના વ્યાવહારિક કોયડાઓ પૂછવા.
  1. દોરી પર સૂકાતાં શર્ટ અને પેન્ટ મળીને કુલ કેટલાં કપડાં થાય ?
  2. બગીચામાં 20 ફૂલ છે. તેમાંથી 8 ફૂલ સફેદ રંગનાં છે, તો તે સિવાયનાં રંગીન ફૂલો કેટલાં થાય ?
- વિવિધ ચિત્રો, વસ્તુઓ અને કોયડાઓનાં ફ્લેશકાર્ડનો સાધન સામગ્રી તરીકે ઉપયોગ કરવો.

શૈક્ષણિક રમતો દ્વારા :

- વર્ગખંડમાં વિષય શિક્ષણને ધ્યાનમાં રાખી વિવિધ શૈક્ષણિક રમતો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન આપી શકાય છે.
- ગણિતના પ્રારંભિક શિક્ષણમાં સંખ્યાજ્ઞાન, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર જેવી મૂળભૂત ગાણિતિક પ્રક્રિયાઓ વિદ્યાર્થીઓમાં આત્મસાત્ થવી જોઈએ. આ પાયાની સંકલ્પનાઓ પ્રવૃત્તિમય રીતે ચિત્રાત્મક રજૂઆતથી રમતાં-રમતાં દૃઢ કરી શકાય.
- ઉદાહરણ તરીકે 'નાણું' એકમ શીખવવા માટે "એક રૂપિયાના દસકા દસ" સમૂહમાં અભિનય સાથે ગીત ગવડાવવું. આમ, રમત દ્વારા ગાણિતિક જ્ઞાન બાળકોને સહજ રીતે આપી શકાય છે.
- બાળકોના જૂથના સભ્યોને અંદરોઅંદર એક રૂપિયાના છૂટા આપવા લેવાની રમત રમાડવી. (50 પૈસા, 1 રૂપિયો, 2 રૂપિયા, 5 રૂપિયા, 10 રૂપિયા, 20 રૂપિયા, 50 રૂપિયાના સિક્કા)
- **રમત :** કાલ્પનિક મુલાકાત
- 6થી 7 બાળકો કાલ્પનિક મુલાકાતે નીકળશે. જુદાં જુદાં મહત્ત્વનાં સ્થળોની મુલાકાત ગોઠવવી, સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ જેવી કે ગ્રામપંચાયત, નગર પાલિકા, તાલુકા પંચાયત વગેરેનાં કાર્યો વિશે જાણશે. જુઓ, "આ રહી ગ્રામપંચાયત" તેમ કહીને સરપંચ પાસેથી ગ્રામપંચાયતની રચના, સરપંચ, ઉપસરપંચની વરણી, કાર્યો, આવકનાં સ્થાનો અને તલાટીની કામગીરી વિશે માહિતગાર થશે. તે રીતે ન્યાય પંચાયત, હોસ્પિટલ અને જિલ્લા પંચાયતની પણ કાલ્પનિક મુલાકાત ઉમેરવી.
- ભાષા, ગણિત, સામાજિક વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના વિષયમાં શિક્ષણના અનેક એકમો પર શૈક્ષણિક રમતો દ્વારા બાળકોને જ્ઞાન પીરસી શકાય છે.

- પ્રશ્નપત્રમાં હેતુઓ વિષયવસ્તુ પ્રશ્ન-સ્વરૂપ અને તે પ્રત્યેકના ફાળવેલા ગુણ અને પ્રશ્નોની સંખ્યા વગેરે બધી બાબતો ઉપરના કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવે છે.
- આ કોષ્ટક પ્રશ્નપત્રનું આયોજન છે તે બ્લ્યૂપ્રિન્ટના નામે કે ત્રિપરિમાણદર્શક ચાર્ટના નામે ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રશ્નપત્રની રચના કરવી :

- ત્રિપરિમાણદર્શક ચાર્ટ બની ગયા પછી તેમાં દર્શાવેલા વિવિધ હેતુઓને ચકાસે તેવાં, વિષયવસ્તુના પેટા-એકમને સ્પર્શતા, વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો બનાવવા જોઈએ.
- દરેક પ્રકારના પ્રશ્નો જરૂર કરતાં થોડા વધુ બનાવવા જોઈએ, જેથી અયોગ્ય પ્રશ્નો હોય તો મુશ્કેલી ઊભી ન થાય.

પ્રશ્નપત્રનું આયોજન પ્રશ્નવાર પૃથક્કરણ :

- પ્રશ્નપત્ર તૈયાર કર્યા પછી તેનું પ્રશ્નપત્રનું પ્રશ્નવાર પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ. આ પ્રકારનું પૃથક્કરણ કરવાથી ત્રિપરિમાણદર્શક ઝાડ પ્રમાણે પ્રશ્નપત્ર તૈયાર થયું છે કે કેમ તેની ખબર પડે છે.

ગુણાંકન યોજના :

- પ્રશ્નપત્રની યોગ્ય રીતે રચના થયા પછી વિદ્યાર્થીઓએ લખેલા ઉત્તરો જોવા માટે શિક્ષકે ગુણાકાર યોજના નીચેના કોષ્ટકમાં કરવી જોઈએ :

પ્રશ્નક્રમ	અપેક્ષિત ઉત્તર	મુદ્દાઓ પ્રમાણે	ગુણભાર	કુલ ગુણ

વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો

નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નો :

- જે પ્રશ્નોના જવાબ વિદ્યાર્થીએ સ્વતંત્ર રીતે અને સવિસ્તાર આપવાના હોય તેવા પ્રશ્નોને નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નો કહે છે.

નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નોના ફાયદા :

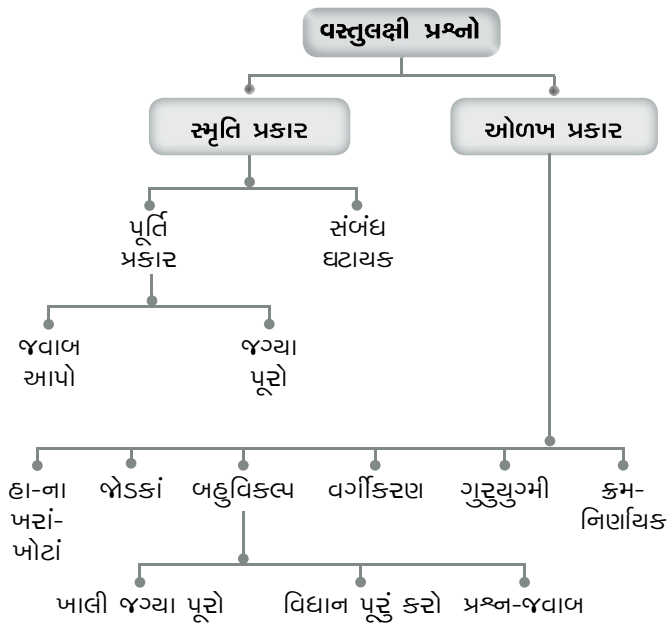
- ખૂબ જ થોડા સમયમાં રચી શકાય છે.
- રચના માટે તલસ્પર્શી જ્ઞાનની જરૂર પડતી નથી.
- વિદ્યાર્થીઓને લેખિત અભિવ્યક્તિની મોકળાશ મળે છે.
- વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તર પરથી તેમની લાગણીઓ, વિચારો અને માન્યતાઓ જાણી શકાય છે.
- છાપકામનું ખર્ચ ઓછું આવે છે.
- વસ્તુલક્ષી કસોટીઓમાં થતી ગેરરીતિઓ નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નોમાં થતી નથી.
- મળેલ પ્રશ્નોના જવાબ નિદાન અને ઉપચાર માટે ઉપયોગી છે.
- વિદ્યાર્થીઓ ગોખણપટ્ટીથી બચે છે.
- વિદ્યાર્થીની મૌલિકતા વિકસે છે.
- **નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નોની મર્યાદાઓ :**
  - મૂલ્યાંકન આત્મલક્ષી બને છે, તેથી વિશ્વસનીયતા ઓછી હોય છે.
  - અભ્યાસક્રમના બધા જ મુદ્દા આવરી શકાતા નથી.
  - પરીક્ષણમાં સમય વધુ લાગે છે.
  - માત્ર ક્ષમતાઓને ધ્યાનમાં રાખી મૂલ્યાંકન થતું નથી.
  - ભાષા અસ્પષ્ટ હોય, તો ધારેલ જવાબ ન મળે.

ટૂંક જવાબી પ્રશ્નો :

- જે પ્રશ્નોના જવાબ એક-બે વાક્યોથી માંડીને ચાર-પાંચ વાક્યોમાં આવતાં હોય તેવા પ્રશ્નોને ટૂંક જવાબી પ્રશ્નો કહે છે.
- **ટૂંક જવાબી પ્રશ્નોના ફાયદા :**
  - જુદી જુદી ક્ષમતાઓ ચકાસી શકાય છે.
  - દરેક વિષયમાં જ્ઞાન ચકાસણી માટે ઉપયોગી છે.
  - આયોજન કરી સમય બચાવી શકાય છે.
  - ગુણાંકનમાં સરળતા રહે છે.
  - વિષયવસ્તુની પ્રમાણભૂતતા જળવાય છે.
  - ગુણાંકનમાં વિશ્વસનીયતા આવે છે.
  - અભ્યાસક્રમને મોટા પ્રમાણમાં આવરી લેવાય છે.
  - નિબંધપ્રકારના પ્રશ્નો અને વસ્તુલક્ષી પ્રશ્નોની કેટલીક મર્યાદાઓ દૂર થાય છે.
  - વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર પુસ્તકને વાંચતાં થાય છે.
- **ટૂંક જવાબી પ્રશ્નોની મર્યાદાઓ :**
  - વિદ્યાર્થીની લેખિત અભિવ્યક્તિનો ઓછો વિકાસ થાય છે.
  - પ્રશ્નરચના યોગ્ય ન હોય, તો અયોગ્ય ઉત્તર મળવાની શક્યતા રહે છે.
  - મૌલિકતાનું માપન થઈ શકતું નથી.
  - ભાષાશક્તિનું માપન થઈ શકતું નથી.
  - ચોકસાઈ રાખવામાં ન આવે તો નિબંધ પ્રશ્ન બની જવાની શક્યતા રહે છે.

વસ્તુલક્ષી પ્રશ્નો :

- વસ્તુલક્ષી પ્રશ્નોના જવાબો પ્રાપ્ત થાય છે તે ટૂંકા ચોક્કસ અને અફર હોય છે.

સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના અને વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા બાળકોની સમજ

ઉપેક્ષિત, વંચિત અને વિવિધ પરિવેશ ધરાવતાં અધ્યેતાને સંબોધવા

બંધારણમાં શિક્ષણ સંબંધી જોગવાઈઓ

- ભારતીય બંધારણે ભારતના નાગરિકોને શિક્ષણનો અધિકાર (Right to Education) આપ્યો છે; ત્યારે નાગરિક પોતાના શિક્ષણના અધિકારનો ઉપયોગ કરી પોતાના વિકાસ દ્વારા રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ભાગીદાર બને તે અપેક્ષિત છે.

શિક્ષણનો સંયુક્ત યાદીમાં સમાવેશ :

- **ભારતીય બંધારણમાં સત્તાની વહેંચણી ત્રણ ભાગમાં કરવામાં આવી છે :**
  1. સંઘ યાદી (Union List)
  2. રાજ્ય યાદી (State List)
  3. સંયુક્ત યાદી (Concurrent List)
- સંઘ યાદીમાં સામેલ વિષયો સંબંધી કાનૂન કેન્દ્ર સરકાર બનાવે છે. રાજ્ય યાદીના વિષયો પર રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકાર કાયદા ઘડી શકે, પણ જ્યારે બંનેના કાયદામાં વિરોધાભાસ હોય, તો કેન્દ્ર સરકારનો કાયદો અમલી બને.
- બંધારણના અમલથી 1976 સુધી શિક્ષણનો સમાવેશ રાજ્ય યાદીમાં હતો, એટલા માટે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવાનું ઉત્તરદાયિત્વ જે-તે રાજ્ય સરકારોનું હતું.
- કેન્દ્ર (સંઘ) સરકારનું ઉત્તરદાયિત્વ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની શિક્ષણવ્યવસ્થા અને કેટલીક રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વ ધરાવતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ તેમજ ટેક્નિકલ અને ઉચ્ચ ટેક્નિકલ શિક્ષણની ગુણવત્તા જાળવવા સુધી સીમિત હતું.
- ઈ.સ. 1976માં 42મા બંધારણીય સુધારા અન્વયે શિક્ષણને સંયુક્ત યાદીમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું.
- આ સુધારાથી શિક્ષણની જવાબદારી કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોની સંયુક્ત બની. વર્તમાન સમયમાં કેન્દ્ર સરકાર રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિનું નિર્માણ, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની શિક્ષણવ્યવસ્થા કરવી, સમગ્ર દેશમાં સામાન્ય શિક્ષણની સુવિધાઓનો સમન્વય સ્થાપિત કરવો, ઉચ્ચ શિક્ષણની ગુણવત્તા જાળવવી, રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વની ભાષાઓનો વિકાસ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વની ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને સંશોધન સંસ્થાઓની વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી છે.
- રાજ્ય સરકારોની જવાબદારી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિને અનુરૂપ પોત-પોતાનાં રજ્યોમાં શિક્ષણવ્યવસ્થાની છે.
- કેન્દ્ર સરકારે દેશના વિભિન્ન ભાગોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટે અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકી છે.
- કેન્દ્ર સરકાર રાજ્ય સરકારોને શિક્ષણવ્યવસ્થા માટે આર્થિક સહાયતા પૂરી પાડે છે. રાજ્ય સરકારો શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણના ધ્યેય માટે સતત પ્રયત્નશીલ છે અને રાજ્યસ્તરે અનેક યોજનાઓ ચલાવે છે. ઉદાહરણ તરીકે શાળા પ્રવેશોત્સવ, કન્યા કેળવણી, વગેરે.

જન્મથી 6 વર્ષનાં બાળકોની દેખભાળ અને શિક્ષણની વ્યવસ્થા :

- 'રાજ્ય બંધારણના અમલની બંધારણના આર્ટિકલ 45માં ઘોષણા કરાઈ હતી કે, શરૂઆતથી 10 વર્ષના સમય ગાળાની અંદર 14 વર્ષ સુધીનાં તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરશે.'
- પરંતુ 2002માં 86મા બંધારણીય સુધારા દ્વારા તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. એ મુજબ રાજ્ય 0થી 6 વર્ષનાં બાળકોની દેખભાળ અને તેમનાં શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી રાજ્યની રહેશે.

6થી 14 વર્ષનાં બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ :

- ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ 45માં ઘોષણા કરવામાં આવી હતી કે, રાજ્ય બંધારણના અમલથી 10 વર્ષના સમય ગાળાની અંદર 14 વર્ષ સુધીનાં તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.
- આ દિશા-નિર્દેશક સિદ્ધાંત અન્વયે કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર સતત પ્રયત્નશીલ હતી અને તેના ભાગરૂપે શિક્ષણમાં સુધારા જોવા મળ્યા છે.
- પરંતુ અંતિમ ધ્યેય સાર્વત્રિકરણ અને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પૂરું પાડવાનો હેતુ સંપૂર્ણપણે સિદ્ધ થયો ન હતો.
- આ હેતુ-સિદ્ધિ માટે 2002માં 86મા બંધારણીય સુધારા અન્વયે શિક્ષણનો અધિકાર નામનો કાયદો ઘડવામાં આવ્યો અને તેને એપ્રિલ 2010થી અમલીકૃત કરવામાં આવ્યો.
- આ સુધારા અન્વયે આર્ટિકલ 21 (ક) ઉમેરવામાં આવ્યો. આ આર્ટિકલ મુજબ દેશના તમામ 6થી 14 વર્ષનાં બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત આપવાની જવાબદારી સરકારની છે અને બાળકોને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ માટે સમાન અધિકાર :

- ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ 29 (2) મુજબ રાજ્ય સંચાલિત, રાજ્યની સહાયથી ચાલતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં કોઈ પણ વ્યક્તિને ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, ભાષાના આધારે પ્રવેશથી વંચિત રાખી શકાશે નહીં તેવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- સંગઠિત કાર્યક્રમોમાં બાળકોને સમાવિષ્ટ કરવાં જોઈએ. આ ઉપરાંત શિક્ષકે તેમને વિવિધ જવાબદારીઓ સોંપવી અને સાથે તેમને જરૂરી માર્ગદર્શન પણ આપવું જોઈએ.
- શાળાના અન્ય શિક્ષકોની મદદ લઈને પણ બાળકો માટે આજુબાજુ સંરક્ષણાત્મક વાતાવરણ નિર્માણ કરવામાં અને તેને મજબૂત બનાવવામાં આવે તે માટે શિક્ષકે આગળ આવવું જોઈએ.
- વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે અસ્પૃશ્યતા, દંગાઓ, જાતીયતા જેવાં સંવેદનશીલ મુદ્દાઓની ચર્ચા કે મત-મતાંતર રજૂ કરતા હોય ત્યારે શિક્ષકે જાગૃત રહીને ઊભી થતી આવી બાબતોને લગતી શંકાઓનું નિષ્પક્ષીય રીતે સમાધાન કરવું જરૂરી બને છે.
- ઘણીવાર માનવ અધિકારના શિક્ષણમાં પરંપરાઓ, મૂલ્યો, માન્યતાઓ, વગેરે બાબતો અડચણરૂપ પણ બની શકે છે, શિક્ષકે તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- શિક્ષકે માનવ અધિકારોને લગતી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરતાં પહેલાં પ્રશાસન સમક્ષ તેના મહત્ત્વની ચર્ચા કરી, તેઓને સારી પેઠે વાકેફ કરવા જોઈએ.
- શિક્ષકે સહાનુભૂતિ, નૈતિકતા, પડકારો, માનવગૌરવ તથા સમાનતા જેવી સંકલ્પનાઓ વિશે તેમની ધારણા અને રોજિંદા અનુભવો તેમજ જવાબદારીઓ, વગેરે બાબતોને અધ્યાપનમાં સંકલિત કરવી જોઈએ.

ભારતીય શિક્ષણમાં બહિષ્કૃતિકરણનાં સ્વરૂપો

- RTE Act - 2009 અમલીકૃત બનતા શિક્ષણ એ હવે પ્રત્યેક બાળકનો અધિકાર બન્યો છે. પ્રત્યેક બાળક મહત્ત્વનું છે, અદ્વિતીય છે, અનન્ય છે, જેથી તે શિક્ષણથી વંચિત રહે તે પાલવે તેમ નથી.
- બાળકોને કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વગર શિક્ષણ મેળવવાની સમાન તક મળે તેવી વ્યવસ્થાને સમાવેશી શિક્ષણ કહેવાય.
- બહિષ્કૃતિકરણ એટલે કેટલાંક જૂથોને ઇરાદાપૂર્વક બહિષ્કૃત કરી શિક્ષણથી વંચિત કરી રાખવાની પ્રક્રિયા. ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં બહિષ્કૃતિકરણને તપાસીએ તો પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણપ્રણાલીમાં આપણને મોટા ભાગે સમભાવ જોવા મળે છે.
- કૃષ્ણ-સુદામા એકસાથે ભણતા હતા તેમજ ગાર્ગી, મૈત્રી, રોહિણી, વગેરે કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વગર પોતાની પ્રતિભા પ્રસ્થાપિત કરી શક્યાં હતાં.
- મધ્યકાલીન યુગમાં જોઈએ, તો સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની જાતિગત ભૂમિકા ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે. કાર્યવહેંચણીના સંદર્ભમાં જોઈએ તો અમુક કૌશલ્યો સ્ત્રીઓ એ જ હસ્તગત કરવાનાં તો અમુક કૌશલ્યો પુરુષોના એવું વર્ગીકરણ સ્ત્રી-પુરુષની ભૂમિકામાં અસમાનતા સૂચવે છે.
- સમાજમાં દિવ્યાંગોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હતી, તેથી જ આજે પણ વસ્તીગણતરી 2011 મુજબ ભારતની કુલ વસતિના 2.21% (આશરે 2.68 કરોડ) જેટલા દિવ્યાંગોનો સાક્ષરતાદર (આશરે 55%) રાષ્ટ્રીય સાક્ષરતાદર (74%) કરતાં ઘણો નીચો જોવા મળે છે.
- અમુક સમાજના કેટલાંક લોકોમાં શિક્ષણની સભાનતા આજે પણ નથી, તેથી આ સમાજ શિક્ષણથી વર્ષોથી વંચિત રહ્યો છે.
- જ્ઞાતિ, જાતિ, વિકલાંગતા, ધર્મ કે વિસ્તારની દૃષ્ટિએ શિક્ષણથી અકારણ વંચિત રહેલાં જૂથોને શિક્ષણમાં પુનઃ સમાવિષ્ટ કરવાં જોઈએ તે બાબત 21મી સદીમાં જોર પકડી રહી છે.
- યુનેસ્કોના મતે સૌના માટે ગુણવત્તાસભર શિક્ષણના લક્ષ્યાંકની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તો શિક્ષણથી વંચિત રહેલાં તમામ જૂથોને ઔપચારિક શિક્ષણ સાથે જોડવાં જ પડે અને આ બાબત જ સમાવેશી શિક્ષણ.

અધ્યયન અક્ષમતા અથવા દિવ્યાંગતા ધરાવતા બાળકોની જરૂરિયાતોને સંબોધવી

અક્ષમતાની ઓળખ અને મૂલ્યાંકન

- અધ્યયન અક્ષમ બાળકો બુદ્ધિની બાબતમાં સાધારણ હોય છે, પરંતુ તેઓને અર્થસૂચક શૈક્ષણિક સમસ્યાઓ હોય છે.
- તેઓ વાંચન, લેખન અને ગણન અન્વયે અધ્યયન કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે.
- આ મુશ્કેલીઓ તેમની શૈક્ષણિક પ્રગતિને અવરોધે છે.
- નીચે દર્શાવેલ ચાર (અધ્યયન અને વિકાસલક્ષી) અક્ષમતાની ઓળખ અને મૂલ્યાંકન
- વાચનમાં વિસંગતતા (ડિસ્લેક્સિયા)
- ગણનમાં વિસંગતતા (ડિસ્કેલ્ક્યુલિયા)
- લેખનમાં વિસંગતતા (ડિગ્રાફ્યિા)
- સ્વલીનતા (ઓટીઝમ)

વાચનમાં અક્ષમતા (Dyslexia) :

- અર્થ અને સમજ : 'Dyslexia' શબ્દ 'Dys' અને 'lexia' પરથી બનેલ છે. 'Dys' શબ્દ 'Disorder'
- એટલે કે, 'વિસંગતતા' પરથી આવેલ છે. અને 'lexia'નો અર્થ 'શબ્દ' થાય છે, આથી શબ્દ સંબંધિત કોઈ પણ વિસંગતતા 'Dyslexia' તરીકે ઓળખાય છે, જેને કોઈવાર 'શબ્દ-અંધતા'કે 'વાચન અપંગતા'તરીકે પણ ઓળખાય છે.
- આ સમસ્યાઓથી પીડાતાં બાળકો નબળું વાંચન કૌશલ્ય ધરાવતાં હોય છે. બાળકોની આ વાંચન સમસ્યા સંભવતઃ 'Dyslexia' તરીકે ઓળખાય છે.
- વાચન વિસંગતતા બે પ્રકારની હોય છે. શ્રવણ શબ્દ વિસંગતતા અને દૃષ્ટિ વિષયક શબ્દ વિસંગતતા
- શ્રવણ શબ્દ વિસંગતતા ધરાવનાર બાળક અક્ષર કે શબ્દની લેખિત લિપિને તેના ધ્વનિ સંકેતો સાથે જોડાણ કરવામાં વિસંગતતા અનુભવે છે, જેને લીધે અક્ષરોને જોડીને સમગ્રતયા શબ્દને વાંચવામાં સમસ્યા અનુભવે છે.
- દા.ત., 'ગ' નો 'ઘ' ઉચ્ચાર કરે છે. 'ચ'નો 'છ' ઉચ્ચાર કરે છે. કાં તો બંને અક્ષરોનો સમાન ઉચ્ચાર કરે.
- દૃષ્ટિવિષયક શબ્દ વિસંગતતા ધરાવનાર બાળક અક્ષરો વચ્ચે તફાવત પારખવામાં સમસ્યા અનુભવાય છે, તેઓ પોતે જોયેલ આકારો, આંકડાઓ, અક્ષરો કે શબ્દો યાદ રાખવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

- તેમની બૌદ્ધિક ક્ષમતા એટલી બધી સારી હોય છે કે તેઓ એક જ ધોરણમાં બે ધોરણના અભ્યાસક્રમોનો અભ્યાસ સરળતાથી કરી શકતાં હોય છે.
- બે ધોરણની પરીક્ષા એક સાથે આપવાની વ્યવસ્થા આવાં બાળકો માટે કરવી જોઈએ.
- આપણા રાજ્યમાં અને દેશમાં આવી વ્યવસ્થા છે. પરંતુ આવું કરવામાં મુશ્કેલી એ છે કે આવાં બાળકો પાછળથી તેમના અભ્યાસમાં મુશ્કેલી અનુભવતાં હોય છે.
- બાળક જે તે સમયે તો અસામાન્ય બુદ્ધિકક્ષા ધરાવતું હોય છે પરંતુ જ્યારે તેને તેની વયકક્ષા કરતાં ઉપલી કક્ષાના અભ્યાસક્રમોનો અભ્યાસ કરવાનો આવે છે ત્યારે લાંબા ગાળે તેને મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડતો હોય છે. તે પછી ત્યાં સામાન્ય દેખાવ કરતું થઈ જતું હોય છે. તેથી આ બાબતમાં મનોવૈજ્ઞાનિકો મતભેદ ધરાવે છે.

વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ (Special Curriculum) :

- મનોવૈજ્ઞાનિકોમાં એક મત એવો પણ પ્રવર્તે છે કે આવાં બાળકો માટે વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમની રચના કરવી જોઈએ.
- આવા અભ્યાસક્રમમાં વિશિષ્ટ અને કઠિન મુદ્દાઓ સામેલ કરવા જોઈએ. સામાન્ય અભ્યાસની સાથે સાથે તેમની પાસે આવા વિષયોનો પણ અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ.
- તેમને વિવિધ જાહેર પરીક્ષાઓ માટે તૈયાર કરવા જોઈએ. જેથી તેમની પ્રતિભાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકાય. આપણા દેશમાં આવી પ્રખરતા શોધ પરીક્ષાએ લેવાતી હોય છે.

વ્યક્તિગત પ્લાન (Individual Attention) :

- વર્ગખંડમાં આવાં બાળકો પ્રત્યે શિક્ષકે વ્યક્તિગત ધોરણે ધ્યાન આપવું જોઈએ.
- આવાં બાળકો સાથે સતત પરામર્શન કરતાં રહેવું જોઈએ. તેમનાં દૈનિક કાર્યોના આયોજનમાં તેમને મદદ કરવી જોઈએ.
- તેમને સર્જનાત્મક કાર્યો કરવા માટે પ્રેરિત કરવા જોઈએ. આવાં કાર્યો કરવા માટેનું માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ.
- તેમને વિષયનાં ઊંડાણપૂર્વકના અભ્યાસ માટે તેમની કક્ષા મુજબનાં પુસ્તકોનું સૂચન કરવું જોઈએ.

સામાજિક અનુકૂલન માટેની તકો
(Opportunities for Social Adjustment) :

- આવાં બાળકો અન્ય બાળકો સાથે પણ સારી રીતે આંતરક્રિયા કરી શકે તે માટે સામૂહિક કાર્યક્રમોમાં તેમની ભાગીદારી વધારવા માટેના પ્રયત્નો કરવા જઈએ.
- સમૃદ્ધ જીવનની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરીને આવાં બાળકોને વિશિષ્ટ જવાબદારીઓ સોંપવી જોઈએ.

સામાન્ય બાળકો સાથે શિક્ષણ
(Education along with Common Children) :

- આવાં બાળકોને સામાન્ય બાળકો માટેની શાળામાં સામાન્ય બાળકો સાથે જ શિક્ષણ આપવું જોઈએ.
- આ બાબત અહીં એટલા માટે સ્પષ્ટ કરવી પડે છે કારણ કે ઘણા મનોવૈજ્ઞાનિકોનો એવો મત છે કે પ્રતિભાશાળી બાળકો માટે વિશિષ્ટ શાળાઓની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.
- જો આમ કરવામાં આવે તો તેઓ તેમની વયકક્ષાનાં બહુમતી ધરાવતાં સામાન્ય બાળકોથી જુદા પડી જશે. તેમનામાં ગુરુતાગ્રંથિનો વિકાસ થશે. જે સરવાળે તેમના સામાજિક અનુકૂલનની પ્રક્રિયામાં અવરોધ પેદા કરશે.

અભ્યાસ માટે વિશિષ્ટ સગવડો
(Special Facilities for study) :

- આવાં બાળકો તેમના વર્ગનાં બાળકો કરતાં અભ્યાસના સંદર્ભમાં ખૂબ આગળ હોય છે તેથી શિક્ષકની સામાન્ય બાળકો માટેની અધ્યાપન પદ્ધતિ તેમને અકળાવી મૂકે છે. તેથી આવાં બાળકો માટે શાળામાં વિશિષ્ટ પુસ્તકોની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.
- શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળા અને કમ્પ્યૂટર પ્રયોગશાળામાં આવાં બાળકોને વિશિષ્ટ પ્રાયોગિક કાર્યો કરવા માટેની સગવડ પૂરી પાડવી જોઈએ.
- શાળામાં ઇન્ટરનેટ જેવી સુવિધા પૂરી પાડીને તેનો વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક ઉપયોગ કરવાની છૂટ આવાં બાળકોને આપવી જોઈએ.

નેતૃત્વની તકો (Opportunities for Leadership) :

- શાળાનાં અને વર્ગખંડનાં અન્ય સામાન્ય બાળકોને આવાં બાળકો શૈક્ષણિક તથા અન્ય નેતૃત્વ પૂરું પાડી શકે તેવી તકોનું નિર્માણ કરવું જોઈએ.
- આવું નેતૃત્વ પૂરું પાડવાની સ્પષ્ટ સમજ, માર્ગદર્શન અને શિક્ષણ પણ આપવું જોઈએ. જેથી આવાં બાળકો પોતાને પ્રવૃત્તિશીલ રાખી શકે અને સામાજિક અનુકૂલન સાધવાની દિશામાં આગળ વધી શકે.

સંસ્કૃતિનું શિક્ષણ (Cultural Education) :

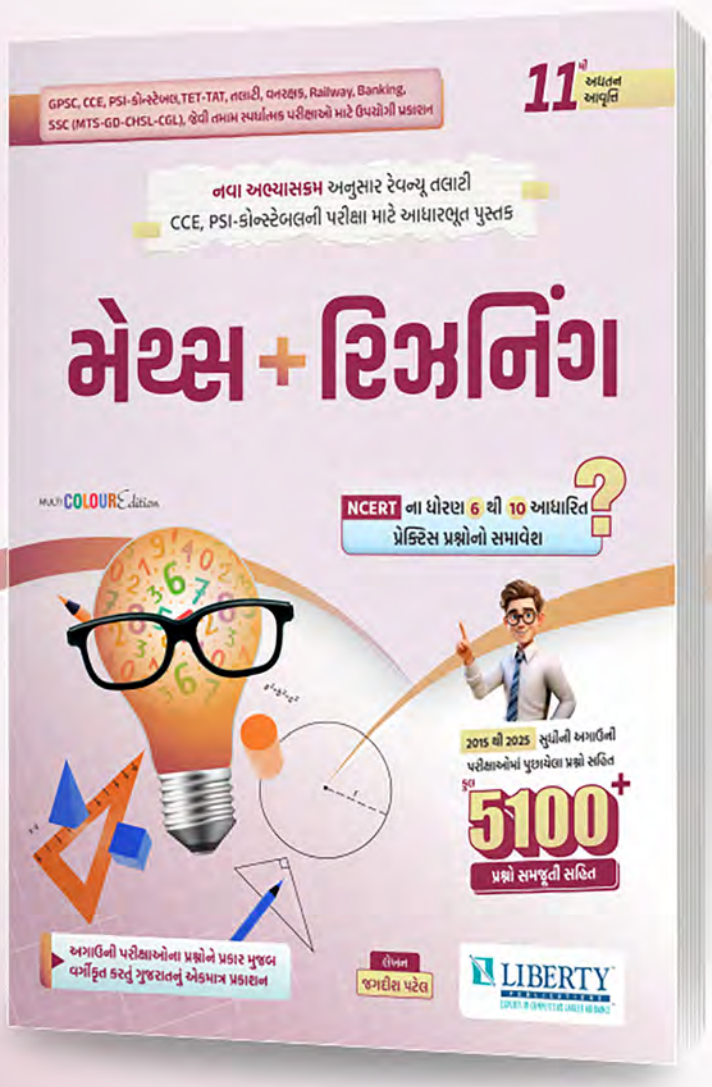
- શાળામાં બાળકો સામે આપણી અને અન્ય સંસ્કૃતિ વિશે શિક્ષણ આપવું જોઈએ.
- સંસ્કૃતિના વિકાસમાં વિશિષ્ટ ફાળો આપનારા મહાનુભાવો અને અન્ય વ્યક્તિઓના જીવનચરિત્રની માહિતી આવાં બાળકોને આપવી જોઈએ.
- જેથી સંસ્કૃતિની જાળવણીની અને વિકાસના સંદર્ભમાં તે પોતાનું સ્થાન અને જવાબદારી નક્કી કરી શકે.

સર્જનશીલ બાળકો :

- અપવાદરૂપ બાળકોમાં જેઓ સર્જનશીલતાનું લક્ષણ ધરાવે છે તેઓ પોતે નવીન પ્રકારનું સર્જન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.
- તેઓ ઉત્તમ જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, પહેલવૃત્તિ, તર્કશક્તિ, આત્મવિશ્વાસ અને મૌલિક કલ્પનાશક્તિ ધરાવે છે.
- સર્જનશીલ બાળકો તીવ્ર જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ધરાવે છે.
- તેમનામાં પહેલવૃત્તિ અને પહેલ કરવાની સાહસિકતા હોય છે.
- તેમનામાં મૌલિકતા અને મૌલિક સર્જનાત્મક શક્તિ હોય છે.

મેથ્સ + રિઝનિંગ

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

MULTI COLOUR Edition

11 મી અધતન આવૃત્તિ

- GPSC Class 1-2-3, CCE, PSI, વનરક્ષક, RSA, તલાટી, SSC વગેરે જેવી પરીક્ષાઓમાં પુછાયેલા પ્રશ્નોનો સમજૂતી સહિત સમાવેશ
- દરેક પ્રકરણની શરૂઆતમાં થિયરી અને અંતે પ્રેક્ટિસ માટે પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- ઝડપી ગણતરી માટે SHORT TRICKS, વિશિષ્ટ ટેક્નિકસ અને ઉદાહરણોનો સમાવેશ
- ગણિત અને રિઝનિંગના કુલ 57 પ્રકરણોની સરળ ભાષામાં રજૂઆત

2015 થી 2025 સુધીની અગાઉની પરીક્ષાઓમાં પુછાયેલા પ્રશ્નો સહિત
કુલ 5100+
પ્રશ્નો સમજૂતી સહિત

અગાઉની પરીક્ષાઓના પ્રશ્નોને પ્રકાર મુજબ વર્ગીકૃત કરતું ગુજરાતનું એકમાત્ર પ્રકાશન

NCERT ના ધોરણ 6 થી 10 આધારિત
પ્રેક્ટિસ પ્રશ્નોનો સમાવેશ

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો.

અધ્યયન અને અધ્યાપન શાસ્ત્ર

વિદ્યાર્થી કઈ રીતે વિચારે છે અને શીખે છે ?

માનસિક પ્રક્રિયાની સંકલ્પના

- વિદ્યાર્થીઓની કોઈ પણ વિષયના શિક્ષણની ક્ષમતાના આધારે જ તેમની માનસિક પ્રક્રિયાઓ, માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો છે, તેવી જ રીતે શિક્ષકોની માનસિક શક્તિઓ, કૌશલ્યો, લાક્ષણિકતાઓની અસર પણ અધ્યાપનક્ષમતાને અસર કરે છે.
- શાળામાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થી ચોક્કસ અનુભવો પ્રાપ્ત કરે છે. આ અનુભવો દ્વારા તેમનામાં ચોક્કસ શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે અને વિવિધ વિષયોનું શિક્ષણ મેળવે છે.
- વિદ્યાર્થી આ વિષયોનાં અધ્યાપન, અધ્યન દ્વારા જુદી જુદી શક્તિઓના વિકાસનું માત્ર માધ્યમ છે. અધ્યાપનપ્રક્રિયા દરમિયાન વિદ્યાર્થી માનસિક સ્તરે કંઈ ને કંઈ માનસિક ક્રિયા કરતો જ હોય છે.
- સામાન્ય રીતે, શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ સ્મૃતિ, તુલના, સામાન્યીકરણ, સમસ્યા ઉકેલ, તર્ક, વિચાર, કલ્પના, સર્જનાત્મક શક્તિ વગેરે જેવી વિવિધ માનસિક પ્રક્રિયાઓ કરે છે.
- વિદ્યાર્થી અધ્યયનકાર્યમાં જોડાયેલો હોય છે ત્યારે તે કોઈ ને કોઈ માનસિક શક્તિને કામે લગાડે છે. અધ્યેતાકેન્દ્રી અધ્યાપન દરમિયાન બાળકોની માનસિક શક્તિઓ વધુ પ્રબળ બને છે.
- શિક્ષક જે કંઈ જાણે છે તે અધ્યેતા પર લાદવાને બદલે માત્ર પર્યાવરણ પૂરું પાડવાનું સૂચવે છે. તેની પાછળ એવી ધારણા છે કે, જો અધ્યેતાએ જે કંઈ શીખવાનું છે તે શિક્ષકની ઓછામાં ઓછી મદદે 'જાતે શોધે' તો તે વધુ શીખી શકશે અને તેમાં બાળકો વધુમાં વધુ માનસિક પ્રક્રિયામાં જોડાય ત્યારે જ અધ્યાપનકાર્ય ફળદાયી અને અસરકારક બની શકે.

માનસિક પ્રક્રિયાની વિદ્વાનોએ આપેલ વ્યાખ્યાઓના આધારે માનસિક પ્રક્રિયાઓની લાક્ષણિકતાઓ આ પ્રમાણે તારવી શકાય :

- તે મગજની અંદર ચાલતી આંતરિક પ્રક્રિયાઓ છે.
- માનસિક પ્રક્રિયા શરૂ થવા માટે કોઈ ચોક્કસ સમસ્યારૂપ હેતુ જરૂરી છે.
- માનસિક પ્રક્રિયા દરમિયાન ભાષા, સંકેતો, ખ્યાલ વગેરેનો આધાર લેવામાં આવે છે.
- અધ્યેતા માનસિક પ્રક્રિયાઓનો ઉપયોગ કરી નવા વિષયવસ્તુને વધુ સારી રીતે સમજી શકે છે.
- વિવિધ શૈક્ષણિક અનુભવો દ્વારા અધ્યેતામાં માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકાય છે.

વિવિધ માનસિક શક્તિઓ

1. સ્મૃતિ :

- સ્મરણનો શાબ્દિક અર્થ જે કંઈ યાદ રહ્યું તે વસ્તુ.
- જે કંઈ પણ સાંકેતિકરણ ધારણ સંચય અને પુનઃપ્રાપ્તિની સંપૂર્ણપણે પ્રક્રિયા થાય તો જ સ્મરણ થાય, જો તેમાં કંઈ મુશ્કેલી ઊભી થાય તો સ્મરણ ક્ષતિયુક્ત બને.
- ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા અનુભવોને અર્થયુક્ત રીતે વર્તમાનમાં પુનઃજાગૃત કરવાની પ્રક્રિયાને સ્મરણ કહે છે.
- સ્મૃતિ એટલે જાણેલું છે તેનું જાગૃત અવસ્થામાં પુનરાવહન કરવું આ માનસિક શક્તિને આભારી છે.
- ભૂતકાળમાં વાંચેલું, જોયેલી કોઈ ઘટના, મળેલી કોઈ વ્યક્તિ અથવા અનુભવેલી કોઈ ઘટના જે તે ક્રમમાં અને મૂળસ્વરૂપે પુનઃ યાદ આવી જાય તો તેને સ્મૃતિ કહેવાય.
- ભૂતકાળમાં વાંચેલી બાબતો પરીક્ષાર્થી પુનઃ યાદ કરીને જવાબવહીમાં લખે છે.

સ્મરણના તબક્કા :

- **સંકેતાંકન :**
  - જે માહિતી રજૂ થાય કે જેનો અનુભવ થાય, તેના તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે તો તે માહિતી કે અનુભવ સ્મરણમાં જમા થાય છે, તેને સ્થાપન પણ કહે છે.
  - સંકેતાંકન એ સંચયની પૂર્વશરત છે.
- **સંચય :**
  - શીખેલી સામગ્રી કે પ્રાપ્ત અનુભવની સ્મરણમાં જાળવણી થાય એને સંચય કહે છે.
  - બીજા શબ્દોમાં એને ધારણ પણ કહેવાય છે. અર્થપૂર્ણ પદોનો સંચય વધારે હોય છે. સાહચર્યો પ્રબળ હોય તો સંચય વધુ.
- **પુનઃપ્રાપ્તિ :**
  - સંચયમાં રહેલ સામગ્રી કે અનુભવને ફરી તે જ સ્વરૂપે મેળવવાની ક્રિયાને પુનઃપ્રાપ્તિ કહેવામાં આવે છે.
  - તત્પરતા, સ્વસ્થતા અને સાહચર્ય જેવાં વિધાયક પરિબળો પુનઃપ્રાપ્તિ માટે ઉપકારક છે.
- **પ્રત્યભિજ્ઞા :**
  - ઉદ્દીપકની ગેરહાજરીમાં થતી આ પ્રકારની પુનઃપ્રાપ્તિ ને પ્રત્યભિજ્ઞા કહે છે.
  - ઉદાહરણ તરીકે કોઈ વ્યક્તિને પહેરવેશ કે અન્ય પ્રકારની સમાનતા કારણે બીજી વ્યક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

4. પ્રવૃત્તિ દ્વારા અધ્યયન :

- બાળકોને કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવામાં વધારે રસ હોય છે. ક્યારેક વર્ગશિક્ષણકાર્યથી કંટાળો અનુભવતો વિદ્યાર્થી કોઈ ને કોઈ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાનું વધારે પસંદ કરતો હોય છે.
- આ માટે બાળકોને અવનવી પ્રવૃત્તિઓના માધ્યમથી શિક્ષણકાર્ય કરવું રસપ્રદ અને આનંદદાયી બની શકે છે. આ માટે બાળકોને પર્ણપોથી બનાવવી, અનાજનો ચાર્ટ બનાવવો, જુદા જુદા પંખીઓનાં પીંછાં એકત્ર કરવા વગેરે જેવી પ્રવૃત્તિઓ સોંપી શકાય.

5. પ્રોજેક્ટ દ્વારા અધ્યયન :

- આ પ્રકારના અધ્યયનમાં વિદ્યાર્થીઓને જૂથમાં હળીમળીને કામ કરવાની તક મળે છે. બાળકોમાં નેતૃત્વના ગુણોનો વિકાસ થાય છે. બાળકો પોતે જ આ પદ્ધતિમાં યોજના ઘડે છે.
- જરૂર જણાય ત્યાં અથવા તો મુશ્કેલી જણાય ત્યાં શિક્ષકનું માર્ગદર્શન મેળવે છે. તદ્ઉપરાંત આ પદ્ધતિ દ્વારા વિવિધ વિષયોને એકબીજા સાથે સાંકળી લેવાની તક મળે છે.
- પ્રોજેક્ટ દ્વારા થતું અધ્યયન બાળકોની જરૂરિયાત, કક્ષા અને રસવૃત્તિને ઘણી રીતે અનુરૂપ ગણી શકાય.

નિદાનાત્મક કાર્ય

નિદાનાત્મક કાર્ય વ્યાખ્યા, લક્ષણો

- નિદાન અને ઉપચાર એ ચિકિત્સા સાથે સંકળાયેલી બાબત છે, જેમાં દર્દીના રોગનું નિદાન કરવામાં આવે છે અને નિદાનને આધારે સ્પષ્ટ થયેલી ખામીઓને દૂર કરવા માટે ઉપચાર હાથ ધરવામાં આવે છે. આમ, નિદાનનો અર્થ મુશ્કેલીઓ, ખામીઓ, ઊણપો શોધી કાઢવી એવો ઘટાવી શકાય.
- શિક્ષણમાં પણ બધા જ વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર અભ્યાસક્રમ નિયમિત સ્વરૂપે આત્મસાત્ કરી શકતા નથી.
- કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કેટલાક વિષયોમાં મુશ્કેલીઓ અનુભવતા હોય છે, કેટલીક બાબતો તેમને કઠિન લાગતી હોય છે, તો આવા વિદ્યાર્થીઓ ક્યાં મુશ્કેલીઓ અનુભવે છે, કેવા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ અનુભવે છે, કઈ બાબતો તેમને કઠિન લાગે છે તે શોધવાની પ્રક્રિયાને નિદાન કહે છે.
- આમ, નિદાન એટલે વિદ્યાર્થીઓને શું આવડે છે, તે કેટલું જાણે છે તેનો તાગ મેળવવો તે નથી; પરંતુ તેની કચાશ જાણવી, તેને ન આવડતી કે કઠિન લાગતી બાબતો વિશે જાણવાની પ્રક્રિયા છે.
- નિદાનના હેતુથી રચાયેલી કસોટીને નિદાન કસોટી કહેવામાં આવે છે.
- નિદાન કસોટીઓમાં વિદ્યાર્થીઓના વિષય-અભ્યાસમાંથી વિવિધ પ્રકારની મુશ્કેલીઓ સરળતાથી શોધી શકાય, તે રીતે પ્રશ્નોની પસંદગી કરવામાં આવે છે.
- વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયનમાં ક્યાં કાચો પડે છે, તેને કઈ મુશ્કેલીઓ નડે છે તેનું નિદાન કરવાની કસોટીને નિદાન કસોટી કહેવામાં આવે છે.
- સિદ્ધિ કસોટીનો નિદાન કસોટી તરીકે પણ ઉપયોગ થઈ શકે છે; પરંતુ નિદાન કસોટી સિદ્ધિ કસોટીથી તેના હેતુની બાબતમાં જુદી પડે છે.
- સિદ્ધિ કસોટી સિદ્ધિનું માપન કરે છે, જ્યારે નિદાન કસોટી વિદ્યાર્થીની કચાશ કે મુશ્કેલીઓ શોધે છે.
- નિદાન કસોટીમાં પ્રશ્નોની સંખ્યા સામાન્ય રીતે વધારે હોય છે. તેમાં જે-તે વિષયની ઝીણી ઝીણી બાબતો આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.
- નિદાન કસોટીનાં પરિણામોનો ઉપયોગ વિષય-શિક્ષણ સુધારણામાં કરવામાં આવે છે. સમગ્ર શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં એવાં ક્યાં પરિબળો ભાગ ભજવે છે કે જેથી વિદ્યાર્થી તેના અધ્યયનમાં નબળો પડે છે તે શોધવાનું કામ નિદાન કસોટીનું છે.
- નિદાન કસોટી માટે રચવામાં આવેલા પ્રશ્નોની નાના સમૂહ ઉપર અજમાયશ કરવામાં આવે છે. અજમાયશ પછી દરેક પ્રશ્ન કેટલા વિદ્યાર્થીઓને આવડ્યો નહીં અને તેમાં ક્યાં ભૂલ રહી તે નોંધવામાં આવે છે.
- સિદ્ધિ કસોટી અને નિદાન કસોટી વચ્ચેનો તફાવત સિદ્ધિ કસોટી અને નિદાન કસોટી તેના હેતુઓ અને કાર્યોના સંદર્ભમાં એકબીજાથી જુદી પડે છે.

નિદાન કસોટીનાં લક્ષણો :

- **મુશ્કેલી શોધવાનું સાધન :** વિદ્યાર્થીઓને વિષયવસ્તુ અંગે ક્યાં મુશ્કેલી છે તે મુશ્કેલી શોધવાનું એક સાધન નિદાન કસોટી છે.
- **કચાશની જાણકારી :** નિદાન કસોટીમાં, વિષયવસ્તુ અંગે પ્રશ્નો હોય છે, તે પ્રશ્નો જુદાં જુદાં એકમ ઉપર આધારિત હોય છે, જે-તે એકમમાં ક્યાં કચાશ જોવા મળે છે તે કચાશ શોધવાનું સાધન છે.
- **સુધારાલક્ષી કાર્ય :**
  - નિદાન પછીનું સુધારાલક્ષી કાર્ય છે, જે કંઈ મુશ્કેલી કે કચાશ જોવા મળે તેના ઉપરથી સુધારાલક્ષી કાર્ય હાથ ધરવામાં આવે છે.
- **નબળા વિદ્યાર્થીઓ માટે :**
  - નિદાન કસોટી ફક્ત વિષયવસ્તુ અંગે નબળા વિદ્યાર્થીઓ માટે જ તૈયાર કરવામાં આવે છે. હોશિયાર વિદ્યાર્થી માટે નિદાન કસોટી નથી.
- **ઊંડાણવાળા પ્રશ્નો :**
  - નિદાન કસોટીમાં એકમના દરેકે-દરેક પેટાએકમને ધ્યાનમાં રાખી પ્રશ્નો તૈયાર કરવામાં આવે છે જેના લીધે પ્રશ્નો ઊંડાણવાળા હોય છે.
- **સમયમર્યાદા :**
  - નિદાન કસોટીમાં સમયમર્યાદા ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. વિદ્યાર્થીઓ બધા જ પ્રશ્નોના જવાબો લખે તે જરૂરી છે.

સમગ્ર વર્ગ માટે ઉપચારાત્મક કાર્ય :

- વિવિધ ક્ષમતાઓમાં વિવિધ બાળકોની કચાશ દૂર કરવા માટે જે-તે ક્ષમતામાં કચાશ ધરાવતાં બાળકોનાં જુદાં જુદાં જૂથો બનાવી જૂથકાર્ય દ્વારા મોનિટરિંગ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી શિક્ષણ-કાર્ય કરવું જોઈએ.
- જેમાં દરેક જૂથમાં દૃઢીકરણ કરાવી શકે તેવા હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને સામેલ કરવા જોઈએ. આ વખતે શિક્ષકે સતત જાગ્રત રહી માર્ગદર્શકની ભૂમિકા ભજવવાની હોય છે.
- વર્ગના મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ જો કોઈ ચોક્કસ ક્ષમતામાં કચાશ ધરાવતા હોય, તો તેના માટે શિક્ષકે સમગ્ર વર્ગ માટે ફરી ઉપચારાત્મક શિક્ષણ-કાર્ય કરવું પડે છે, જેમાં શિક્ષકે કાળજીપૂર્વક અગાઉ પ્રયોજેલી પદ્ધતિ કરતાં જુદી પદ્ધતિ અને જુદી જુદી પ્રયુક્તિઓની અજમાયશ કરી વિદ્યાર્થીઓનો રસ જળવાઈ રહે અને યોગ્ય પ્રતિસાદ મળી રહે તે રીતે હેતુપૂર્વકનું શિક્ષણ-કાર્ય કરવું પડે, આ માટે શિક્ષકે પોતાની સજ્જતા વધારવી અનિવાર્ય છે.
- આ માટે પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ પદ્ધતિ, નાટ્યીકરણ, રમતો-ગીતો સાથે શિક્ષણ, વાર્તાકથન દ્વારા પદ્ધતિને રસિક બનાવી શકાય.

ઉપચારાત્મક કાર્યનાં લક્ષણો :

- પુનઃ શિક્ષણ-કાર્ય કરીને શિક્ષણ કરી શકાય.
- વિવિધ દૃશ્ય-શ્રાવ્ય સાધનોના ઉપયોગ વડે ઉપચારાત્મક કાર્ય થઈ શકે.
- વિદ્યાર્થીઓને તેના પરિણામની જાણ કરવી.
- વિદ્યાર્થીઓ ઉપચારાત્મક કાર્ય દરમિયાન સંપૂર્ણ લાગણીનો અનુભવ કરે.
- વિદ્યાર્થીની શક્તિ જાણી તે પ્રમાણે ઉપચારાત્મક કાર્ય હાથ ધરવું.
- વ્યક્તિગત કે સામૂહિક જરૂરી માર્ગદર્શન પ્રમાણે ઉપચારાત્મક કાર્ય કરવું.
- અભિક્રમિત અધ્યયન સામગ્રી પૂરી પાડવી.
- ક્રમિક સ્વાધ્યાય પૂરા પાડવા.
- નિદાન કસોટીની રચના કરી.
- વિદ્યાર્થીઓની કક્ષા જાણવી.

ઉપચારાત્મક કાર્યનું મહત્ત્વ :

સ્થગિતતા અટકાવવા :

- વિદ્યાર્થી કોઈ પણ વિષય બરાબર ન સમજી શકે તો તે જ ધોરણમાં અટકી જાય છે, તેથી તે આગળ વધી શકતો નથી.
- સ્થગિતતા અટકાવવા માટે ઉપચારાત્મક કાર્ય કરવું જરૂરી છે.

અપવ્યય અટકાવવા :

- કોઈ પણ વિષય વિદ્યાર્થીઓને અઘરો લાગતા વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ છોડી દે છે, આવું ન બને તે માટે ઉપચારાત્મક કાર્ય કરવું જરૂરી છે.

પ્રેરણા પૂરી પાડવી :

- વિદ્યાર્થીઓ જે એકમમાં નબળા છે તે એકમમાં ઉપચારાત્મક કાર્ય થવાથી વિદ્યાર્થીઓને આગળ વધવાની પ્રેરણા પૂરી પાડવા માટે ઉપચારાત્મક કાર્ય જરૂરી બને છે.

લાંબા સમય સુધી યાદ રાખવા :

- વિદ્યાર્થીઓને કોઈ મુદ્દો ન સમજાયો હોય, તો ફરી વખત સમજાવવામાં આવતા, તે મુદ્દો સ્પષ્ટ થાય છે, તેથી તે લાંબા સમય સુધી યાદ રાખી શકે છે. વિષયવસ્તુની સ્પષ્ટતા માટે ઉપચારાત્મક કાર્ય જરૂરી છે.

સમય-શક્તિનો બગાડ અટકાવવા :

- વિદ્યાર્થીઓ જે એકમ ન સમજ્યા હોય તે એકમમાં પાછળ રહેવાથી, આગળ વધવામાં મુશ્કેલી પડે છે. તેથી સમય-શક્તિનો બગાડ થાય છે.
- વિદ્યાર્થીઓ એક એકમમાં નબળા રહેવાથી આગળ વધી શકતા નથી, તેથી સ્થગિતતા કે અપવ્યય જોવા મળે છે, તેથી સમય-શક્તિનો બગાડ થાય છે, તેથી ઉપચારાત્મક કાર્ય જરૂરી છે.

વ્યક્તિગત તફાવત પ્રમાણે કાર્ય કરવા :

- ઉપચારાત્મક કાર્યને કારણે વ્યક્તિગત તફાવતને ધ્યાનમાં રાખી કાર્ય થાય છે. ઉપચારાત્મક કાર્યથી વ્યક્તિગત તફાવત જાણવા મળે છે.

શાળામાં અને શાળા બહાર થતાં અધ્યયન વચ્ચેનો સંબંધ અને તફાવત

અધ્યયન પ્રક્રિયા

- બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં કેળવણી એક સબળ માધ્યમ છે.
- બાળકના શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, સાંવેગિક, નૈતિક અને સાંસ્કૃતિક એમ તમામ પાસાંઓનો સમતોલ વિકાસ કરી તેનામાં અપેક્ષિત વર્તન-પરિવર્તન લાવવાની પ્રક્રિયા એટલે અધ્યયન પ્રક્રિયા.
- આઝાદીથી માંડીને આજ દિન સુધીમાં અધ્યાપન ક્ષેત્રે અનેકવિધ પરિવર્તનો આવ્યાં છે.
- સૌથી મહત્ત્વની બાબત એ છે કે, જે વિદ્યાર્થીને જ્ઞાનનો ઉપભોક્તા માનવામાં આવતો હતો તેને આજની આધુનિક પરિભાષામાં જ્ઞાનનો સર્જક માનવામાં આવે છે.
- બાળક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, જ્ઞાનમાં વધારો કરે અને જ્ઞાનનું સર્જન કરી તેનો વિનિયોગ કરી ઉન્નત જીવન જીવતો થાય તે વર્તમાન શિક્ષણની માંગ છે.
- પારંપારિક શિક્ષણ પદ્ધતિના બદલે વિદ્યાર્થી કેન્દ્રી શિક્ષણ પદ્ધતિનો અમલ થઈ ચૂક્યો છે.
- આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી નિર્ભયપણે મુક્ત રીતે આનંદદાયી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે એવું સુંદર વાતાવરણ શાળા અને વર્ગખંડોમાં નિર્માણ થાય તે ખૂબ જરૂરી છે.

- 'ડિસ્લેક્સિક' બાળકને એક ભાષા પૂરેપૂરી વાંચતા, વાંચીને તેનું અર્થઘટન કરતાં અથવા સાર સમજતાં આવડે તથા તેના સંદર્ભમાં મૌખિક અથવા લેખિતમાં ઉત્તર આપતાં આવડે, પછી જ બીજી ભાષા શીખવવી. એકસાથે એકથી વધારે શીખવવાથી 'ડિસ્લેક્સિક' બાળકને બધી ભાષામાં પ્રગતિ કરવામાં તકલીફ પડે છે.
- 'ડિસ્લેક્સિઆ'ના પ્રકાર તથા તીવ્રતાને કારણે કોઈ 'ડિસ્લેક્સિક' બાળક એક ભાષા જ શીખી શકે, તો કોઈ 'ડિસ્લેક્સિક' બાળક બે ભાષા શીખી શકે. ઘણાં 'ડિસ્લેક્સિક' બાળકોને ત્રીજી ભાષા શીખવામાં ઘણી જ તકલીફ પડે છે.
- બાળકની નોટબુકમાં જ્યાં તેનાથી ભૂલ થઈ હોય ત્યાં લાલ નિશાની ન કરવી, પરંતુ ધીરજપૂર્વક બાળકની ભૂલ શોધી, બતાવી તે કેવી રીતે સુધારી શકાય તે સમજાવવું. સૌહાર્દપૂર્ણ વ્યવહાર ખૂબ જ જરૂરી છે. બાળકની ભૂલો માટે તેને નિરાશ કરે તેવી નોંધ ક્યારેય ન કરવી.
- આ બાળકોને રચનાત્મક રીતે શીખવવું તથા એમની પાસેથી આગવી સૂઝથી કામ લેવું. બાળકને ભણાવવું એ એક કળા છે અને તે પણ વિજ્ઞાન પર આધારિત. દરેક બાળક માટે ક્યારેય શીખવવાની પદ્ધતિમાં થોડો-ઘણો જુદો જ વ્યક્તિગત અભિગમ અપનાવવો પડે છે બાળકને તેના મૌલિક વિચારો વ્યક્ત કરવાની, તેના અવલોકનની ચર્ચા કરવાની તથા સ્વયંસ્ફુરણાની પૂરી તક આપવી.

વર્ગખંડ બહાર 'ડિસ્લેક્સિક' બાળક પર ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો:

- 'ડિસ્લેક્સિક' બાળક ઇતર-પ્રવૃત્તિઓમાં તથા અન્ય અનેક સર્જનાત્મક કાર્યોમાં આગળ રહી સફળતા પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે.
- વર્ગખંડ બહારની પ્રવૃત્તિઓ, જેવી કે રમત-ગમત, ખેલકૂદ, ચિત્ર, સંગીત કે કોઈ સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિમાં તેઓ વિશેષ પ્રગતિવાળાં હોઈ દરેક શિક્ષકે આવાં બાળકોની સહાનુભૂતિ રાખીને, અવલોકન કરીને આવી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા પ્રોત્સાહિત કરવાં જોઈએ.
- તેમની નાની સફળતાને પણ જાહેરમાં બિરદાવવી જોઈએ. તેઓ પણ એક વિશિષ્ટ પ્રકારની શક્તિ ધરાવે છે, ખ્યાલ તેમને પણ આવવો જોઈએ અને ધીરે-ધીરે તેઓ સાક્ષરી વિષયોમાં પણ સ્ફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેવો વિશ્વાસ બેસવો જોઈએ.
- વર્ગખંડની અંદર રહેલાં તેમના સહાધ્યાયીઓએ પણ આવાં બાળકોની ઉપેક્ષા, મજાક કે મશ્કરી કરવી જોઈએ નહીં. તેમને તેમની મર્યાદાઓને કે અન્ય દોષ કે બીજું કોઈ લેબલ લગાડવું જોઈએ નહીં.
- 'ડિસ્લેક્સિક' બાળકનાં માતા-પિતાએ પણ ઘરમાં પ્રેરણાદાયી વાતાવરણ ઊભું કરવું જોઈએ. માતા-પિતાએ પણ આ બાળક 'ઠોઠ' છે તેવું માની લઈને શાળામાંથી અભ્યાસ છોડાવી દેવો જોઈએ નહીં. માતા-પિતાએ તેમનાં અન્ય સંતાનની સાથે આ બાળકની ક્યારેય સરખામણી કરવી જોઈએ નહીં.

સંરચનાત્મક 5 E મોડેલ

પરિચય

- '5 E મોડલ' એ સંરચનાત્મક શિક્ષણ સિદ્ધાંત પર આધારિત એક શૈક્ષણિક માળખું છે. આ મોડેલ વિદ્યાર્થીઓને સક્રિય રીતે શીખવાની પ્રક્રિયામાં જોડાવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે, જ્યાં તેઓ માત્ર માહિતી મેળવવાને બદલે પોતાના જ્ઞાનનું નિર્માણ કરે છે. આ મોડેલ ખાસ કરીને વિજ્ઞાન અને ગણિતના શિક્ષણમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય છે.

મોડેલના મુખ્ય પાંચ તબક્કાઓ

- **આ મોડેલમાં પાંચ ક્રમિક તબક્કાઓ છે, જે દરેક 'E' અક્ષરથી શરૂ થાય છે :**
- Engage (જોડાણ/આકર્ષણ)
- Explore (અન્વેષણ/શોધખોળ)
- Explain (સમજૂતી/વર્ણન)
- Elaborate (વિસ્તરણ/વિગતવાર સમજ)
- Evaluate (મૂલ્યાંકન)
- આ મોડેલ શિક્ષકને સૂત્રધાર (facilitator) તરીકે અને વિદ્યાર્થીને સક્રિય શીખનાર તરીકે કેન્દ્રમાં રાખે છે. તે વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નો પૂછવા, અવલોકનો કરવા અને નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે.

તબક્કો 1 : Engage (જોડાણ/આકર્ષણ) :

- **હેતુ :** આ તબક્કાનો મુખ્ય હેતુ વિદ્યાર્થીઓમાં શીખવા પ્રત્યે રુચિ જગાડવાનો અને તેમને આગામી વિષયવસ્તુ સાથે જોડવાનો છે.
- **પ્રવૃત્તિઓ :** શિક્ષક અહીં કોઈ ટૂંકીવાર્તા, આશ્ચર્યજનક પ્રદર્શન, રસપ્રદ પ્રશ્ન અથવા વીડિયો ક્લિપનો ઉપયોગ કરી શકે છે.
- **પરિણામ :** વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સુક બને છે, પ્રશ્નો પૂછે છે અને વિષય વિશે વિચારવા પ્રેરાય છે. તે તેમના પૂર્વજ્ઞાનને સક્રિય કરે છે.

તબક્કો 2 : Explore (અન્વેષણ/શોધખોળ) :

- **હેતુ :** આ તબક્કો વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રત્યક્ષ અનુભવો દ્વારા શીખવાનો છે. તેઓ સક્રિયપણે વિષયની શોધખોળ કરે છે.
- **પ્રવૃત્તિઓ :** વિદ્યાર્થીઓ જૂથમાં પ્રયોગો કરે છે, મોડેલ બનાવે છે, અવલોકનો નોંધે છે અને માહિતી એકત્રિત કરે છે. શિક્ષક માત્ર માર્ગદર્શન આપે છે અને સીધી રીતે જવાબો આપતા નથી.
- **પરિણામ :** વિદ્યાર્થીઓ ડેટાનું વિશ્લેષણ કરે છે, પૂર્વધારણાઓનું પરીક્ષણ કરે છે અને નવા ખ્યાલો વિશે પ્રારંભિક સમજ વિકસાવે છે.

તબક્કો 3 : Explain (સમજૂતી/વર્ણન) :

- **હેતુ :** આ તબક્કે, વિદ્યાર્થીઓએ 'Explore' તબક્કામાં જે અનુભવ્યું છે તેને શિક્ષક ઔપચારિક ભાષા અને વૈજ્ઞાનિક શબ્દો સાથે જોડે છે.

શિક્ષણ સંબંધિત અન્ય બાબતો

NEP નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (2020)

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ સમિતિ

અધ્યક્ષ :

- **કે. કસ્તુરીરંગન,** ઇસરોના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ

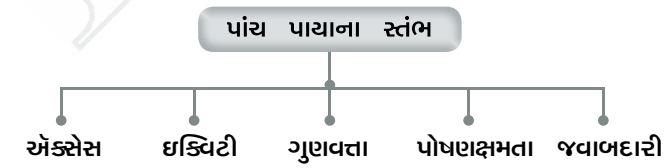
સભ્યો :

- **વસુધા કામત,** SNDT મહિલા યુનિવર્સિટીના ભૂતપૂર્વ વાઇસ ચાન્સેલર.
- **મંજૂલ ભાર્ગવ,** USAની પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીમાં ગણિતના પ્રોફેસર.
- **રામ શંકર કુરીલ,** બાબા સાહેબ આંબેડકર યુનિવર્સિટી ઓફ સોશિયલ સાયન્સના ભૂતપૂર્વ સ્થાપક અને વાઇસ ચાન્સેલર.
- **ટીવી કટ્ટીમણી,** ઇન્દિરા ગાંધી નેશનલ ટ્રાઇબલ યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચાન્સેલર.
- **કૃષ્ણ મોહન ત્રિપાઠી,** શિક્ષણ નિયામક (માધ્યમિક) અને ઉત્તર પ્રદેશ હાઇસ્કૂલ અને ઇન્ટરમીડિયેટ પરીક્ષા બોર્ડના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ.
- **એમ. કે. શ્રીધર,** કર્ણાટક નોલેજ કમિશનના ભૂતપૂર્વ સભ્ય સચિવ.
- **મઝહર આસિફ,** જવાહરલાલ નહેરુ યુનિવર્સિટીમાં પ્રોફેસર.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP) 2020

- વર્ષ 2025માં સ્વતંત્ર ભારતની ત્રીજી શૈક્ષણિક નીતિ-રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP) 2020ને કેન્દ્રીય કેબિનેટ દ્વારા મંજૂરી મળ્યે પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થયાં છે.
- આ નીતિનો ઉદ્દેશ્ય દરેક વિદ્યાર્થીની અનન્ય ક્ષમતા ઉજાગર કરી શિક્ષણને વધુ લવચીક અને સર્વાંગી બનાવી શાળાકીય અને ઉચ્ચ શિક્ષણ એમ બંને ક્ષેત્રે વ્યાપક અને આમૂલ પરિવર્તન લાવવાનો છે.
- નવી શિક્ષણ નીતિ ટકાઉ વિકાસ માટે એજન્ડા 2030 સાથે સુસંગત છે.
- આ નીતિનું કેટલાક અંશે સફળ અમલીકરણ થયું છે. જ્યારે કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચેના ઘર્ષણ અને સંસ્થાકીય પ્રક્રિયાઓના વિલંબને કારણે હજી પણ ઘણું કાર્ય કાગળ પર સીમિત રહ્યું છે.

NEP 2020ના પાંચ પાયાના સ્તંભ :

NEP 2020ના ઉદ્દેશ્યો :

1. સર્વાંગી વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત.
2. વ્યાવસાયિક શિક્ષણનું એકીકરણ
3. ટેક્નોલોજી-સક્ષમ શિક્ષણ પર ભાર
4. બહુભાષીવાદ અને ભાષાઓ પસંદ કરવાના અધિકારને પ્રોત્સાહન આપવું .
5. લવચીક અને બહુ-શાખાકીય અભ્યાસક્રમ.

લક્ષ્યો :

- 2030 સુધીમાં પ્રારંભિક બાળપણ સંભાળ અને શિક્ષણ (ECCE) થી માધ્યમિક શિક્ષણ સુધી શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ.
- 2026-27 સુધીમાં રાષ્ટ્રીય મિશન દ્વારા પાયાગત શિક્ષણ અને સંખ્યાત્મક (FLN) કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કરવું.
- 2030 સુધીમાં પૂર્વ-શાળાથી માધ્યમિક સ્તર સુધી 100% કુલ નોંધણી ગુણોત્તર (GER).
- 2035 સુધીમાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં 50% કુલ નોંધણી ગુણોત્તર (GER).
- ઓપન સ્કૂલિંગ સિસ્ટમ દ્વારા બે કરોડ બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહમાં પાછાં લાવવાં.
- 2030 સુધીમાં સમાવિષ્ટ અને સમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થા.

સિદ્ધિઓ અને સફળ અમલીકરણ

1. શાળા શિક્ષણ અને પ્રારંભિક બાળપણ :

- **શાળાકીય અભ્યાસક્રમનું પુનર્ગઠન :**
  - પરંપરાગત 10 + 2 પ્રણાલીને બદલે, 5 + 3 + 3 + 4ના નવા શૈક્ષણિક માળખાનો અમલ.
  - નેશનલ કરિક્યુલમ ફ્રેમવર્ક ફોર સ્કૂલ એજ્યુકેશન (NCFSE) એ દરેક તબક્કા માટે નિર્ધારિત કરેલ શૈક્ષણિક ઉદ્દેશ્યોના આધારે NCERT દ્વારા ધોરણ 1થી 8 માટે નવાં પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર.
  - ઉદાહરણ તરીકે, હવે સામાજિક વિજ્ઞાન ઇતિહાસ, ભૂગોળ, રાજકીય વિજ્ઞાન અને અર્થશાસ્ત્રના અલગ-અલગ વિષયોને બદલે એક સંકલિત વિષય તરીકે શીખવવામાં આવે છે.
- **પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણનો પાયો :**
  - NEPનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય 2030 સુધીમાં પૂર્વ-પ્રાથમિક શિક્ષણને સાર્વત્રિક બનાવવાનો છે.

રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ, ગાંધીનગર આયોજિત

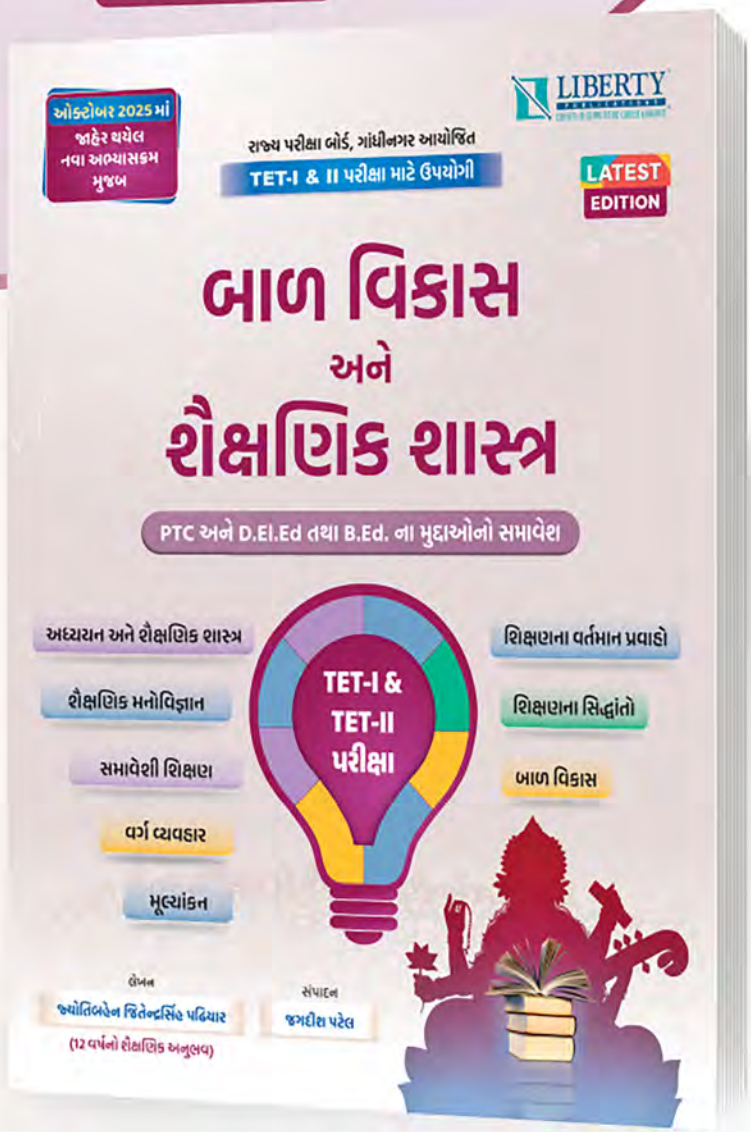
TET-1 & TET-II પરીક્ષા માટે ઉપયોગી

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

બાળ વિકાસ અને શૈક્ષણિક શાસ્ત્ર

PTC અને D.El.Ed તથા B.Ed. ના મુદ્દાઓનો સમાવેશ

Latest Edition

- TET-I & TET-II પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ બાળ વિકાસ અને શિક્ષણશાસ્ત્રનો સમાવેશ
- ઓક્ટોબર 2025માં પ્રસિદ્ધ થયેલા નવા અભ્યાસક્રમને આવરી લેતું પુસ્તક
- શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણના કાર્યક્રમોની સમજ અધ્યયન અને શૈક્ષણિક શાસ્ત્ર, સમાવેશી શિક્ષણ, શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન, વર્ગવ્યવહાર, મૂલ્યાંકન, શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહો વગેરેનો સમાવેશ
- અન્ય શૈક્ષણિક મુદ્દાઓ જેવા કે શૈક્ષણિક પ્રૌધોગિકી, મુખ્ય શિક્ષક તથા શિક્ષકની સજ્જતા, ભારતમાં શિક્ષણ પ્રણાલી, અભિયોગ્યતા, દૂરવર્તી શિક્ષણ વગેરેનો સમાવેશ
- અગાઉ TET-I & TET-II ની પરીક્ષામાં પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- RTE 2009 અને NEP 2020નો સમાવેશ
- ચાર્ટ, આકૃતિ, કોષ્ટક, ચિત્રો દ્વારા નવીનતમ માહિતીનું અદ્યતન આલેખન

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો

ગુજરાતી ભાષા અર્થગ્રહણ
(Gujarati Language Comprehension)

'ભાષા અર્થગ્રહણ'ના પ્રશ્નો સરળતાથી ઉકેલવાની પદ્ધતિ

1. ફકરો વાંચતા પહેલાં હંમેશાં તેની નીચે આપેલા પ્રશ્નો ધ્યાનથી વાંચો, જેથી ફકરામાંથી કઈ માહિતી શોધવાની છે તેનો ખ્યાલ આવે.
2. આખો ફકરો શાંતિથી વાંચીને સમજી લો કે તેમાં મુખ્ય વિષય બાબત શું છે ?
3. શીર્ષક કે કેન્દ્રીય વિચાર પૂછ્યો હોય, ત્યારે ફકરામાં જે બાબત વારંવાર આવતી હોય તે શોધો.
4. સમાનાર્થી કે વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ પ્રશ્નમાં પૂછાય ત્યારે, ફકરાના સંદર્ભમાં તેનો જે અર્થ બેસતો હોય તે જ પસંદ કરો.
5. 'લેખકના મતે' જેવાં પ્રશ્નોનાં ઉત્તરમાં આપણો પોતાનો વિચાર ન ઉમેરતાં, ફકરામાં આપેલી લાઇનને જ સાચી માનો.
6. પ્રશ્નમાં 'નથી', 'સિવાય' કે 'ખોટું' જેવાં નકારાત્મક શબ્દો હોય ત્યારે ખાસ ધ્યાન રાખો.
7. વ્યાકરણ (સમાસ, સંધિ કે રૂઢિપ્રયોગ)ના પ્રશ્નો માટે ફકરો વાંચવાની જરૂર નથી, તેમાં વ્યાકરણના નિયમો જ લાગુ પડે છે.

ગદ્યખંડ - 1

- "કલા સંબંધે એક બીજું સ્વરૂપદર્શન છે. મનુષ્યના કલાવિધાન તરફ પ્રવૃત્તિહેતુની દૃષ્ટિથી તેની પરીક્ષા કરવાની છે. કવિતા, સંગીત, ચિત્ર ઇત્યાદિ કલાની રચનામાં માણસ પ્રવૃત્ત શા માટે થાય છે ? ધનલાભ, કીર્તિઘોષણા ઇત્યાદિ ક્ષુદ્ર વાસનાથી કલાપ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેમ થાય તો ક્ષુદ્ર પરિણામ ઉત્પન્ન કરે. મનુષ્યના હૃદયની ઘટના જ એવી છે કે તેને કેવળ ભૌતિક વિષયોથી તૃપ્તિ થતી નથી. આ જીવનના નિત્ય વ્યવહાર અંગે ભોગવવાં પડનારાં દુઃખથી કંટાળો આવીને મનુષ્ય કોઈ છુટકારો મેળવવાને તલસે છે એટલું જ નહીં, પણ એ વ્યવહારમાં પ્રાપ્ત થતાં ભૌતિક સુખથી પણ મનુષ્ય અતૃપ્ત થાય છે. આ સ્થિતિમાં માનવહૃદય કંઈક ઊંચે ઊડવાને મથે છે, પોતાના ભૌતિક વાતાવરણને ભેદીને કોઈ ભાવનાસૃષ્ટિના, સૌંદર્યના, રસિકતાના પ્રદેશમાં વિચરવાને તલપે છે. આવી હૃદયસ્થિતિમાં માનવીની પ્રવૃત્તિ રસિક કલાનાં આશ્વાસનોના ઉલ્લાસનો આશ્રય લે છે, અને તેવી પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે જ કલાવિધાન ઇચ્છાપૂર્વક નહીં, પણ આપોઆપ, સ્વયંભૂ પ્રભાવથી પ્રગટ થાય છે. આ સ્વયંભૂ કલાવિધાન માનવહૃદયના ઊંડાણમાંથી પ્રવૃત્ત થતા સૌંદર્યના તત્ત્વને શોધી લે છે. આ ક્રિયા જેટલે અંશે આત્મલક્ષી છે તેટલે જ અંશે કલાના ફલની દૃષ્ટિએ પરલક્ષી પણ બનાવી શકાય છે.

1. 'ક્ષુદ્ર' શબ્દ માટેનો પર્યાયવાચી શબ્દ શોધો.
(A) વિક્ષિપ્ત (B) તુચ્છ (C) નિષ્ઠુર (D) ઘીંગું

2. 'આત્મલક્ષી' શબ્દનો વિરુદ્ધાર્થી શોધી કાઢો.
(A) વિલક્ષી (B) અલક્ષી (C) પ્રત્યયલક્ષી (D) પરલક્ષી

3. ફકરાનો કેન્દ્રીય વિચાર શું છે ?
(A) માનવહૃદય (B) કલાવિધાન
(C) ભૌતિક સુખ (D) માનવની પ્રવૃતિ

4. તમારી દૃષ્ટિએ ફકરાને યોગ્ય શીર્ષક કયું હોઈ શકે ?
(A) માનવની હૃદયસ્થિતિ
(B) કલા એટલે શું ?
(C) મનુષ્યની કલાવિધાન પ્રવૃત્તિ
(D) ભૌતિક સુખની ઝંખના

5. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ શોધી કાઢો.
– પોતાની જાતે પ્રગટ થયેલું
(A) ફલની (B) સ્વયંભૂ (C) તલપી (D) એક પણ નહીં

જવાબો

1. (B) **2.** (D) **3.** (B) **4.** (C) **5.** (B)

ગદ્યખંડ - 2

- "પ્રાર્થના, એ એક રીતે હૃદયનું સ્નાન છે અને બીજી રીતે હૃદયનો ખોરાક પણ છે. પ્રાર્થનાના વાતાવરણમાં જો આપણે તલ્લીન થઈ શક્યા તો હૃદયના ભેગા થયેલા અનેક કુસંસ્કારો અને મલિન સંકલ્પો ધીમે ધીમે ઓગળી જાય છે અને શુભ સંકલ્પો મજબૂત અને વિકસિત થતા જાય છે. પ્રાર્થનામાં આપણે કશું માગીએ કે ન માગીએ, કે ભગવાનની સંનિધિમાં આપણે ઊભા રહીએ એટલે આખું વાતાવરણ એની મેળે પવિત્ર થતું જાય છે. સમૂહમાં કરેલી પ્રાર્થના દ્વારા, એમાં ભળનાર લોકો વચ્ચે એક જાતની આત્મીયતા અને આત્મપરાયણતા પેદા થઈ શકે છે. સમાજ અનેક રીતે પડેલો હોય, હારેલો હોય અને છિન્નભિન્ન થયો હોય તોયે એમાં નવું ચૈતન્ય પેદા કરવા માટે પ્રાર્થના સમર્થ છે. પ્રાર્થના માણસજાતની છેલ્લી મૂડી છે. બાકી કશું ન રહ્યું હોય તોયે પ્રાર્થના આપણને ધીરજ અને નવી આશા આપી શકે છે. જો પ્રાર્થનાની ટેવ હોય તો કઠણ પ્રસંગે અચૂક એનું જ શરણ લેવાનું સૂઝે છે, અને એ રીતે સમુદ્રમાં ડૂબનાર માણસ માટે રબરનાં કડાં કે કોર્ક બૂચનાં જેકેટ કામ આવે છે તેમ પ્રાર્થના કામ આવે છે. દરેક કુટુંબમાં કાંઈ નહીં તો રોજ એક વાર સવાર કે સાંજે બધા લોકોએ ભેગા થઈ પ્રાર્થના કરવાનો રિવાજ રાખવો જોઈએ અને પ્રાર્થનામય પવિત્ર વાતાવરણમાં જ

પદ્યખંડ - 1

સાંજ સમે શામળિયો વહાલો, વૃંદાવનથી આવે;
આગળ ગોધન, પાછળ સાજન, મનમાં મોહ ઉપજાવે.
મોર મુગુટ શિર સુંદર ધરિયો, કાને કુંડળ લહેકે;
પહેર્યાં પીતાંબર, ફૂલની પછેડી, ચુઆ-ચંદન મહેકે.
તારામંડળમાં જેમ શશિયર શોભે હેમે જડિંગ હીરો;
તેમ ગોવાળમાં ગિરધર શોભે, હરિ હળધરનો વીરો.
વહાલાજીનું રૂપ રૂદેમાં વિવસિયું, મનડું તે ઘસિયું મારું;
આળ કરી આલિંગન દીધું તન-મન મુખ પર વારું.
વહાલાજીનું રૂપ મહાશુભકારી, રસિયા વિણ કેમ રહીએ ?
નરસૈયાના સ્વામીની શોભા નિરખી નિરખી હરખીએ.

1. ગોવાળમાં ગિરધર કેવા શોભી રહ્યા છે ?
(A) હળધર જેવા
(B) તારામંડળમાં ચંદ્ર જેવા
(C) સોનામાં જડેલા હીરા જેવા
(D) (B) અને (C) બંને જેવા

2. 'હરિ હળધરનો વીરો' એટલે ?
(A) ખેડૂતોનો ભાઈ
(B) હળ ધારણ કરનારમાં હીરો
(C) બલદેવજીના ભાઈ
(D) હરિએ વીરની માફક હળ ધારણ કર્યું છે.

3. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ...
(A) લાલ રંગનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં છે.
(B) પીળા રંગનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં છે.
(C) હાથમાં મોરપિચ્છ ધારણ કર્યું છે.
(D) કાનમાં કુંડળ પહેર્યું નથી.

4. શ્રીકૃષ્ણની શોભા જોઈને નરસિંહ મહેતા...
(A) દુઃખી દુઃખી થાય છે.
(B) કલ્પાંત કરે છે.
(C) ભાવમુક્ત બની ગયા છે.
(D) હરખ પામી રહ્યા છે.

જવાબો

1. (D) **2.** (C) **3.** (B) **4.** (D)

પદ્યખંડ - 2

ગુર્જરીના ગૃહકુંજે અમારું જીવન ગુંજે ગુંજે, ગુર્જરીના...
આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી પગલી ભરી અહીં પહેલી
અહીં અમારાં યૌવન કેરી વાદળીઓ વરસેલી... ગુર્જરીના
અહીં શિયાળે તાપ્યાં સગડી
કોકિલ સૂણી વસંતે
અષાઢનાં ઘનગર્જન ઝીલ્યાં રણઝણતાં ઉરતંતે... ગુર્જરીના
અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં,
ડુંગરમાં કોતરમાં
નદીઓમાં નાહ્યાં આળોટ્યાં કુદરત પાનેતરમાં... ગુર્જરીના
અહીં અમારાં તન ધન અર્પ્યા,
પૌરુષ પ્રાણ સમર્પ્યાં
વિશ્વ વાડીને સુફલિત કરવા નસનસથી રસ અર્પ્યાં... ગુર્જરીના
અમે અહીં રોયાં કલ્લોલ્યાં
અહીં ઊઠ્યાં પછડાયાં જીવનજંગે જગત ભમ્યા પણ વિસર્યા નહિ
ગૃહમાયા... ગુર્જરીના

1. આ કાવ્યમાં કવિને કેવો અનુભવ - નથી થયો ?
(A) વસંતમાં કોકિલનો ટહુકો સાંભળ્યો છે.
(B) પહેલી પગલી અહીંથી જ ભરી હતી.
(C) ભર ઉનાળે તાપ્યાં અહીં સગડીએ.
(D) અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં

2. 'આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી' કહીને કવિ શું કહેવા માગે છે ?
(A) જન્મથી આંખ બંધ હતી.
(B) હવે મોટા થયા એટલે આંખ ખૂલી છે.
(C) બધું જ દેખાવા લાગ્યું.
(D) અહીં જ જન્મ થયો હતો.

3. જીવનની સફળતા-નિષ્ફળતાનો ઉલ્લેખ ક્યાં જોવા મળે છે ?
(A) અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં
(B) અહીં શિયાળે તાપ્યાં સગડીએ
(C) જીવનજંગે જગત ભમ્યાં
(D) કોકિલ સૂણી વસંતે

4. જીવનરૂપી યુદ્ધમાં કવિ ક્યાં ભમ્યા હતા ?
(A) ભારતમાં (B) ગુજરાતમાં
(C) જંગલમાં (D) જગતમાં

જવાબો

1. (C) **2.** (D) **3.** (C) **4.** (D)

પદ્યખંડ - 3

કામ કરે ઈ જીતે રે માલમ ! કામ કરે ઈ જીતે,
આવડો મોટો મલક આપણો બદલે બીજી કઈ રીતે ? રે માલમ.
ખેતર ખેડીને કરો સીમ સોહામણી બાંધો રે નદીયુંનાં નીર;
માગે છે દેશ આજ મહેનત મજિયારી, હૈયાનાં માગે ખમીર.
રે માલમ.
લિયો ત્રિકમ, ભાઈ! લિયો કોદાળી ને ઘર ઘર ગૂંજો ચરખે;
બાવડાંને જોરે આ દુનિયા બદલવી નજરું હોઈ ઈ નીરખે. રે
માલમ.
ઊંચું ભણેલાં તો ઓફિસમાં બેસે ને નીકળે નહિ બ્હાર કોઈ
રીતે;
કાગળ ઉપર કરે કરામતું ને છાપાં ચોંટાડે ભીંતે. રે માલમ.
હાલો રે ખેતર ને હાલો રે વાડીએ વેળા અમોલી આ વીતે;
આજે બુલંદ સૂરે માનવીની મહેનતના ગાઓ જયજયકાર પ્રીતે.
રે માલમ.

ગુજરાતી વ્યાકરણ

પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ કૃતિઓ, લેખકો અને કવિ

ધોરણ 6		
ક્રમ	**કૃતિ**	**લેખક / કવિ**
1.	પર્વત તારા	સુરેશ દલાલ
2.	વાર્તા રે વાર્તા	સંકલિત
3.	ચોમાસામાં સૃષ્ટિસૌંદર્ય	ગિજુભાઈ બધેકા
4.	દૃષ્ટિ પારની સૃષ્ટિ	ડો. જયંત નારલીકર
5.	જય જય ગરવી ગુજરાત !	નર્મદ
6.	રાષ્ટ્રીય શાયર... ઝવેરચંદ મેઘાણી	સંકલિત
7.	નવી નવાઈનું સરઘસ	હિમાંશી શેલત
8.	રામ રાખે તેમ રહીએ	મીરાંબાઈ
9.	નામનો મોહ છૂટ્યો	ધૂમકેતુ
10.	લેખણ ઝાળી નો રહી	જોરાવર સિંહ જાદવ
આગળ વધતાં પહેલાં		
11.	દૂર શું ? નજીક શું ?	ઉમાશંકર જોષી
12.	અપરાજેય	ધ્રુવ ભટ્ટ
13.	પરોપકારી મનુષ્યો	રમણભાઈ નીલકંઠ
14.	એક ઈડરનો વાણિયો	રમણલાલ સોની
15.	બે રૂપિયા	વિનોદિની નીલકંઠ
16.	શેરીએ આવે સાદ	રાજેન્દ્ર શાહ
17.	સાપુતારાનો પ્રવાસ	રતિલાલ નાયક
18.	એકલો જાને રે...	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
19.	કોઈ દેખાડો	લોકગીત
પૂર્ણ કરતાં પહેલાં		
પૂરક વાચન		
1.	ચાલ ફરીએ	નિરંજન ભગત
2.	પૈડું	નગીનદાસ પારેખ
3.	પીળક	પ્રવીણ સરવૈયા

- સુધા સુંદર ગીત ગાય છે.
- ઉપરના વાક્યમાં સુંદર - સંજ્ઞા/વિશેષ્યની વિશેષતા દર્શાવે છે, તેથી વિશેષણ છે.
- વિદ્યા ગીત સુંદર ગાય છે.
- ઉપરના વાક્યમાં સુંદર - ક્રિયાપદની વિશેષતા દર્શાવે છે, તેથી ક્રિયાવિશેષણ છે.

ક્રિયાવિશેષણના પ્રકાર :

રીતિદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- જીવરામ ભટ્ટ ધીમેથી બોલ્યા.
- ખરેખર તો આખો પાઠ મને મોઢે થઈ ગયો છે.
- ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાપદની રીત દર્શાવે છે, એટલે તેને રીતિદર્શક ક્રિયાવિશેષણ કહે છે.

  દા.ત., આમ, તેમ, કેમ, જેમ-તેમ, ફટાફટ, એકદમ, જલદી, ગુપચુપ, માંડ, અડોઅડ, પડ્યો-પડ્યો, તરત, તરતોતરત, વગેરે.

સ્થળદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- નીચે જાઓ બા તમારી રાહ જુએ છે.
- ખરેખર તે ટેબલ ઉપર બેઠો છે.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાપદનું સ્થળ દર્શાવે છે, એટલે તે સ્થળદર્શક ક્રિયાવિશેષણ છે.

  દા.ત., અહીં, તહીં, અધવચ, ઉગમણા, જ્યાં, ત્યાં, પાસે, નજીક, આસપાસ, દૂર, હેઠે, વગેરે.

સમયદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- ગાડી ક્યારેક મોડી આવે છે.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાપદનો સમય બતાવે છે, એટલે તે બધાં સમયદર્શક ક્રિયાવિશેષણ છે.

  દા.ત., હવે, હાલ, અત્યારે, ક્યારે, જ્યારે, હમણાં, સદા, અવારનવાર, વારંવાર, કદાપિ, નિરંતર, ઝટ, વગેરે.

હેતુદર્શક કે કારણદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- મજૂરી કરવા માટે મારા પિતાજી ત્યાં ગયા.
- મારો મિત્ર મારા સંકલ્પની મજાક ઉડાવવા લાગ્યો.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાપદનો હેતુ કે ક્રિયાનું કારણ દર્શાવે છે, એટલે તે બધાં હેતુદર્શક યા કારણદર્શક ક્રિયાવિશેષણ છે.

  દા.ત., કેમ, શા માટે, શા વાસ્તે, વગેરે શબ્દો પણ હેતુદર્શક કે કારણદર્શક ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

ક્રમવાચક ક્રિયાવિશેષણ :

- એનું વાક્ય પૂરું થાય એ પહેલાં હું સમજી ગયો.
- તે આગળ આવ્યા, ગાડી આગળ ચાલી

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાનો ક્રમ બતાવે છે, એટલે ક્રમદર્શક ક્રિયાવિશેષણ છે.

  દા.ત., પૂર્વ, અગાઉ, પાછળ, પછી, પહેલાં, વગેરે ક્રમદર્શક ક્રિયા-વિશેષણ છે.

સંભાવનાદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- તે કામ વગર ભાગ્યે જ બોલે છે.
- આજે કદાચ વરસાદ આવશે.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાની સંભાવના બતાવે છે, એટલે તે બધાં સંભાવનાદર્શક ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

પ્રમાણદર્શક કે પરિમાણદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- મને આર્યા સાથે વધુ ફાવશે.
- વેદને કાજુ બહુ ભાવે છે.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાનું પ્રમાણ કે પરિમાણ દર્શાવે છે, તેથી તે બધાં પ્રમાણદર્શક કે પરિમાણદર્શક ક્રિયા-વિશેષણ છે.

  દા.ત., ખૂબ, જરા, જરાક, લગાર, બસ, તદ્દન, છેક, અતિશય, અત્યંત

અભિગમદર્શક ક્રિયાવિશેષણ :

- જોઈએ ના તાજ અમને, જોઈએ ના રાજ કોઈ
- મને કદી દુઃખ પડવાનું જ નથી.

  ઉપરનાં વાક્યોમાંનાં રેખાંકિત પદો ક્રિયાનો નકાર કે નિશ્ચય દર્શાવે છે, માટે તે બધાં અભિગમદર્શક ક્રિયા-વિશેષણ છે.

  દા.ત., ખરેખર, સાચ્ચે જ, નિઃસંદેહ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેનામાંથી કયું ક્રિયાવિશેષણ સમયવાચક છે ?
(A) કદી (B) ખૂબ (C) દૂર (D) બહુ

2. નીચે આપેલ વાક્યમાંથી રેખાંકિત ક્રિયાવિશેષણનો પ્રકાર જણાવો :
ન ગમ્યું તેની વાત ફરી ક્યારેક કરીશ.
(A) સમયવાચક (B) રીતિવાચક
(C) સ્થળવાચક (D) માત્રાસૂચક

3. નીચે આપેલ વાક્યમાંથી રેખાંકિત ક્રિયાવિશેષણનો પ્રકાર જણાવો.
અગાઉ અમે માનગઢ આવેલા છે.
(A) કારણવાચક (B) સ્થળવાચક
(C) ક્રમવાચક (D) રીતવાચક

4. નીચે આપેલ વાક્યમાંથી રેખાંકિત ક્રિયાવિશેષણનો પ્રકાર જણાવો.
શિવમે ઘડામ દઈને બારણું બંધ કર્યું.
(A) સ્થળવાચક (B) હેતુવાચક
(C) અભિગમવાચક (D) રીતવાચક

5. નીચે આપેલ વાક્યમાંથી રેખાંકિત ક્રિયાવિશેષણનો પ્રકાર જણાવો.
ધ્યાનાએ પાંચ કલાક વાંચ્યું.
(A) ક્રમવાચક (B) કારણવાચક
(C) સ્થળવાચક (D) સમયવાચક

31. વિરામચિહ્નો

- વાક્યમાં આરોહ-અવરોહ લાવવા, અર્થની સ્પષ્ટતા લાવવા વિરામચિહ્નો ખૂબ ઉપયોગી છે.

ક્રમ	વિરામચિહ્નો	નિશાની
1.	પૂર્ણ વિરામ	.
2.	અલ્પ વિરામ	,
3.	અર્ધ વિરામ	;
4.	ગુરુ વિરામ	:
5.	પ્રશ્ન વિરામ/પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન	?
6.	ઉદ્‌ગાર ચિહ્ન/આશ્ચર્ય ચિહ્ન	!
7.	ગુરુ રેખા	(–)
8.	લોપ ચિહ્ન	(')
9.	કાકપદ ચિહ્ન / કાકપદ ઘોડી	(^)
10.	લઘુ રેખા / વિગ્રહ રેખા	(-)
11.	લઘુ કૌંસ	()
12.	અવતરણ ચિહ્ન	(' ') (" ")
13.	એજન ચિહ્ન	(")

પૂર્ણ વિરામ (.) :

- વાક્ય પૂરું થતું હોય ત્યાં મુકાય છે.
  1. આજે રજા છે.
  2. પરિશ્રમ કરનાર સફળ થાય છે.
- સંક્ષિપ્ત ટૂંકાં રૂપો પછી પૂર્ણ વિરામ મુકાય છે.
  ચિરંજીવી ચિ.
  પૂજ્યપૂ.
  અખંડ સૌભાગ્યવતી અ.સૌ.
  ઈસવી સન ઈ.સ.
- ક્રમસૂચક અંકો કે વર્ણો જો કૌંસની બહાર મુકાયાં હોય ત્યારે આ ચિહ્ન મુકાય.
  ઉદા. 1 2 3
  અ. બ. ક.
- **નોંધ :** પ્રકરણના શીર્ષક, નિબંધનું મથાળું લખ્યા પછી ન મુકાય. મળેલા જીવ, વસંતનો વૈભવ

અલ્પવિરામ (,) :

1. થોડું અટકવાનું જરૂરી હોય ત્યાં અલ્પવિરામ આવે.
2. વાક્યના પ્રારંભે સંબોધન પછી મુકાય
   મોહન, ઊભો થા.
3. એકીસાથે ઘણાં નામ, વિશેષણો કે ક્રિયાપદ આવે ત્યારે મુકાય.
   રમેશ, મહેશ, યોગેશ અને રાજેશ ગયા
   રમવું, નાચવું, કૂદવું એ બાળસ્વભાવ છે.
4. પત્રલેખનમાં પ્રતિ પછી, સંબોધન પછી અને અંતમાં વિદાય વચન પછી મુકાય.
   પ્રતિ,
   પૂજ્ય પિતાશ્રી,
   આપનો શિષ્ય,
5. કેટલાક વર્ણનાત્મક શબ્દો પછી આવે.
   કારણ કે, કેમ કે ની પહેલાં આવે
   ટૂંકમાં, અલબત્ત, જેમ કે શબ્દો પછી આવે.
6. હા, ના, જી, બેશક, શબ્દો પછી આવે.
7. અવતરણ ચિહ્ન વાપરતાં પહેલાં આવે.
   ગાંધીજી બોલ્યા, 'સત્ય એ જ ઈશ્વર છે.'

અર્ધવિરામ (;) :

1. જ્યાં અલ્પવિરામ કરતાં વધારે અને પૂર્ણવિરામ કરતાં ઓછું અટકવાનું હોય ત્યાં આવે.
   1. શાળા આજે વહેલી છૂટી ગઈ; બાળકો વહેલાં ઘરે પહોંચી ગયાં.
   2. એકમાં વેણુ બંધાતો; તેની વચ્ચે બારણું હતું.
2. વાક્ય લાંબું હોય ત્યારે; આવે.
   → શિક્ષકે તોફાની વિદ્યાર્થીનો એકરાર સાંભળ્યો; તેની વાણીમાં પશ્ચાત્તાપ જોયો અને શિક્ષકે તેને માફ કરી દીધો.
   → બપોરનું ભોજન પૂરું થયું; બધાં પોતાના ઘરે ગયા.

ગુરુ વિરામ (:) :

1. કોઈ ગણતરી કરવા માટે આવે
   1. દશરથ રાજાને ત્રણ રાણી : કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી
   2. ધર્મ એક જ છે : માનવધર્મ
   3. દિશાઓ ચાર છે : પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ
2. મુખ્ય અને ગૌણ શીર્ષકને અલગ કરવા આવે
   ભારત : રાજકીય અને પ્રાકૃતિક
3. કોઈ બાબતને સ્પષ્ટ કરવા માટે
   1. મેં એક જ નિશ્ચય કર્યો છે : ખૂબ મહેનત કરવી.
   2. તેનો એક જ હેતુ છે : આગળ વધવું.
4. શીર્ષકમાં આવે
   નરસિંહ મહેતા : જીવન અને કવન
   અખો : એક અધ્યયન
5. અવતરણ ટાંકવા માટે આવે
   મહાવીર બોલ્યા : 'અહિંસા પરમો ધર્મ છે.'

પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન (?) :

1. વાક્યમાં પ્રશ્નનો ભાવ હોય ત્યારે વાક્યના અંતે મુકાય.
   1. તમે શું કહ્યું ?
   2. તમે રમવા આવશો ?

ઉદ્‌ગાર ચિહ્ન/આશ્ચર્ય ચિહ્ન (!) :

1. સંબોધન પછી મુકાય
   દીકરા ! સારું ભણજે.
2. વિવિધ લાગણીઓ દર્શાવવા આવે.
   વાહ ! કેટલું સુંદર દૃશ્ય !
   અહો ! આટલું અંધેર !

GPSC દ્વારા પ્રકાશિત વર્ષ 2025ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

આધુનિક ભારતનો ઇતિહાસ

2nd Colour Edition

પુસ્તકની વિશેષતાઓ

- 2025ની નવી પરીક્ષા પદ્ધતિ અનુસાર આધુનિક ભારતના ઇતિહાસ વિષયના તમામ મુદ્દાઓની વિસ્તૃત તથા સરળ ભાષામાં માહિતી
- પ્રકરણના અંતે અગાઉની પ્રાથમિક પરીક્ષાઓમાં પુછાયેલા 600+ પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- UPSC અને રાજ્યસરકારની અગાઉની મુખ્ય પરીક્ષાઓમાં પુછાયેલા 65+ પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- 57 કોષ્ટક અને 17 નકશા દ્વારા મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતીની રજૂઆત
- યાદ રાખવામાં સરળતા રહે તે અનુસાર અભ્યાસક્રમનું વિભાગોમાં અને પ્રકરણોમાં વિભાજન
- પ્રકરણના અંતે ઝડપી રિવિઝન માટે મહત્ત્વના મુદ્દાઓની કોષ્ટકમાં રજૂઆત

One Stop Solution

GCERT, NCERT અને અન્ય તમામ આધારભૂત સ્ત્રોતનો સમાવેશ

UPSC, GPSC અને ગુજરાત સરકારની તમામ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે ઉપયોગી

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો

અંગ્રેજી ભાષા અર્થગ્રહણ
(English Language Comprehension)

- **Read the following passage carefully and answer the questions given below it.**

PASSAGE - 1

- Many scientists believe that music gives comfort to the plants. It also helps them to grow. Les Hartsen, a sound engineer from New York, carried out some exiciting experiments. In his experiment he used two banana plants. He gave both plants the same light, heat and water. But for about an hour a day, one of the plants 'listened' to some music. He found that this plant grew faster. It also grew 70 percent taller than the other plant ! Les said that the music encouraged the plant's breathing pores, called stomata, to stay open for a longer time, so that the plant took in more carbon dioxide from the air.

Questions

1. 'Carried out' means .....
   (A) put into practice (B) took away
   (C) lifted (D) threw down
2. Les Hartsen was a .....
   (A) from New York (B) scientists
   (C) sound engineer (D) musician
3. The engineer found that .....
   (A) the plant could not breathe
   (B) the plant listened to some music
   (C) the music had no effect on it
   (D) the plant grew less
4. The plant took in more ..... from the air.
   (A) oxygen (B) carbon dioxide
   (C) nutrients (D) music
5. Find out the 'False' statement in the following.
   (A) Music discouraged the plant's breathing cells
   (B) Music had a wonderful effect on the plants
   (C) Music was 'listened' to by one of the plants
   (D) Two banana plants were used in the experiment

ANSWER

1. (A) **2.** (C) **3.** (B) **4.** (C) **5.** (A)

PASSAGE - 2

- All religions teach us to be good. All religions teach us to be kind. They all teach us to follow the right path. The holy books of different religions teach us good conduct and virtues. For example, the Bible, the holy book of Christianity teaches kindness and service to others. The Quran, the holy book of Islam, teaches justice, equality and brotherhood the Gita, the Ramayana and the Mahabharata, the holy books of Hinduism teach us to perform all our duties well.
- The lives and deeds of saints and other great persons also teach us to be virtuous. In the history of mankind such people are remembered for a long time. They continue to inspire all whatever their religion.

Questions

1. The Quran is the holy book of .....
   (A) Christianity (B) Islam
   (C) Hinduism (D) Jainism
2. There are _____ holy books of Hinduism mentioned in the passage.
   (A) two (B) five (C) four (D) three
3. We are always inspired by _____.
   (A) saints (B) religions (C) holy book (D) history
4. The _____ is the holy book of Christians.
   (A) Geeta (B) Quran (C) Ramayana (D) Bible
5. No religion teaches us to be .....
   (A) kind (B) honest (C) unkind (D) good

ANSWER

1. (B) **2.** (D) **3.** (A) **4.** (D) **5.** (C)

PASSAGE - 3

- Many people think that bat is a bird, but as matter of fact it is an animal. It does not lay eggs. It does not have feathered wings like a bird. Instead, its wings are made of long finger bones joined by a tough, thin membrane of skin, which it uses to fly. It usually lives in dark places and does not come out in the day time. The reason for this is that it rests in the day to avoid the heat and to keep away from birds of prey; bats are not blind and can see quite well.
- There are different kinds of bats. A kind of bat is called the 'horse-shoe' because its face is like the 'horse-shoe.' Another kind of bat is called the 'flying fox' because it has a head like a fox. In South America, three species of bats are known as the "Vampire bats". They attack animals and suck their blood.

Questions

1. What is the bat ?
   (A) a bird (B) an animal
   (C) an insect (D) a thing
2. The bat's wings are made of _____
   (A) feathers (B) one thin bone
   (C) hair (D) skin stretched over long finger bones
3. The bat can only see in _____
   (A) darkness (B) day (C) morning (D) rain
4. Which is not the type of a bat ?
   (A) Flying fox (B) Horse - shoe
   (C) Vampire bats (D) Brain Fever

PASSAGE - 40

- Artificial intelligence (AI), sometimes called machine intelligence, is intelligence demonstrated by machines, in contrast to the natural intelligence displayed by humans and other animals. In computer science, AI research is defined as the study of "intelligent agents": any device that perceives its environment and takes actions that maximize its chance of successfully achieving its goals. Colloquially, the term "artificial intelligence" is applied when a machine mimics "cognitive" functions that humans associate with other human minds, such as "learning" and "problem-solving".
- The scope of AI is disputed: as machines become increasingly capable, tasks considered as requiring "intelligence" are often removed from the definition, a phenomenon known as the AI effect, leading to the quip, "AI is whatever hasn't been done yet." For instance, optical character recognition is frequently excluded from "artificial intelligence", having become a routine technology. Capabilities generally classified as AI as of 2017 include successfully understanding human speech, competing at the highest level in strategic game systems (such as chess and Go), autonomous cars, intelligent routing in content delivery networks, and military simulations. Since then, large language models and generative AI systems that write text code and images have become the most visible from of AI.
- Artificial intelligence was founded as an academic discipline in 1956, and in the years since has experienced several waves of optimism, followed by disappointment and the loss of funding (known as an "AI winter"), followed by new approaches, success, and renewed funding. For most of its history, AI research has been divided into subfields that often fail to communicate with each other. These sub-fields are based on technical considerations, such as particular goals (e.g. "robotics" or "machine learning"), the use of particular tools ("logic" or artificial neural networks), or deep philosophical differences. Subfields have also been based on social factors (particular institutions or the work of particular researchers).
- The traditional problems (or goals) of AI research include reasoning, knowledge representation, planning, learning, natural language processing, perception, and the ability to move and manipulate objects. General intelligence is among the field's long-term goals. Approaches include statistical methods, computational intelligence, and traditional symbolic AI. Many tools are used in AI, including versions of search and mathematical optimization, artificial neural networks, and methods based on statistics, probability, and economics. The AI field draws upon computer science, mathematics, psychology, linguistics, philosophy, and many others.

Questions

1. What is the AI winter ?

(A) Loss of funding for AI projects
(B) Non-functioning AI systems
(C) Absence of research labs
(D) None of the above

2. Are sub-fields based only on social factors ?

(A) No (B) Yes
(C) They are based on machine learning
(D) None of the above

3. Learning and problem-solving by machines is a colloquial way of understanding artificial intelligence.

(A) Yes (B) No
(C) Artificial intelligence means acquiring knowledge through books
(D) It cannot be defined colloquially

4. According to the passage, which of the following is classified as AI ?

(A) Autonomous cars (B) Optical character recognition
(C) Ordinary calculators (D) None of the above

5. Does AI only draw on technology and mathematics ?

(A) Yes (B) No
(C) It also draws upon psychology
(D) It only draws upon linguistics

ANSWER

1. (A) **2.** (A) **3.** (A) **4.** (A) **5.** (B)

STANZA

STANZA - 1

When you are sad
I will dry your tears;
When you are scared
I will ease your fears.
When you are worried
I will give you hope;
If you want to give up
I'll help you cope.
When you are lost
and can't see the light
I'll be your beacon
shining so bright.
This is my oath that
I pledge to the end
Why? You may ask.
Because you're my friend!
Read the following poem and answer the questions

Questions

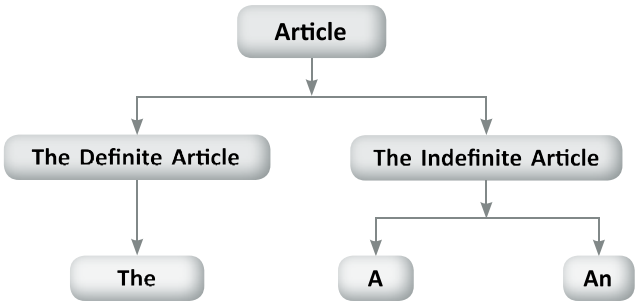
1. The phrase "I'll be your beacon shining so bright" in the poem suggests that a friend:

(A) will guide you in darkness or confusion.
(B) will teach you to swim.
(C) will take you on a journey.
(D) will give you gifts.

અંગ્રેજી વ્યાકરણ

Articles (આર્ટિકલ્સ)

- અંગ્રેજી ભાષામાં કુલ 26 મૂળાક્ષરો છે.
- a, e, i, o, u એ પાંચ સ્વરો (vowels) છે.
- બાકીના 21 મૂળાક્ષરો વ્યંજનો (consonants) છે.

- અંગ્રેજી ભાષામાં 3 articles છે : a, an, અને the
- a અને an બંને indefinite articles છે.
- જ્યારે the એ definite article છે.

Indefinite Articles : a, an માટેના અગત્યના નિયમો

- સામાન્ય રીતે આપણને a અને an લગાડવા માટે એવું શીખવવામાં આવે છે કે - જે શબ્દની શરૂઆત સ્વર એટલે કે a, e, i, o, u થી થતી હોય તેની આગળ 'an' તથા જે શબ્દની શરૂઆત વ્યંજનથી થતી હોય તેની આગળ 'a' લાગે.
- પરંતુ ખરેખરમાં શબ્દનો પ્રથમ વર્ણનો ઉચ્ચાર (બોલવામાં) સ્વર છે કે વ્યંજન, તેના પરથી a લાગે કે an તે નક્કી કરવું જોઈએ.

નિયમ 1

- જે શબ્દનો ઉચ્ચાર અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઓ, ઔથી શરૂ થતો હોય તેની આગળ an લગાડવો.
- જે શબ્દનો ઉચ્ચાર વ્યંજન (અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઓ, ઔ સિવાયના મૂળાક્ષર) થી શરૂ થતો હોય તેની આગળ a લગાડવો.
  E.g. It is a one way street.
- જો ઉપરોક્ત ખાલી જગ્યામાં તમે one નો 'o' જોઈને જવાબમાં an લખો, તો તે ખોટું પડે. કારણ કે one નો ઉચ્ચાર 'વન' થાય છે. જેનો પ્રથમ વર્ણ - 'વ' વ્યંજન છે, તેથી જવાબમાં a આવે.
  E.g. Mr. Patel is **an** M.L.A.
- જો ઉપરોક્ત ખાલી જગ્યામાં તમે M.L.A. નો 'M' જોઈને જવાબમાં a લખો, તો તે ખોટું પડે. કારણ કે M.L.A. નો ઉચ્ચાર 'એમ.એલ.એ' થાય છે. જેનો પ્રથમ વર્ણ - 'અ' સ્વર છે, તેથી જવાબમાં an આવે.

નિયમ 2

- a અને an નો અર્થ થાય છે - એક. જ્યારે કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ સંખ્યામાં એક હોય ત્યારે આર્ટિકલ્સ a અને an નો ઉપયોગ થાય છે. આમ, a અને an નો ઉપયોગ ત્યારે જ થાય છે જ્યારે common noun (સામાન્ય સંજ્ઞા) એકવચનમાં હોય.
  E.g. This is a boy.
- common noun (સામાન્ય સંજ્ઞા) બહુવચન હોય ત્યારે a અને an નો ઉપયોગ કરી શકાય નહિ.

નિયમ 3

- proper noun એટલે કે વ્યક્તિના નામની આગળ a અને an લાગે નહિ.
  - I am a boy. ✓ correct
  - I am a Mohan. x incorrect
  - You are a great leader. ✓ correct
  - You are a Mr. Shah. x incorrect

નિયમ 4

- વ્યક્તિના વ્યવસાય વિશે વાત કરતી વખતે તેની આગળ 'a' અથવા 'an' લાગે.
  E.g. I am a teacher.
  E.g. You are an engineer.

નિયમ 5

- What વાળાં ઉદ્‌ગાર વાક્યોમાં a અને an નો ઉપયોગ થાય છે.
  E.g. What a beautiful scene !
  E.g. What an idea !

નિયમ 6

- વાક્યમાં Noun (સંજ્ઞા)નો ઉપયોગ વિશાળ સંદર્ભમાં થયો હોય ત્યારે તેની આગળ a અને an લાગે નહિ.
  E.g. Man is mortal.

નિયમ 7

- કોઇ વાહન દ્વારા મુસાફરીની વાત કરતી સમયે તેની આગળ a અને an લાગે નહિ.
  E.g. We can go by train.

Definite Article - The (ધ) માટેના અગત્યના નિયમો

નિયમ 8

- જ્યારે એકવચન સંજ્ઞા પોતાની સમગ્ર જાતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી હોય તો તેની આગળ the લાગે.
  E.g. The cow is a holy animal.
  E.g. The dog is a loyal animal.

ANSWERS

1. (B) **2.** (C) **3.** (D) **4.** (B) **5.** (A)
6. (D) **7.** (C) **8.** (B)

Modal Auxiliaries (સહાયકારક ક્રિયાપદો)

- Modal Auxiliaries એટલે સહાયકારક ક્રિયાપદ અથવા તો Helping Verbs. ટૂંકમાં, સહાયકારક ક્રિયાપદ એટલે જે ક્રિયાપદ મૂળ ક્રિયાપદને સહાય કરે તે.
- સહાયકારક ક્રિયાપદ Active Voiceમાં વપરાય ત્યારે તેની સાથે ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ આવે છે. જ્યારે Passive Voiceમાં વપરાય ત્યારે be + ભૂતકૃંદત વપરાય છે.
- સહાયકારક ક્રિયાપદો નીચે મુજબ છે :

1. Can : કોઈ પણ વ્યક્તિ, પ્રાણી કે પક્ષી વિશેની શક્તિ, ક્ષમતા કે આવડતનો અર્થ દર્શાવવો હોય તો Canનો ઉપયોગ થાય છે.

- રજા, પરવાનગી કે મંજૂરી માગવા કે આપવા માટે પણ Can નો ઉપયોગ થાય છે.
- Can એ વર્તમાન કાળમાં વપરાય છે, અને તે વર્તમાનની શક્યતા સૂચવે છે.

દા.ત. An eagle <u>can</u> see far.
Sachin <u>can</u> run fast.
you <u>can</u> meet me.
you <u>can</u> go home.
Rahul is injured, so he <u>can</u> not play.

2. Could : Can નું ભૂતકાળનું રૂપ Could છે. Could ભૂતકાળની શક્યતાઓ દર્શાવે છે અને ભૂતકાળમાં વપરાય છે.

- ટૂંકમાં, ભૂતકાળમાં કોઈ કાર્ય કરવાની શક્તિ, ક્ષમતા કે આવડત હતી તેમ દર્શાવવા માટે Could વપરાય છે.

દા.ત. My father <u>Could</u> run fast in his young age.
<u>Could</u> Krishna reach the Office in time ?

3. Should : Should નૈતિક ફરજ સૂચવે છે. Should દ્વારા કંઈક કરવું જોઈએ અથવા કંઈક કાર્ય કરવાની તમારી નૈતિક ફરજ છે. તેવું સૂચવાય છે.

- 'આમ કરવું જોઈએ' એવો ભાવાર્થ Should દ્વારા સૂચવાય છે.

દા.ત. We <u>should</u> obey our parents.
We <u>should</u> not cheat others.
People <u>should</u> speak the true.

4. Would : ઈચ્છા, વિનંતી અથવા ભવિષ્ય કાળનો અર્થ સૂચવે છે. will નું ભૂતકાળનું રૂપ would છે.

- સામાન્ય રીતે સામેવાળી વ્યક્તિની ઇચ્છા, ઇરાદો કે પસંદગી પૂછવા માટે would વપરાય છે.

દા.ત. <u>Would</u> you like to have tea ?
<u>Would</u> you lend me your Gujarati book ?

5. Must : Must એટલે હોવું જ જોઈએ. તેવો અર્થ સૂચવે છે. must હંમેશા અનિવાર્ય ફરજ સૂચવે છે. કોઈ પણ કાર્ય કર્યા વગર ના ચાલે તે દર્શાવવા must નો ઉપયોગ થાય છે. કોઈ પણ કાર્ય ન કરવાથી નુકસાન જશે તેવી ભીતિ રહેલી હોય ત્યારે must વપરાય છે.

- મનાઈ, દૃઢ નિશ્ચય, ભારપૂર્વકની સલાહ, સંભાવના, અટકળ અને અનુમાન કરવા માટે mustનો ઉપયોગ થાય છે.

દા.ત. We <u>must</u> stop our vehicle, when the red light is on.
You <u>must</u> drive to the left side.

6. May : May સંભવિતતા, પરવાનગી, હેતુ, શુભેચ્છા, વિનંતી અને આશીર્વાદનો ભાવ સૂચવે છે.

- ભવિષ્યમાં બનનાર ઘટના વિશે શક્યતા કે સંભાવનાનો અર્થ દર્શાવવા માટે Mayનો ઉપયોગ થાય છે.

દા.ત. It <u>may</u> rain tonight.
<u>May</u> I take your Pen ?
<u>May</u> I come in sir ?

7. Might : Mayનું ભૂતકાળનું રૂપ might થાય છે, જે સંભવિતતાનો અર્થ સૂચવે છે.

- May કરતાં Might વધારે અનિશ્ચિતતા અને અલ્પ શક્યતાઓનો નિર્દેશ કરે છે.

દા.ત. The teacher was not at school. she <u>might</u> be at home.
He <u>might</u> have come yesterday.
Megha was not in the ofifce. She <u>might</u> be at home.

પ્રેક્ટિસ માટેના પ્રશ્નો

1. _____ I take your car ?
(A) would (B) may (C) must (D) could

2. What _____ you like to drink, tea or coffee ?
(A) would (B) could (C) should (D) must

3. We ____ plant the trees.
(A) could (B) might (C) should (D) may

4. The box was Light. I _____ lift it.
(A) would (B) should (C) must (D) could

5. You are strong, you ____ carry this heavy box.
(A) can (B) must (C) would (D) should

6. Students _____ follow The rules of the school.
(A) may (B) might (C) must (D) could

7. As You are not healthy, you _____ go for a walk daily.
(A) must (B) could (C) should (D) can

8. _____ you sing a song, please.
(A) could (B) would (C) should (D) might

- સૌપ્રથમ આપણે direct speech માં આવતા દરેક ભાગની સમજ કેળવવી જરૂરી છે.
- બોલનારને Reporter કહેવાય છે, સાંભળનારને Listener કહેવાય છે. બોલનારની સાથે વપરાયેલ ક્રિયાપદ (say, said, told, ask)ને Reporting Verb કહે છે અને અવતરણચિહ્નમાં આવેલ વાક્યને Reported Speech કહેવામાં આવે છે.

  દા.ત. Kalisah said to Ramila "We went to Goa."
- અહીયાં Kaliash Reporter, said એ Reporting Verb છે. Ramila listener છે અને We went to Goa એ Reported Speech કહેવાય છે.
- હવે, Direct Speech માંથી Indirect Speech માં ફેરફાર કરતી વખતે Reported Speech માં ક્યારે ફેરફાર ન કરવા તે જાણીએ.

(i) Reporting Verb સાદા વર્તમાનકાળ કે ભવિષ્યકાળમાં હોય તો Reporting verb say, says, will say કે shall say હોય તો Reported Speechના કાળમાં ફેરફાર થાય નહીં. અવતરણચિહ્ન નીકળી જાય છે. વાક્ય that થી જોડાય છે અને સર્વનામમાં ફેરફાર બોલનાર અને સાંભળનાર મુજબ થાય છે.

દા.ત. Khyati says 'Mehul is a teacher.'
Khyati says that Mehul is a teacher.

(ii) Reported Speech ના વાક્ય દ્વારા સનાતન સત્ય, કહેવત, નિયમ, વ્યાખ્યા, વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંત કે કોઈ કુદરતી નિયમ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે કોઈ ફેરફાર થાય નહીં. માત્ર અવતરણચિહ્ન નીકળી જાય અને વાક્ય That થી જોડાય છે.

દા.ત. → Saradbhai said "The earth moves round the sun."
Saradbhai said that the earth moves round the sun.

- હવે, Direct speechમાંથી Indirect Speech માં ફેરવતી વખતે કયા ફેરફાર કરવા તે નીચે મુજબ છે :
- Reporting Verb જો ભૂતકાળમાં હોય તો Reported speechના કાળમાં નીચે મુજબનો ફેરફાર કરવો, તેમજ અવતરણચિહ્ન નીકળી જાય છે અને વાક્ય 'that' થી જોડાય છે.

(i) જો વાક્ય સાદા વર્તમાનકાળનું હોય તો તેનો સાદો ભૂતકાળ બની જાય છે. એટલે કે ક્રિયાપદનું ભૂતકાળનું રૂપ મુકાય છે, અને જો To be ના વર્તમાનકાળના રૂપ am, is, are આપેલ હોય તો was, were થઈ જાય છે.

દા.ત. → Kanak siad "Saurabh eats Panipuri."
Kanak said that Saurbh ate Panipuri.
→ Ramila said "They are players."
Ramila said that they were players.

(ii) જો વાક્ય ચાલુ વર્તમાનકાળનું હોય તો ચાલુ ભૂતકાળ બની જાય છે. એટલે કે am, is, areની સાથે ingવાળું ક્રિયાપદ હોય તો was, were અને ingવાળું ક્રિયાપદ થઈ જાય છે.

દા.ત. → Somabhai said "Kantibhai is teaching maths."
Somabhai said that Kantibhai was teaching maths.

(iii) જો વાક્ય પૂર્ણ વર્તમાનકાળનું હોય તો પૂર્ણ ભૂતકાળ બની જાય છે. મતલબ કે have, has ની સાથે ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંત હોય તો તેના બદલે had અને ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ મુકાય છે.

દા.ત. → Kavya said "Atharv has played cricket."
Kavya said that Athrav had played cricket.

(iv) જો વાક્ય સાદા ભૂતકાળનું હોય તો પણ પૂર્ણ ભૂતકાળ બને છે. મતબલ કે ક્રિયાપદનું ભૂતકાળનું રૂપ હોય તો તેના બદલે had અને ભૂતકૃદંતનું રૂપ મુકાય છે.

દા.ત. → Naresh said "Vaishali bought a new sari."
Naresh said that Vaishali had bought a new sari.

(v) જો વાક્ય ચાલુ ભૂતકાળનું હોય તો ચાલુ પૂર્ણ ભૂતકાળ બને છે.

અર્થાત્ was, were સાથે ing વાળું રૂપ હોય તો તેના બદલે had been અને ભૂતકૃદંતનું રૂપ મુકાય છે.

દા.ત. → Rameshbhai said, ''Madhusudan was driving bus.''
Rameshbhai said that Madhusudan had been driving a bus.

(vi) જો વાક્ય પૂર્ણ ભૂતકાળમાં હોય તો તેના કાળમાં કોઈ જ ફેરફાર થતો નથી.

દા.ત. → Sonal said "Krishna had taken a pen in the class-room."
Sonal said that Krishna had taken a pen in the class-room.

(vii) જો વાક્યમાં shall, will, can, could, may, might, should, would આવે તો shall, willનું would કરવું, તેમજ could, would, should અને might હોય તો તેમજ રહે છે. તેની સાથેના ક્રિયાપદના મૂળ રૂપ પણ એમ જ રહે છે.

દા.ત. → Hareshbhai said "Radha will go to Bomaby"
Hareshbhai said that Radha would go to Bombay.

(viii) જો વાક્યમાં નીચે મુજબના સમયસૂચક શબ્દો વપરાય તો તેમાં નીચે મુજબ ફેરફાર કરવા.

Direct Speech	Indirect Speech
This	That
These	Those
Here	There
Today	That day
Tomorrow	The next day
Yesterday	The prevoius day The day before
Next week	The following week
Last week	The previous week
Tonight	That night
Ago	Before
Now	Then
Come	Go
Thus	So

IN-DEPTH COMPENDIUM

Concept • Clarity • Coverage

3rd Edition

ભારતીય અર્થતંત્ર

INDIAN ECONOMY

UPSC | GPSC | CCE | Class 3 Exams

- ✓ દરેક પ્રકરણની શરૂઆતમાં જ UPSC અને GPSC દ્વારા યોજાતી પરીક્ષાઓમાં (2022 થી 2026) પુછાયેલા પ્રશ્નોનું સચોટ ટ્રેન્ડ એનાલિસિસ.
- ✓ દરેક પ્રકરણની શરૂઆતમાં અગત્યના 'Quotes'નો સમાવેશ જે મુખ્ય પરીક્ષામાં પણ ઉપયોગી થઈ શકે.
- ✓ વાંચતી વખતે જ જાણો ટોપિકનું મહત્વ! જે ટોપિકમાંથી અગાઉ પ્રશ્ન પૂછાયો હોય, તેની સાથે જ પરીક્ષાનું નામ અને વર્ષનો ઉલ્લેખ.
- ✓ અઘરા કોન્સેપ્ટ ગોખવાને બદલે, 350 Tables અને 124 Diagrams દ્વારા સરળ અને રસપ્રદ શૈલીમાં સમજૂતી.
- ✓ પુસ્તકના અંતે પ્રકરણ મુજબ 2022થી 2026ની અગાઉની પરીક્ષામાં પુછાયેલ પ્રાથમિક અને મુખ્ય પરીક્ષાના પ્રશ્નોનો સમાવેશ.

આ પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો.

સામાન્ય જ્ઞાન
(વન લાઇનર સ્વરુપે)

ગુજરાતનો ઈતિહાસ અને રાજનીતિ

1. યુઆન-ત્સાંગે ભરુકચ્છ (ભૃગુકચ્છ) માટે કયો શબ્દ પ્રયોજ્યો હતો ?
➠ **પો-લુ-ક-છે-પો**

2. સિદ્ધપુરનું પ્રાચીન નામ શું હતું ? ➠ **શ્રીસ્થલ**

3. પથ્થરયુગનાં ઓજારોનું મહત્ત્વનું કેન્દ્ર જણાવો. ➠ **લાંઘણજ**

4. પાટણનું પંચાસરા પાર્શ્વનાથનું મંદિર કોણે બંધાવ્યું હતું ?
➠ **વનરાજ**

5. અનાવાડા-પાટણનું પ્રાચીન નામ કયું હતું ? ➠ **અણહિલવાડ**

6. પશ્ચિમ હિંદમાં પ્રાચીન અનર્તમાં કઈ રાજધાની હતી ?
➠ **કુશસ્થલી**

7. ગુજરાતમાં કયાં પ્રાચીન સ્થળેથી ઝવેરીઓ, કુંભારો, કંસારા અને નકશીકામના નમૂના મળી આવ્યા છે ? ➠ **લોથલ**

8. કોના શાસનમાં ગુજરાત જૈન ધર્મનું બળવાન અને સમૃદ્ધ કેન્દ્ર બની ગયું ? ➠ **સોલંકી**

9. પાકી ઈંટોનો બાંધેલો કૂવો કયા પ્રાચીન સંસ્કૃતિના કેન્દ્રમાંથી મળી આવ્યો છે ? ➠ **લોથલ**

10. જૂનાગઢ બોરિયામાં આવેલ માટીની પકવેલી ઈંટોથી બનાવેલ કયું પ્રાચીન સ્થાપત્ય આવેલું છે ? ➠ **સ્તૂપ**

11. કયા વર્ષ બાદ સૌરાષ્ટ્રને મુંબઈ રાજ્ય સાથે મેળવી દેવામાં આવ્યું?
➠ 1956

12. અમદાવાદના શાહીબાગ ખાતે આવેલ ઐતિહાસિક મોતીશાહી મહેલને કોના દ્વારા 'સરદાર પટેલ રાષ્ટ્રીય સ્મારક' તરીકે નામાંકિત કરવામાં આવ્યો ? ➠ **બાબુભાઈ પટેલ**

13. અનુશ્રુતિ પ્રમાણે કોણે બતાવેલી જગ્યા ઉપર વનરાજ ચાવડાએ પાટણ શહેરની સ્થાપના કરી હતી ? ➠ **અણહિલ ભરવાડ**

14. ગુજરાતમાં 'હૈડિયાવેરો' નામે વેરો નીચે પૈકીના કયા એક સત્યાગ્રહ સાથે સંકળાયેલો છે ? ➠ **બોરસદ સત્યાગ્રહ**

15. ગુજરાતના મૈત્રકોની સત્તા મહારાજાધિરાજ બુધગુપ્તે _____ ના રાજ્યાભિષેકને અનુમતિ આપતા અસ્તિત્વમાં આવી. ➠ **દ્રોણસિંહ**

16. શાકંભરીના ચાહમાન રાજા અર્ણોરાજનો પરાજય એ _____ નું સુપ્રસિદ્ધ પરાક્રમ છે. ➠ **કુમારપાળ**

17. 1857ના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામસંદર્ભે ઓખા-દ્વારકા વિસ્તારોમાં વાઘેર _____ ની આગેવાની હેઠળ વિપ્લવી પ્રવૃત્તિઓ થઈ હતી.
➠ **જોધા માણેક**

18. દુષ્કાળમાં રાહત આપવા _____ એ "ભાવનગર દરબાર બેંક"ની સ્થાપના કરી જે ખેડૂતો અને વેપારીઓને સહાય હતી.
➠ **ભાવસિંહજી બીજા**

19. આબુ ઉપર _____ ના શાસન દરમિયાન વિમલમંત્રીએ 'વિમલ-વસહી' તરીકે ઓળખાતાં આદિનાથનું આરસનું મંદિર બંધાવ્યું હતું.
➠ ભીમદેવ પહેલા

20. 1902માં અમદાવાદમાં મળેલા કોંગ્રેસના પહેલા અધિવેશનના પ્રમુખ કોણ હતા ? ➠ **સુરેનદ્રનાથજી બેનરજી**

21. ઐતિહાસિક નગરી કપડવંજનો ઉલ્લેખ રજપૂત યુગના જૈન સાહિત્યમાં કયા નામથી કરવામાં આવ્યો છે ? ➠ **કર્પટ વાણિજ્ય**

22. જૂનાગઢ રાજા રા' ખેંગારને પરણીને રાણી બનેલી રાણકદેવી રાજાના મરણના કારણે કયા સ્થળે સતી થઈ હતી ? ➠ **વઢવાણ**

23. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ એ કયા રાજાના મંત્રીઓ હતા ?
➠ **ધોળકાના રાણા વીરધવલના**

24. કસ્તૂરબા તેમ જ મહાદેવભાઈનું અવસાન થયું. આ બંને રાષ્ટ્રભક્તોની સમાધિનાં સ્થળ ક્યાં છે ? ➠ **આગાખાન મહેલમાં**

25. 'કુશસ્થલી' નામનું શહેર હાલ કયા નામે ઓળખાય છે? ➠ **દ્વારકા**

26. અણહિલવાડ પાટણમાં ચાવડા વંશની સ્થાપના કોણે કરી ?
➠ **વનરાજસિંહ**

27. મોઢેરા સૂર્યમંદિરનું નિર્માણ કોણે કર્યું ? ➠ **ભીમદેવ સોલંકી**

28. ગુજરાતમાં સશસ્ત્ર ક્રાંતિની પ્રેરણા કોની પાસેથી મળી હતી ?
➠ **અરવિંદ ઘોષ**

29. શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માએ ગુજરાતના કયા રજવાડામાં દીવાન તરીકે સેવા આપી હતી ? ➠ **જૂનાગઢ**

30. ગુજરાતમાં ગુપ્ત સામ્રાજ્યની શરૂઆત કયા રાજવીથી થઈ ?
➠ **ચંદ્રગુપ્ત બીજો**

31. ઈ.સ. 1304માં ગુજરાતમાં અલાઉદ્દીન ખિલજીની સત્તા સ્થપાઈ તે વખતે ગુજરાતમાં કોનું શાસન હતું? ➠ **કર્ણદેવ વાઘેલા**

32. મહાગુજરાત આંદોલનના નેતા ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક કયા આશ્રમ સાથે સંકળાયેલ હતા ? ➠ **નેનપુર આશ્રમ**

33. 15 ફેબ્રુઆરી, 1973ના રોજ ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ વિધેયક પસાર થયું, તે સમયે ગુજરાતના મુખ્યમંત્રીશ્રી કોણ હતા ?
➠ **શ્રી ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા**

34. અમદાવાદ શહેરમાં નીકળતી જગન્નાથજીની રથયાત્રા કઈ તિથિએ નીકળે છે ? ➠ **અષાઢ સુદ બીજ**

35. કાંકરિયા તળાવ કોણે બંધાવ્યું હતું ? ➠ **સુલતાન કુતુબુદ્દીન**

36. સાબરમતી આશ્રમની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? ➠ **1917**

37. કયો સોલંકી રાજા 'સિદ્ધચક્રવર્તી', 'અવંતિનાથ', 'બર્બરક જિષ્ણુ' જેવાં ઉપનામોથી ખ્યાતિ પામ્યો હતો ? ➠ **જયસિંહ**

38. ગુપ્ત વંશના સ્કંદગુપ્તે ગુજરાતમાં તે સમયના સુરાષ્ટ્રમાં પોતાના રાજ્યપાલ (સૂબા) તરીકે કોને મોકલ્યો હતો ? ➠ **પર્ણદત્ત**

1182. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વના કેટલા દેશોએ ભાગ લીધો હતો ? ➠ **32**

1183. સૌપ્રથમ ઇન્ટરનેટ શરૂ કરનાર દેશ કયો હતો ? ➠ **અમેરિકા**

1184. મોનાલીસા ચિત્રકૃતિના સર્જક કોણ હતા ? ➠ **લિયોનાર્દો-દ-વિન્ચી**

1185. ડો. અબ્દુલ કલામની આત્મકથાનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કયા નામે થયો છે ? ➠ **'અગ્નપંખ'**

1186. 'વિશ્વ ક્ષય દિન' (World TB Day) ક્યારે મનાવવામાં આવે છે ? ➠ **24 માર્ચ**

1187. માનવ કલ્યાણ ક્ષેત્રે, ઉમદા પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ અપાતો 'જયભિખ્ખુ' એવોર્ડ કોની સ્મૃતિમાં એનાયત કરવામાં આવે છે? ➠ **બાલાભાઈ દેસાઈ**

1188. વિશ્વ યોગ દિવસ કઈ તારીખે ઊજવવામાં આવે છે ? ➠ **21 જૂન**

1189. "વિશ્વ ઓઝોન દિવસ" દર વર્ષે કઈ તારીખે ઊજવવામાં આવે છે ? ➠ 16 **સપ્ટેમ્બર**

પર્યાવરણ

1190. જળ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ અને નિવારણ અધિનિયમ ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ? ➠ **1974**

1191. જૈવિક દુર્ઘટના બાબતે કયો વિભાગ કાળજી લે છે? ➠ **સ્વાસ્થ્ય વિભાગ**

1192. ભારત સરકાર દ્વારા ઘોંઘાટને હવાના પ્રદૂષક તરીકે ગણવા માટે કઈ સાલમાં સુધારો સૂચવાયો ? ➠ **1987**

1193. ગ્લોબલ વોર્મિંગને વશમાં લેવા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે નક્કી કરેલ ધારાધોરણો (ક્યોટો પ્રોટોકોલ) કયા વર્ષથી અમલમાં આવ્યા ? ➠ **2005**

1194. જલીય આહારશૃંખલામાં પાણીમાં જૈવઅવિઘટનીય ઘટકનું પ્રમાણ 0.003 ppb હોય, તો નાની માછલીઓમાં જૈવિક વિશાલન દ્વારા તેમનું પ્રમાણ સંભવતઃ કેટલું થાય ? ➠ **0.5 ppm**

1195. હવાના પ્રદૂષણના નિયંત્રણ અને અટકાવનો કાયદો કયારથી અમલમાં આવ્યો ? ➠ **1981**

1196. કણોના વાયુ પ્રદૂષણને અટકાવવા માટે 'Emissions Trading Scheme (ETS)' નામનો ભારતનો સૌપ્રથમ ટ્રેડિંગ કાર્યક્રમ ગુજરાત સરકારે _____ ખાતે શરૂ કર્યો. ➠ **સુરત**

1197. 'NEERI' નું પૂરું નામ જણાવો. ➠ **National Environmental Engineering Research Institute**

1198. જૈવિક ડ્રાઇવ્સ આવશ્યક છે, કારણકે તે _____ જાળવી રાખે છે. ➠ **હોમિયોસ્ટેટીસ**

1199. જળસ્રોતોની સફાઈ અને જાળવણી કરવા માટે ભારત સરકારે કયો કાયદો અમલી કર્યો ? ➠ **ધી વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, 1974**

1200. 'ટેરર ઓફ બેંગાલ' તરીકે ઓળખાતી વનસ્પતિ _____ ➠ **આઇકોર્નિયા કેસીપીસ**

1201. પૃથ્વીના વાતાવરણમાં રહેલા ઓક્સિજનનો 50% થી વધુ હિસ્સો જંગલો કે વૃક્ષ નહીં પરંતુ કોણ ઉત્પન્ન કરે છે ? ➠ **દરિયાઈ ફાઇટોપ્લેન્કટોન**

1202. ભારત સરકાર દ્વારા ધી એન્વાયરમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ? ➠ **1986**

1203. ભારતના શહેરોમાં ધુમ્મસમાં મુખ્યત્વે ..... હોય છે. ➠ **નાઈટ્રોજન ઓક્સાઈડ અને દહન થયા વગરના હાઈડ્રોકાર્બન**

1204. જળવાયુ કયા બે વાયુઓનું મિશ્રણ છે ? ➠ **કાર્બન મોનોક્સાઈડ અને હાઈડ્રોજન**

1205. નીચેનામાંથી ગ્રીન હાઉસ ગેસના સહુથી મોટા સ્ત્રોતને ઓળખો. ➠ **થર્મલ પાવર પ્લાન્ટ**

1206. CNGમાં મોટા ભાગે નીચેનામાંથી કયો વાયુ હોય છે ? ➠ **મિથેન**

1207. રેફ્રિજરેટરમાં કૂલન્ટ રૂપે ..... ગેસનો ઉપયોગ થાય છે. ➠ **એમોનિયા**

1208. હવા-પ્રદૂષણને લીધે વાતાવરણમાં કાર્બન ડાયોક્સાઈડનું પ્રમાણ વધવાથી પૃથ્વીનું તાપમાન વધી જાય છે. આ અસરને શું કહે છે ? ➠ **ગ્રીન હાઉસ અસર**

1209. પર્યાવરણ જતન માટે કાર્યરત IUCNનું પૂરું નામ પસંદ કરો. ➠ **ઇન્ટરનેશનલ યુનિયન ફોર કન્ઝર્વેશન ઑફ નેચર**

1210. ઓઝોન સ્તરના ભંગાણ માટે CFC શેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ➠ **ફ્રિજ અને એરકંડિશનર**

1211. રેશમી કાપડ બનાવવા માટે રેશમના કીડા ઉછેરને શું કહે છે ? ➠ **સેરીકલ્ચર**

1212. કોલસાથી થતું વીજળીનું ઉત્પાદન કયા નામે ઓળખાય છે ? ➠ **થર્મલ ઈલેક્ટ્રિસિટી**

1213. જેટ વિમાનમાં બળતણ તરીકે શું વપરાય છે ? ➠ **અતિશુદ્ધ કેરોસીન**

1214. આલ્કલાઈન જમીનને તટસ્થ કરવા ખેડૂતો જમીનમાં શું ઉમેરે છે ? ➠ **જિપ્સમ**

1215. 'અર્જુન' વૃક્ષની ઔષધિય ઉપયોગિતા શું છે ? ➠ **હૃદય રોગની સારવાર**

1216. 'કાથો' કયા વૃક્ષના લાકડામાંથી મેળવવામાં આવે છે ? ➠ **ખેર**

1217. 'ત્રિફળા' ઔષધિમાં કયા વૃક્ષનું ફળ વપરાય છે ? ➠ **આમળા**

1218. કઈ વનસ્પતિના બીજનાં તેલમાંથી 'બાયોડીઝલ' મેળવવામાં આવે છે? ➠ **રતનજોત**

1219. કયું પ્રાણી 'જંગલના સફાઈ કામદાર' તરીકે ઓળખાય છે ? ➠ **ઝરખ**

1220. વાંસનો સમાવેશ શામાં થાય છે ? ➠ **ઘાસ**

1221. સિંહ જ્યારે એકથી વધારે સંખ્યામાં સમૂહમાં હોય તો તે સમૂહને શું કહેવાય ? ➠ **પ્રાઈડ**

1222. કયા ભારતીય પક્ષીને, પક્ષીઓના 'પોલીસ પટેલ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ? ➠ **કાળો કોશી**

1223. ટાઈગોન (Tigon) શું છે ? ➠ **વાઘ અને સિંહણ દ્વારા પેદા થયેલ પ્રાણી**

1224. ઈન્ટરનેશનલ યુનિયન ફોર કન્ઝર્વેશન ઓફ નેચર (IUCN) સંસ્થાની રેડ લિસ્ટ યાદીમાં ગુજરાતના સિંહને કઈ કક્ષામાં મૂકવામાં આવેલ છે? ➠ **સંકટગ્રસ્ત** (Endangered)

તાર્કિક અભિયોગ્યતા

1. મૂળાક્ષર શ્રેણી

- મૂળાક્ષર શ્રેણીના પ્રશ્નોમાં અંગ્રેજી મૂળાક્ષર આધારિત પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે.
- આમ, મૂળાક્ષરો આધારિત શ્રેણીસંબંધી પ્રશ્નો ઉકેલતી વખતે તમામ મૂળાક્ષરોની નંબર આધારિત સ્થિતિ તમારા માનસપટ પર સ્પષ્ટ અંકિત હોવી જોઈએ.
- મૂળાક્ષર શ્રેણીના પ્રશ્નોને ઝડપથી ઉકેલવા માટે અહીં આપેલ અંગ્રેજી મૂળાક્ષરોના ક્રમ ફરજિયાત યાદ રાખવા.

❄ મૂળાક્ષરોના ક્રમ

A	B	C	D	E	E
1	2	3	4	5	5
F	G	H	I	J	J
6	7	8	9	10	10
K	L	M	N	0	O
11	12	13	14	15	15
P	Q	R	S	T	T
16	17	18	19	20	20
U	V	W	X	Y	Y
21	22	23	24	25	25
Z					
26					

મૂળાક્ષરોના ક્રમને સરળતાથી યાદ રાખવા માટે તમામ મૂળાક્ષરોને 5-5ના સમૂહમાં યાદ રાખવા. મૂળાક્ષરનો ક્રમ 5ના ગુણાંકમાં હોય તેને પણ યાદ રાખવો.

સીધો ક્રમ

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26

ઊલટો ક્રમ

Z	Y	X	W	V	U	T	S	R	Q	P	O	N
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
M	L	K	J	I	H	G	F	E	D	C	B	A
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26

યાદ રાખો

- સ્વર (Vowels) : A, E, I, O, U
- વ્યંજન (Consonants) : સ્વર સિવાયના તમામ મૂળાક્ષરો

❄ મૂળાક્ષર શ્રેણીના પ્રકારો

1. એવી શ્રેણી, જેમાં તમામ ઘટકો મૂળાક્ષરો તરીકે હોય
   ઉદા., B F N R V Z D H L P
2. એવી શ્રેણી, જેમાં ઘટકો 3થી 4 મૂળાક્ષર ધરાવતાં શબ્દોના બનેલ હોય.
   ઉદા., PON, PQP, TSR, YUT, XWV

1. તમામ ઘટકો મૂળાક્ષર હોય તેવી શ્રેણી

- આ પ્રકારની શ્રેણીમાં મોટા ભાગે નીચે મુજબના ક્રમ આધારે મૂળાક્ષરોની શ્રેણી ઉકેલવાની હોય છે.
- બેકી મૂળાક્ષર → B, D, F, H, J... Z
- એકી મૂળાક્ષર → A, C, E, G, I...Y

(1) [A, B, C.....K, L, M] , [N, O, P.....X, Y, Z]
[1, 2, 3.....11, 12, 13] , [14, 15, 16.....24, 25, 26]

(2) [A, B, C.....K, L, M] , [Z, Y, X.....P, O, N]
[1, 2, 3.....11, 12, 13] , [26, 25, 24.....16, 15, 14]

(3) [M, L, K.....C, B, A] , [N, O, P.....X, Y, Z]
[13, 12, 11.....3, 2, 1] , [14, 15, 16.....24, 25, 26]

(4) [M, L, K.....C, B, A] , [Z, Y, X.....P, O, N]
[13, 12, 11.....3, 2, 1] , [26, 25, 24.....16, 15, 14]

■ પ્રકાર 1 : મૂળાક્ષરનો ક્રમ

યાદ રાખો

A, B, C.....X, Y, Z
↓ ↓
ડાબો છેડો જમણો છેડો

- **નિયમ :** પ્રશ્નમાં જ્યારે અંગ્રેજી મૂળાક્ષરોની જમણી અને ડાબી એમ બંને બાજુ આપેલ હોય, તો સરવાળો કરવો, પરંતુ જ્યારે બંને બાજુ સમાન આપી હોય, તો બાદબાકી કરવી.

L	R	→	L	+	R
R	L	→	R	+	L
L	L	→	L	–	L
R	R	→	R	–	R

L - ડાબી બાજુ
R - જમણી બાજુ

ઉદા. 1 : અંગ્રેજી મૂળાક્ષર શ્રેણીમાં ડાબા છેડેથી 10મા અક્ષરનો જમણેથી છઠ્ઠો અક્ષર કયો છે ?

સમજૂતી :

જમણેથી	છઠ્ઠો	અક્ષર
+ ડાબા છેડેથી	દસમો	અક્ષર
નિયમ અનુસાર	16મો	અક્ષર

(હવે અહીં પ્રશ્ન થાય કે, કયા છેડેથી 16મો અક્ષર)

- પ્રશ્નમાં જે છેડાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હોય તે છેડાથી 16મો અક્ષર.
- અર્થાત્ ડાબા છેડાથી 16મો અક્ષર

જવાબ : P

સમજૂતી :

- ડાબા છેડેથી 10મો અક્ષર

A B C D E F G H I **J**

- દસમા ક્રમથી જમણી બાજુએ છઠ્ઠ ક્રમનો મૂળાક્ષર

ડાબી બાજુ ← → જમણી બાજુ

D E F G H I **J** K L M N O **P**
1 2 3 4 5 6

ઉદા. 2 : અંગ્રેજી મૂળાક્ષરમાં ડાબા છેડેથી 9મા અક્ષરની ડાબી બાજુએ આવેલ 5મા ક્રમનો અક્ષર કયો છે ?

■ પ્રકાર 1 : વસ્તુઓ કે ગુણો પર આધારિત વર્ગીકરણ

ઉદાહરણ

1. (A) મિઝોરમ (B) સિક્કિમ **(C) કોહિમા** (D) મણિપુર
સમજૂતી : મિઝોરમ, સિક્કિમ, મણિપુર એ ભારતનાં રાજ્યોનો સમૂહ છે.

2. **(A) જૂન** (B) ઓગસ્ટ (C) જુલાઈ (D) ડિસેમ્બર
સમજૂતી : જુલાઈ, ઓગસ્ટ અને ડિસેમ્બર ત્રણેય 31 દિવસના મહિના છે, જ્યારે જૂન 30 દિવસનો મહિનો છે.

3. (A) પિસ્તોલ **(B) તલવાર** (C) રાઇફલ (D) તોપ
સમજૂતી : તલવાર સિવાયનાં તમામ અગ્નિશસ્ત્રો છે, જેનો ઉપયોગ લાંબા અંતરથી પણ કરી શકાય છે.

4. (A) કૂતરો (B) બિલાડી **(C) ભેંસ** (D) ઘોડો
સમજૂતી : ભેંસ સિવાયનાં તમામ શિંગડાં વગરનાં છે, જ્યારે ભેંસ એકમાત્ર છે, જેને શિંગડાં છે.

5. (A) ટોપલી (B) પર્સ (C) બેગ **(D) ટોપી**
સમજૂતી : ટોપી સિવાયની તમામ વસ્તુનો ઉપયોગ સામાન મૂકવા અને સાચવવા થાય છે, જ્યારે ટોપી માથે પહેરવા માટે વપરાય છે.

6. (A) નદી (B) પર્વત (C) **બંધ** (D) જંગલ
સમજૂતી : બંધ એકમાત્ર માનવનિર્મિત છે, જ્યારે અન્ય તમામ પ્રાકૃતિક રચનાઓ છે.

7. (A) જીભ (B) **દાંત** (C) નાક (D) કાન
સમજૂતી : જીભ, નાક, કાન તમામ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે, જ્યારે દાંત જ્ઞાનેન્દ્રિય નથી.

8. (A) અમીબા (B) **બેક્ટેરિયા** (C) યીસ્ટ (D) માઇટ્રોબ
સમજૂતી : અમીબા, યીસ્ટ અને ફુગ સુકોષકેન્દ્રી જીવ છે. જ્યારે બેક્ટેરિયા આદિકોષકેન્દ્રી જીવ છે.

9. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ અન્ય વિકલ્પ સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) મંદિર (B) ચર્ચ (C) મસ્જિદ (D) **મઠ**
સમજૂતી : મઠ સિવાયનાં તમામ સ્થળો પૂજાસ્થળો છે, જ્યારે મઠ સાધુઓને રહેવા માટેનું સ્થળ છે.

10. નીચે આપેલાં શહેરો પૈકી કયું શહેર અલગ પડે છે ?
(A) વારાણસી (B) પ્રયાગરાજ (C) **મથુરા** (D) હરિદ્વાર
સમજૂતી : વારાણસી, પ્રયાગરાજ તથા હરિદ્વાર ત્રણેય ગંગા નદીના કાંઠે વસેલાં શહેરો છે, જ્યારે મથુરા ગંગા નદીના કાંઠે આવેલું નથી.

11. આપેલ વિકલ્પો સાથે તાર્કિક રીતે બંધબેસતો ન હોય તેવો વિકલ્પ કયો છે ?
(A) કરા (B) ધુમ્મસ (C) ઝાકળ (D) **વરાળ**
સમજૂતી : કરા, ધુમ્મસ અને ઝાકળ એ પાણીનાં પ્રવાહી કે ઘન સ્વરૂપે હોય છે. જ્યારે વરાળ એ પાણીનું વાયુ સ્વરૂપ છે.

12. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ આપેલ વિકલ્પ સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) **બુક** (B) પેપર (C) પેન્સિલ (D) પેન
સમજૂતી : બુક સિવાયની તમામ વસ્તુઓ સ્ટેશનરી વસ્તુઓ છે.

13. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ અન્ય વિકલ્પ સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) ભૂમિતિ (B) બીજગણિત
(C) ત્રિકોણમિતિ (D) **ગણિત**
સમજૂતી : ગણિત સિવાયનાં તમામ ગણિત વિષયની શાખા છે.

14. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ અયોગ્ય છે ?
(A) રેડિયો (B) ટેલિવિઝન (C) કમ્પ્યૂટર **(D) એક્સ-રે**
સમજૂતી : એક્સ-રે સિવાયનાં તમામ માસ મીડિયાનાં સાધન છે.

15. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ અન્ય વિકલ્પ સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) Pupil (B) Iris (C) Cornea **(D) Medulla**
સમજૂતી : Pupil, Iris અને Cornea એ આંખના ભાગો છે, જ્યારે Medulla એ મગજનો ભાગ છે.

16. નીચે આપેલ વિકલ્પો પૈકી કયો વિકલ્પ અન્ય સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) ટ્યૂબરક્યુલોસિસ **(B) સ્મોલ પોક્સ**
(C) ટાઇફોઇડ (D) કોલેરા
સમજૂતી : સ્મોલ પોક્સ સિવાયની તમામ બીમારી બેક્ટેરિયા જનિત છે, જ્યારે સ્મોલ પોક્સ એ વાઇરસજન્ય બીમારી છે.

17. નીચે દર્શાવેલ વિકલ્પ પૈકી કયો વિકલ્પ વિસંગત છે ?
(A) તારાપુર (B) રાવતભાટા (C) નરોરા **(D) પારદ્વીપ**
સમજૂતી : તારાપુર, રાવતભાટા, નરોરા ત્રણેય ભારતના પરમાણુ પાવરસ્ટેશન છે.

18. નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ અન્ય વિકલ્પ સાથે બંધબેસતો નથી ?
(A) ગુજરાત (B) ત્રિપુરા (C) મિઝોરમ **(D) મણિપુર**
સમજૂતી : મણિપુર સિવાયનાં ત્રણેય રાજ્યો પરથી કર્કવૃત્ત પસાર થાય છે.

19. નીચે પૈકી કઈ જોડ અન્ય જોડથી વિષમ છે ?
(A) તાઇવાન : તાઈપેઈ **(B) ચીન : મોંગોલિયા**
(C) ઇરાન : તેહરાન (D) જાપાન : ટોક્યો
સમજૂતી : અહીં દેશ અને તેમની રાજધાનીની જોડ આપવામાં આવેલ છે.

20. નીચે પૈકી કઈ જોડ અન્ય જોડથી અલગ પડે છે ?
(A) ન્યૂઝપેપર : એડિટર (B) ફિલ્મ : ડાયરેક્ટર
(C) સ્ટેમ્પ : ફિલાટેલિસ્ટ (D) બુક : ઓથર
સમજૂતી : અહીં પ્રથમ શબ્દમાં આપેલ વસ્તુનું નિર્માણ બીજા શબ્દમાં આપેલ વ્યક્તિ દ્વારા થાય છે.
ફિલાટેલિસ્ટ → સ્ટેમ્પના અભ્યાસથી સંબંધિત છે.

■ પ્રકાર 2 : અંગ્રેજી ABCD (વર્ણમાળા) પર આધારિત વર્ગીકરણ

ઉદાહરણ

1. (A) IJCD **(B) WYTS** (C) QRKL (D) PQMN
સમજૂતી :

$$\begin{array}{|c|c|c|c|} \hline I \xrightarrow{+1} J & W \xrightarrow{+2} Y & Q \xrightarrow{+1} R & P \xrightarrow{+1} Q \\ C \xrightarrow{+1} D & T \xrightarrow{-1} S & K \xrightarrow{+1} L & M \xrightarrow{+1} N \\ \hline \end{array}$$

2. (A) A (B) O (C) U **(D) Y**
સમજૂતી : Y સિવાયના તમામ સ્વર છે.

3. **(A) QRP** (B) RUQ (C) NEN (D) MAL
સમજૂતી : QRP સિવાયના તમામ વચ્ચે સ્વર અને આજુબાજુ વ્યંજન આવેલ છે.

4. નીચે આપેલ મૂળાક્ષરો પૈકી કયો મૂળાક્ષર અન્ય વિકલ્પની સાપેક્ષે અસંગત છે ?
(A) SVUT **(B) FGHI** (C) CFED (D) ILKJ
સમજૂતી : તમામ અંગ્રેજી વર્ણમાળાના ક્રમિક ચાર મૂળાક્ષરોનો સમૂહ છે.
STUV → SVUT, CDEF → CFED
IJKL → ILKJ, FGHI → FGHI
પરંતુ, માત્ર FGHIમાં જ તેને સાચા ક્રમમાં લખવામાં આવ્યો છે.

5. નીચેનામાંથી કયો વિકલ્પ અન્ય વિકલ્પ કરતાં વિષમ છે ?
(A) ACDF (B) FGKL
(C) HIVW (D) TUOP
સમજૂતી : ACDF સિવાયનાં તમામ જૂથમાં પ્રથમ અને બીજો તેમજ ત્રીજો અને ચોથો અક્ષર અંગ્રેજી વર્ણમાળાના ક્રમિક અક્ષર જ છે.

6. નીચેના અંગ્રેજી મૂળાક્ષરોના સમૂહમાંથી કયું અન્ય વિકલ્પો સાથે બંધબેસતું નથી ?
(A) EMWGA (B) PBQTX
(C) YXWVZ (D) HLWZP

જવાબો

1. (B)	**2.** (C)	**3.** (C)	**4.** (C)	**5.** (B)
6. (C)	**7.** (B)	**8.** (C)		

9. બેઠક-વ્યવસ્થા

- બેઠક-વ્યવસ્થામાં આપણને સામાન્યપણે વસ્તુ કે લોકોના સમૂહને આપેલ સ્થિતિ અનુસાર ગોઠવવાનું કહેવામાં આવે છે. તે વસ્તુ કે લોકોનો સમૂહ એક ટેબલની ફરતે ગોઠવાયેલ હોય છે. તે ટેબલ વર્તુળ, ચોરસ, લંબચોરસ, પંચકોણીય, ષટ્કોણીય કે કોઈ અન્ય આકારનું હોઈ શકે છે. આમ, પ્રશ્નમાં આપેલ માહિતીના આધારે આપણે બેઠક-વ્યવસ્થાનો ઉકેલ લાવવાનો રહેશે.

❄ રેખીય વ્યવસ્થા

- આ પ્રકારની વ્યવસ્થામાં કાં તો એકમાત્ર હરોળમાં કાં તો એકબીજાની સામે કે વિરુદ્ધમાં સમાંતર હરોળમાં વ્યક્તિ કે વસ્તુને ગોઠવવાનો પ્રશ્ન પૂછી શકે છે.

યાદ રાખવાની બાબતો :

1. ઉત્તર તરફ મુખ રાખીને બેઠા હોય ત્યારે રેખીય વ્યવસ્થા :

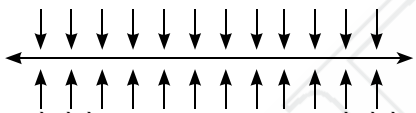
ડાબો છેડો જમણો છેડો

2. દક્ષિણ તરફ મુખ રાખીને બેઠો હોય ત્યારે રેખીય વ્યવસ્થા :

જમણો છેડો ડાબો છેડો

3. એકબીજાની સામે મુખ કરીને બેઠા હોય ત્યારે બે સમાંતર હરોળની રેખીય વ્યવસ્થા

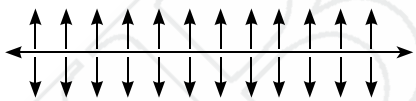
જમણો છેડો ડાબો છેડો

ડાબો છેડો જમણો છેડો

4. એકબીજા તરફ પીઠ કરીને બેઠેલ હોય ત્યારે બે સમાંતર હરોળની રેખીય વ્યવસ્થા

ડાબો છેડો જમણો છેડો

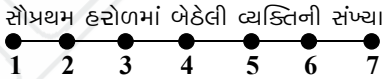

જમણો છેડો ડાબો છેડો

- **ઉદા. :** P, Q, R, S, T, U અને V ઉત્તર તરફ મુખ કરીને એક પંક્તિમાં બેઠા છે. U એ Tની તરત જમણી બાજુમાં બેઠો છે. T એ Vની જમણી બાજુએ 4થા ક્રમે બેઠો છે, જ્યારે R એ Q અને Sનો પડોશી છે. જે વ્યક્તિ Sની ડાબી બાજુએ ત્રીજા ક્રમે છે, તે પંક્તિના કોઈ એક છેડે બેઠો છે. આપેલ માહિતીના આધારે તમામને તેમના ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવો.

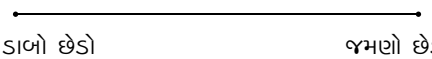
સમજૂતી :

- સૌપ્રથમ હરોળમાં બેઠેલી વ્યક્તિની સંખ્યા લખવી.

1 2 3 4 5 6 7

- ત્યારબાદ હરોળના ડાબા અને જમણા છેડા નક્કી કરવા.
ઉત્તર તરફ મુખ કરીને બેઠા હોવાથી

ડાબો છેડો જમણો છેડો

- આપેલ માહિતીને વાક્યના આધારે ગોઠવો.
1. U એ Tની તરત જમણી બાજુમાં બેઠો છે.
2. T એ Vની તરત જમણી બાજુએ ચોથા ક્રમે બેઠો છે.
3. R એ Q અને Sનો પડોશી છે.
4. જે વ્યક્તિ Sની ડાબી બાજુએ ત્રીજી છે તે પંક્તિના કોઈ એક છેડે બેઠી છે.
- ઉપરોક્ત માહિતીનો ઉપયોગ કરી દરેક વાક્યની રેખીય વ્યવસ્થા બનાવવી.

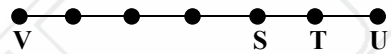
1. T U

2. V T U

3. Q R S અથવા S R Q

4. ડાબો છેડો S

- ઉપરોક્ત ચારેય રેખીય વ્યવસ્થાને આધારે પ્રશ્નમાં આપેલ છૂપી માહિતીને તમારી તાર્કિક શક્તિ વડે એક રેખીય વ્યવસ્થામાં ગોઠવો.
  - સૌપ્રથમ 2nd અને 4th રેખીય વ્યવસ્થાને એકસાથે લાવતાં

V S T U

  - આ વ્યવસ્થામાં 3rd રેખીય વ્યવસ્થાને લાગુ કરતાં

V Q R S T U P

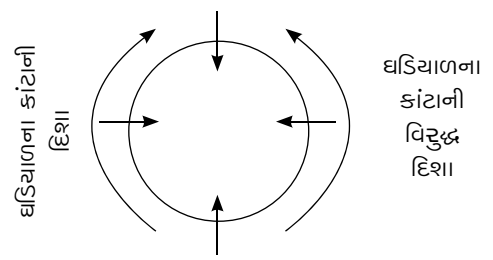
- અહીં, પ્રશ્નમાં P વિશે કોઈ માહિતી આપી નથી, આથી તમારે તમારી તાર્કિક બૌદ્ધિકશક્તિનો ઉપયોગ કરીને તેને તેના યોગ્ય સ્થાને ગોઠવવાનો રહેશે.

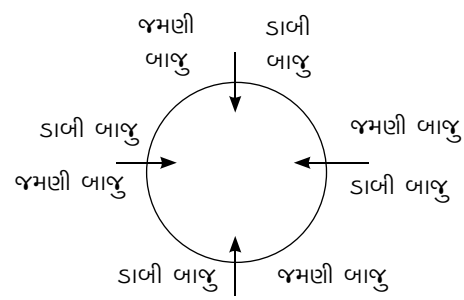
જવાબ : V Q R S T U P

❄ વર્તુળાકાર વ્યવસ્થા

- આ વ્યવસ્થામાં લોકો કે વસ્તુને બે પ્રકારે ગોઠવવામાં કે બેસાડવામાં આવે છે :
(1) વર્તુળના કેન્દ્ર તરફ મુખ
(2) વર્તુળના કેન્દ્રની વિરુદ્ધ દિશામાં મુખ
(3) જ્યારે અમુક લોકો કેન્દ્ર તરફ અને અમુક લોકો બહારની તરફ મુખ રાખીને બેઠા હોવાની સ્થિતિ

1. કેન્દ્ર તરફ મુખ હોવાની સ્થિતિમાં :

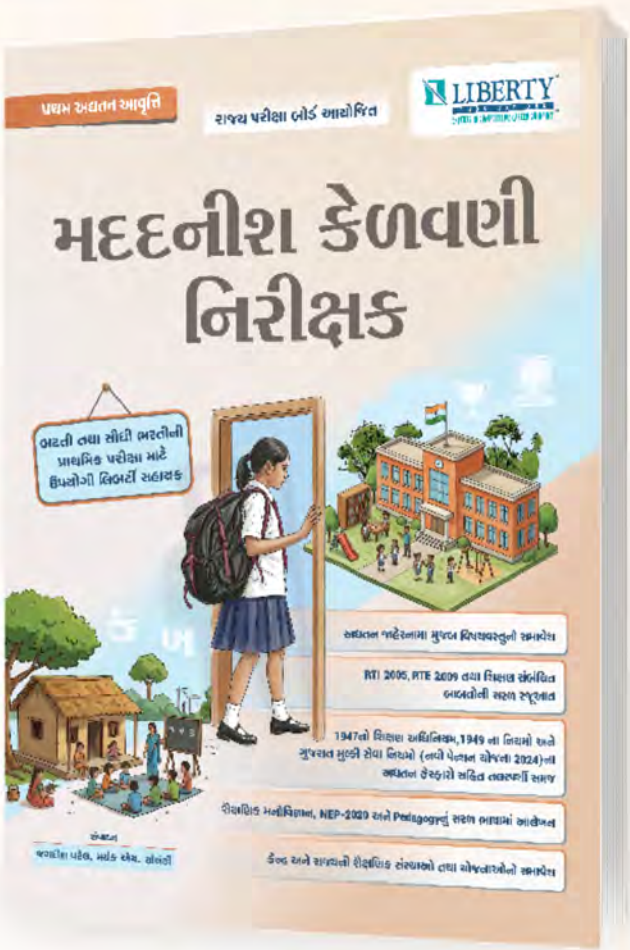
પ્રથમ અદ્યતન આવૃત્તિ

રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ આયોજિત

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

મદદનીશ કેળવણી નિરીક્ષક

બઢતી તથા સીધી ભરતીની પ્રાથમિક પરીક્ષા માટે ઉપયોગી લિબર્ટી સહાયક

- અદ્યતન જાહેરનામા મુજબ વિષયવસ્તુનો સમાવેશ
- RTI 2005, RTE 2009 તથા શિક્ષણ સંબંધિત બાબતોની સરળ રજૂઆત
- 1947નો શિક્ષણ અધિનિયમ, 1949 ના નિયમો અને ગુજરાત મુલ્કી સેવા નિયમો (નવી પેન્શન યોજના 2024)ના અદ્યતન ફેરફારો સહિત તલસ્પર્શી સમજ
- શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન, NEP-2020 અને Pedagogyનું સરળ ભાષામાં આલેખન
- કેન્દ્ર અને રાજ્યની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ તથા યોજનાઓનો સમાવેશ

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો

જવાબો

1. (B) **2.** (D) **3.** (C) **4.** (B) **5.** (A)
6. (A) **7.** (B)

23. માહિતી વ્યવસ્થાપન

- આ પ્રકારના પ્રશ્નોમાં વ્યક્તિઓનું જૂથ અને તેની વિવિધ વિગતો, જેવી કે તેમનો વ્યવસાય, શહેર, શિક્ષણ, હોબી, વગેરે આપેલ હોય છે. આપેલી માહિતીને સૂચના અનુસાર ગોઠવીને નીચે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપવાના રહેશે.

સ્વાધ્યાય :

- **(પ્રશ્ન 1 થી 3) નીચેની માહિતી વાંચો અને આપેલ પ્રશ્નોના જવાબ આપો.**

6 મિત્રો L, M, N, O, P અને Q – ત્રણ અલગ-અલગ શહેરોમાં નોકરી કરે છે, જેનાં નામ છે ચેન્નાઈ, પૂણે અને નાસિક (બેથી વધારે વ્યક્તિ એક જ શહેરમાં કામ કરતી નથી.) તેમાંથી દરેકનો વ્યવસાય અલગ-અલગ છે – બેન્કર, સોફ્ટવેર એન્જિનિયર, વકીલ, પ્રોફેસર, ડોક્ટર અને સાયકોલોજિસ્ટ, પરંતુ આ જ ક્રમમાં નહીં.

O ચેન્નાઈમાં નોકરી કરે છે અને તે પ્રોફેસર નથી. M એ બેન્કર છે અને માત્ર Q સાથે પૂણેમાં નોકરી કરે છે, કે જે સોફ્ટવેર એન્જિનિયર છે. N એ નાસિકમાં નોકરી કરે છે અને તેનો વ્યવસાય વકીલાત નથી. P એ ડોક્ટર છે અને તે ચેન્નાઈમાં નોકરી કરતો નથી. ચેન્નાઈમાં જે બીજી વ્યક્તિ નોકરી કરે છે તે વ્યવસાયે પ્રોફેસર છે.

1. નીચેનામાંથી L માટે કયો વિકલ્પ સાચો છે ?
(A) L એ વ્યવસાયે પ્રોફેસર છે.
(B) L એ તે જ જગ્યાએ (શહેરમાં) નોકરી કરે, જ્યાં N નોકરી કરે છે.
(C) L એ પ્રોફેસર નથી કે વકીલ પણ નથી.
(D) L એ પૂણેમાં નોકરી કરે છે.

2. નીચેનામાંથી કયું વ્યક્તિ - શહેર - વ્યવસાયનું જોડકું સાચું છે ?
(A) Q – નાસિક – સાયકોલોજિસ્ટ
(B) P – પૂણે – ડોક્ટર
(C) L – નાસિક – પ્રોફેસર
(D) O – ચેન્નાઈ – વકીલ

3. નીચેનામાંથી કોણ વ્યવસાયે વકીલ છે ?
(A) O (B) L (C) N (D) Q

- **(પ્રશ્ન 4 અને 5) નીચે આપેલ માહિતી વાંચો અને પૂછેલ પ્રશ્નોના જવાબ આપો.**

એક જ કંપનીના 7 પ્રતિનિધિઓ સમીર, નીતા, રીચા, શ્વેતા, ગિફ્ટી, પોલ અને મોહિત - 3 અલગ-અલગ દેશોમાં જાય છે – સાઉથ આફ્રિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ફ્રાન્સ. તેમાંથી દરેક અઠવાડિયાના અલગ-અલગ દિવસે મુસાફરી કરે છે. (આમાંથી કોઈ પણ બે વ્યક્તિઓ એક જ દિવસે મુસાફરી કરતી નથી.) સોમવારથી શરૂ કરી રવિવાર સુધી અલગ-અલગ દિવસે મુસાફરી કરે છે. દરેક દેશમાં ઓછામાં ઓછી બે વ્યક્તિઓ તો મુસાફરી કરે જ છે અને સાઉથ આફ્રિકા એ એક જ એવો દેશ છે, જ્યાં 3 વ્યક્તિઓ મુસાફરી કરે છે. સમીર સાઉથ આફ્રિકા સોમવારે જાય છે. પોલ ઓસ્ટ્રેલિયા જાય છે, પણ મંગળવારે કે શનિવારે જતો નથી. મોહિત રવિવારે મુસાફરી કરે છે, પરંતુ તે ફ્રાન્સ જતો નથી. જે વ્યક્તિ ઓસ્ટ્રેલિયા જાય છે તે મંગળવારે મુસાફરી કરે છે અને જે વ્યક્તિ ફ્રાન્સ જાય છે તે શનિવારે મુસાફરી કરે છે. ગિફ્ટી બુધવારે મુસાફરી કરે છે. રીચા સાઉથ આફ્રિકા જાય છે, પરંતુ ગુરુવારે જતી નથી. નીતા ફ્રાન્સમાં મુસાફરી કરતી નથી.

4. આ 7 પ્રતિનિધિઓમાંથી શનિવારે મુસાફરી કોણ કરે છે ?
(A) શ્વેતા (B) નીતા
(C) રીચા (D) નક્કી કરી શકાય નહીં.

5. નીતા કયા દેશમાં અને કયા દિવસે મુસાફરી કરે છે ?
(A) બુધવાર, સાઉથ આફ્રિકા (B) શુક્રવાર, ઓસ્ટ્રેલિયા
(C) ગુરુવાર, ઓસ્ટ્રેલિયા (D) મંગળવાર, ઓસ્ટ્રેલિયા

સમજૂતી :

(1-3)

વ્યક્તિ	શહેર	વ્યવસાય
L	ચેન્નાઈ	પ્રોફેસર
M	પુણે	બેન્કર
N	નાસિક	સાયકોલોજિસ્ટ
O	ચેન્નાઈ	વકીલ
P	નાસિક	ડોક્ટર
Q	પુણે	સોફ્ટવેર એન્જિનિયર

1. (A) **2.** (D) **3.** (A)

(4-5)

પ્રતિનિધિ	દેશ	વાર
સમીર	સાઉથ આફ્રિકા	સોમવાર
નીતા	ઓસ્ટ્રેલિયા	મંગળવાર
રીચા	સાઉથ આફ્રિકા	શુક્રવાર
શ્વેતા	ફ્રાન્સ	શનિવાર
ગિફ્ટી	ફ્રાન્સ	બુધવાર
પોલ	ઓસ્ટ્રેલિયા	ગુરુવાર
મોહિત	સાઉથ આફ્રિકા	રવિવાર

4. (A) **5.** (D)

પ્રેક્ટિસ માટેનાં પ્રશ્નો

- **નીચેનું કોષ્ટક પુસ્તકો, સામયિકો અને જર્નલ્સને વસ્તુઓની ત્રણ શ્રેણીઓ તરીકે વેચતી વખતે વર્ષ 2012-15 દરમિયાન પ્રકાશન ગૃહ દ્વારા પેદા થયેલી વેચાણ આવક (લાખમાં) પરના ડેટાને દર્શાવે છે. (પ્રશ્ન 1 થી 6)**

વેચાણ આવક (લાખ ₹ માં)				
વસ્તુઓ	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
જર્નલ્સ	46	47	45	44
સામયિકો	31	39	46	51
પુસ્તકો	73	77	78	78

શિક્ષણના વર્તમાન પ્રવાહો

ગુજરાત યુનિવર્સિટીને UGC દ્વારા ગ્રેડેડ-2 ઓટોનોમીનો દરજ્જો એનાયત

- યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન દ્વારા **ગુજરાત યુનિવર્સિટીને 'કેટેગરી–2 ગ્રેડેડ ઓટોનોમી'નો દરજ્જો પ્રદાન** કરવામાં આવ્યો છે.
- આ માન્યતા પ્રાપ્ત કરનારી **ગુજરાત યુનિવર્સિટી સમગ્ર ગુજરાતની પ્રથમ અને એકમાત્ર યુનિવર્સિટી** બની છે.

'કેટેગરી ગ્રેડેડ ઓટોનોમી' દરજ્જા વિશે

- UGC દ્વારા **યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન (ગ્રેડેડ ઓટોનોમી ગ્રાન્ટ માટે યુનિવર્સિટીઓનું વર્ગીકરણ (માત્ર)) નિયમનો, 2018** હેઠળ કેટેગરી ગ્રેડેડ ઓટોનોમીનો દરજ્જો આપવામાં આવે છે.
- આ નિયમ હેઠળ યુનિવર્સિટીને **ત્રણ શ્રેણીઓ (ગ્રેડ્સ)** એટલે કે **કેટેગરી–I**, **કેટેગરી–II** અને **કેટેગરી–III**માં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.
- યુનિવર્સિટીને મળેલો 'ઓટોનોમસ' (સ્વાયત્ત) દરજ્જો ત્યાં સુધી જ ચાલુ રહેશે જ્યાં સુધી તે UGCના નિયમો અને સ્કોરનાં ધોરણો જાળવી રાખશે.
- જો ભવિષ્યમાં યુનિવર્સિટીનો દરજ્જો ડાઉનગ્રેડ થશે કે રદ થશે, તો તેને અગાઉ મળેલા તમામ વિશેષાધિકારો છીનવાઈ જશે.
- UGC દ્વારા વર્ષમાં બે વખત યુનિવર્સિટીના આ સ્ટેટસનું એનાલિસીસ (સમીક્ષા) કરવામાં આવે છે.
- કોઈ પણ વિવાદ કે મુશ્કેલી ઊભી થશે, તો તેનું અંતિમ નિરાકરણ લાવવાની સત્તા માત્ર UGC પાસે જ રહેશે.

UGC 'કેટેગરી-2 ગ્રેડેડ ઓટોનોમી' દરજ્જાના લાભ

- ઉચ્ચ શિક્ષણ, શૈક્ષણિક વિસ્તાર અને સંશોધન ક્ષેત્રે મહત્ત્વના નિર્ણયો સ્વતંત્ર રીતે લઈ શકશે.
- UGCની પૂર્વ મંજૂરી મેળવ્યા વિના જ પોતાના વર્તમાન માળખામાં નવા શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમો, નવા શૈક્ષણિક વિભાગો, સ્કૂલો અને વિશિષ્ટ સંશોધન કેન્દ્રો શરૂ કરી શકશે.
- મંજૂર થયેલા અધ્યાપકોની સંખ્યા ઉપરાંત 20% સુધી લાયક વિદેશી અધ્યાપકોની કરાર આધારિત નિમણૂક કરવાની મંજૂરી મળશે.
- સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓની નિર્ધારિત પ્રવેશક્ષમતા ઉપરાંત 20% સુધી વિદેશી વિદ્યાર્થીઓને ગુણવત્તા અને મેરિટના ધોરણે પ્રવેશ આપી શકાશે.

NEET-UG પેપર લીક વિવાદ : Gen-Z આંદોલન, સરકારી પગલાં અને શિક્ષણ સુધારા

- 6 જૂન, 2026ના રોજ, નેશનલ એલિજિબિલિટી કમ એન્ટ્રન્સ ટેસ્ટ - અંડરગ્રેજ્યુએટ (NEET-UG) મેડિકલ પ્રવેશ પરીક્ષાના પેપર-લીક મામલે નવી દિલ્હીના જંતર-મંતર ખાતે "દિલ્હી ચલો" અને "સાંસદ ચલો" નારા સાથે મોટા પાયે આંદોલન શરૂ થયું હતું.
- આ આંદોલન મુખ્યત્વે જનરેશન-Z (Gen-Z)ના યુવા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા તત્કાલીન કેન્દ્રીય શિક્ષણ મંત્રીના રાજીનામાંની માંગ સાથે શરૂ કરાયું હતું.
- જેના પરિણામ સ્વરૂપે, કેન્દ્રીય શિક્ષણ મંત્રી ધર્મેન્દ્ર પ્રધાને રાજીનામું આપ્યું છે અને તેમના સ્થાને પ્રહલાદ જોશીને નવા શિક્ષણમંત્રી તરીકેનો વધારાનો હવાલો સોંપવામાં આવ્યો છે.

કોકરોચ જનતા પાર્ટી (CJP)નો ઉદ્‌ભવ અને આંદોલન

- મે, 2026માં સુપ્રીમ કોર્ટની સુનાવણી દરમિયાન CJI સૂર્યકાંત દ્વારા યુવાનો અને બેરોજગારો પર ટિપ્પણી કરતા 'કોકરોચ' શબ્દનો ઉપયોગ થયો હતો, જેથી યુવાનોમાં ભારે રોષ ફેલાયો હતો.
- જેની પ્રતિક્રિયા રૂપે, 16 મે, 2026ના રોજ એક્ટિવિસ્ટ અભિજીત દીપકે સોશિયલ મીડિયા પર CJPની સ્થાપના કરી હતી.
- **નોંધ :** CJP એ ચૂંટણી પંચમાં રજિસ્ટર્ડ રાજકીય પક્ષ નથી, પરંતુ સોશિયલ મિડિયા (મીમ્સ, ડિજિટલ કેમ્પેઇન) દ્વારા યુવાનોને જોડતું એક શક્તિશાળી જમીની આંદોલન છે.

આંદોલન કરનાર Gen-Z વિદ્યાર્થીઓની મુખ્ય માંગણીઓ

- **પ્રધાનનું રાજીનામું :** તત્કાલીન કેન્દ્રીય શિક્ષણ પ્રધાન ધર્મેન્દ્ર પ્રધાનના રાજીનામાની માંગ.
- **NTAની જવાબદારી :** નેશનલ ટેસ્ટિંગ એજન્સી (NTA) દ્વારા લેવાતી પરીક્ષાઓમાં નિષ્ફળતા બદલ જવાબદારી નક્કી કરવી અને NTAને રદ કરવી.
- **ન્યાય અને તપાસ :** પેપર લીક મામલે કડક તપાસ અને વિદ્યાર્થીઓને ન્યાય (વળતર) અપાવવો.
- **શિક્ષણ સુધારા :** પરીક્ષા વ્યવસ્થામાં પારદર્શિતા લાવવા માટે વ્યાપક શૈક્ષણિક સુધારા કરવા.

વિભાગ 2

(1) સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયવસ્તુ

(2) સામાજિક વિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર

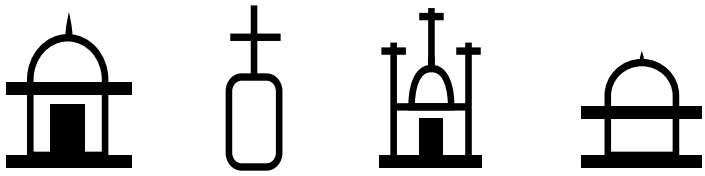
સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયવસ્તુ

ધોરણ 6

1 | પૃથ્વી પર સ્થાનોની સ્થિતિ

નકશો અને તેના ઘટકો :

- **નકશો :** પૃથ્વીની સપાટી અથવા તેના કોઈ એક ભાગનું પ્રતીકાત્મક નિરૂપણ કે ચિત્ર.
- **નકશાપોથી (Atlas) :** નકશાઓનું એક પુસ્તક કે સંગ્રહ.
- **નકશાના મુખ્ય પ્રકારો :**
  - **ભૌતિક નકશા (Physical Maps) :** કુદરતી બાબતો જેવી કે પર્વતો, મહાસાગરો અને નદીઓ દર્શાવે છે.
  - **રાજકીય નકશા (Political Maps) :** દેશો, રાજ્યો, સરહદો, શહેરો વગેરે દર્શાવે છે.
  - **વિષય આધારિત નકશા (Thematic Maps) :** ચોક્કસ પ્રકારની માહિતી (જેમ કે આબોહવા, ઉદ્યોગો વગેરે) પ્રદાન કરે છે.
- **નકશાના મુખ્ય 3 ઘટકો :** (1) અંતર, (2) દિશા, (3) રૂઢ સંજ્ઞાઓ.
- **મુખ્ય રૂઢ સંજ્ઞાઓની યાદી :**
- **પ્રમાણમાપ (Scale) :** નકશા પર દર્શાવેલ બે બિંદુઓ વચ્ચેનું અંતર અને જમીન પરના વાસ્તવિક અંતર વચ્ચેનો ગુણોત્તર (દા.ત. 1 cm = 500 m).
- **અંતર :** કોઈ પણ બે બિંદુઓ વચ્ચેનું વાસ્તવિક સ્થાન જે સેમી, મીટર કે કિલોમીટરમાં હોઈ શકે છે.
- **દિશાઓ :**
  - **4 મુખ્ય દિશાઓ :** ઉત્તર (N), દક્ષિણ (S), પૂર્વ (E), પશ્ચિમ (W)
  - **4 મધ્યવર્તી દિશાઓ :** ઉત્તર-પૂર્વ (NE - ઈશાન), દક્ષિણ-પૂર્વ (SE - અગ્નિ), દક્ષિણ-પશ્ચિમ (SW - નૈઋત્ય), ઉત્તર-પશ્ચિમ (NW - વાયવ્ય)
  - મોટાભાગના નકશામાં 'N' અક્ષર દર્શાવતું તીર ઉત્તર દિશા સૂચવે છે.
- **રૂઢ સંજ્ઞાઓ :** નકશામાં મર્યાદિત જગ્યામાં વિવિધ વિગતો (જેમ કે રસ્તા, રેલવે, નદી, મંદિર વગેરે) દર્શાવવા માટે વપરાતા ચોક્કસ ચિહ્નો. ભારતમાં **ભારતીય સર્વેક્ષણ વિભાગ (Survey of India)** દ્વારા રૂઢ સંજ્ઞાઓ નક્કી કરવામાં આવે છે.

રેલવે લાઇન : બ્રોડગેજ, મીટરગેજ અને રેલવે સ્ટેશન (RS).	
રસ્તાઓ : પાકા રસ્તા (બે સમાંતર રેખાઓ) અને કાચા રસ્તા (તૂટક રેખાઓ).	
જળાશયો : નદી, કૂવો, તળાવ અને નહેર.	
ધાર્મિક સ્થળો : મંદિર, ચર્ચ, મસ્જિદ અને છતરડી.	
વહીવટી સ્થળો : પોસ્ટ ઓફિસ (PO), પોલીસ સ્ટેશન (PS) અને પોસ્ટ-ટેલિગ્રાફ ઓફિસ (PTO).	PO PS PTO
વસાહત, કબ્રસ્તાન	
વૃક્ષો, ઘાસ	

- **મુખ્ય ખાણકામ અને ખનિજો :**
  - **પૂર્વ આફ્રિકાનો ઉચ્ચપ્રદેશ :** સોનું અને હીરા.
  - **છોટાનાગપુરનો ઉચ્ચપ્રદેશ (ભારત) :** લોખંડ, કોલસો અને મેંગેનીઝ.
- **પ્રખ્યાત ધોધ :**

ધોધનું નામ	નદીનું નામ	સ્થાન / ઉચ્ચપ્રદેશ	ઊંચાઈ / વિશેષતા
વિક્ટોરિયા ધોધ	ઝામ્બેઝી નદી	દક્ષિણ આફ્રિકા	–
હુન્ડ્રુ ધોધ	સુવર્ણરેખા નદી	છોટાનાગપુર ઉચ્ચપ્રદેશ (ભારત)	–
જોગ ધોધ	શરાવતી નદી	પશ્ચિમ ઘાટ (ભારત)	–
નોહકાલિકાઈ ધોધ	–	ચેરાપુંજી ઉચ્ચપ્રદેશ (મેઘાલય)	340 મીટરની ઊંચાઈથી પડે છે.

મેદાનો (Plains) અને રણ (Deserts) :

- **મેદાનો :** સમુદ્ર સપાટીથી સામાન્ય રીતે 300 mથી વધુ ઊંચાઈ ધરાવતાં નથી. નદીઓ દ્વારા લાવવામાં આવતા નિક્ષેપ (કાંપ)થી ફળદ્રુપ પૂરનાં મેદાનો બને છે.
- **ગંગાનાં મેદાનો :**
  - ભારતની કુલ વસતિના ચોથા ભાગથી વધુ એટલે કે આશરે 40 કરોડ લોકો વસે છે.
  - **મુખ્ય નદી :** ગંગા (આશરે 2500 km લાંબી).
  - **હિમાલયમાંથી નીકળતી સહાયક નદીઓ :** યમુના, ઘાઘરા.
  - **દક્ષિણના વિંધ્ય પર્વતમાળામાંથી નીકળતી સહાયક નદી :** સોન (શોણ).
  - **મુખ્ય પાકો :** ડાંગર, ઘઉં, મકાઈ, જવ, બાજરી (ખાદ્ય પાક) અને કપાસ, શણ (રેસાવાળા પાક).
- **રણ (Deserts) :** ખૂબ જ ઓછા વરસાદવાળા શુષ્ક વિસ્તારો.
  - **ગરમ રણ :** સહરાનું રણ (આફ્રિકા), થારનું રણ (ભારત).
  - **ઠંડું રણ :** ગોબીનું રણ (એશિયા), એન્ટાર્કટિકા ખંડ.

ભૂમિસ્વરૂપો :

લક્ષણ / પ્રકાર	પર્વતો (Mountains)	ઉચ્ચપ્રદેશો (Plateaus)	મેદાનો (Plains)
ઊંચાઈ / સ્વરૂપ	ઊંચા, તીવ્ર ઢોળાવ, સાંકડું શિખર	ઊંચા ઉપસેલા, ઉપરથી સપાટ	સમતલ, 300 mથી ઓછી ઊંચાઈ
મુખ્ય પ્રવૃત્તિ	પશુપાલન, પ્રવાસન, સાહસિક રમત	ખાણકામ (ખનિજ ઉત્ખનન)	કૃષિ (ખેતી), માછીમારી, વેપાર
મુખ્ય ઉદાહરણ	હિમાલય, આલ્પ્સ, એન્ડીઝ	તિબેટ, ડેક્કન, છોટાનાગપુર	ગંગા-બ્રહ્મપુત્રનાં મેદાનો

પ્રાચીન તામિલ સંગમ સાહિત્યના પાંચ 'તિનાઈ' (Tinai)

- જ્યાં તિનાઈ એટલે કોઈ ચોક્કસ ભૌગોલિક વિસ્તાર અને તેની સાથે જોડાયેલી માનવીય પ્રવૃત્તિઓનું જોડાણ.

તિનાઈ (Tinai)	પ્રાકૃતિક દૃશ્ય	મુખ્ય વ્યવસાય
કુરીન્જી (Kurinji)	પર્વતીય વિસ્તારો	શિકાર અને મેળાવડા
મુલ્લઈ (Mullai)	ઘાસનાં મેદાનો અને જંગલો	પશુપાલન
મારુદમ (Marudam)	ફળદ્રુપ કૃષિ મેદાનો	ખેતી
નેયદલ (Neydal)	દરિયાકિનારાના વિસ્તારો	માછીમારી અને દરિયાકિનારો
પલઈ (Palai)	શુષ્ક, રણ જેવા વિસ્તારો	ખાનાબદોશ અને લડાઈ

4 | ઇતિહાસની સમયરેખા અને તેના સ્રોત

ઇતિહાસનો પરિચય અને વ્યાખ્યા

- **ઇતિહાસની વ્યાખ્યા (ઈ. એચ. કાર મુજબ) :** "ઇતિહાસ આજના સમાજ અને ગઈ કાલના (ભૂતકાળના) સમાજ વચ્ચેનો અનંત સંવાદ છે, આપણે ભૂતકાળના પ્રકાશમાં જ વર્તમાન સમાજને સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકીએ છીએ."
- **સંગ્રહાલય (Museum) :**
  - **ઉદાહરણ :** નેશનલ મ્યુઝિયમ, નવી દિલ્હી (રાષ્ટ્રીય સંગ્રહાલય).
  - **કાર્ય :** પૌરાણિક વસ્તુઓ જેવી કે મૂર્તિઓ, સિક્કાઓ અને આભૂષણોની જાળવણી કરે છે, જે આપણને ઇતિહાસ સમજવામાં મદદ કરે છે.

પૃથ્વી પર જીવનની ઉત્ક્રાંતિની સમયરેખા

કાલખંડ / સમયગાળો	ઉત્ક્રાંતિનો તબક્કો / ઘટના
4.54 અબજ વર્ષ અગાઉ	પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ (Earth)
2.33 અબજ વર્ષ અગાઉ	વાતાવરણીય પ્રાણવાયુ (Atmospheric Oxygen)
1 અબજ વર્ષ પહેલાં	બેક્ટેરિયા
700 મિલિયન વર્ષ પહેલાં	પરવાળાં (Corals)
500 મિલિયન વર્ષ પહેલાં	માછલી - કરોડરજ્જુવાળાં પ્રાણીઓ (Fish Vertebrates)
300 મિલિયન વર્ષ પહેલાં	જંતુઓ (Insects), ઉભયજીવીઓ (Amphibians), શાર્ક (Sharks)
300 - 100 મિલિયન વર્ષ પહેલાં	સરીસૃપો (Reptiles), ડાયનાસોર (Dinosaurs), પક્ષીઓ (Birds), સસ્તન પ્રાણીઓ (Mammals), ફૂલો અને મધુમાખીઓ (Flowers & bees)

BE MAINS READY

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

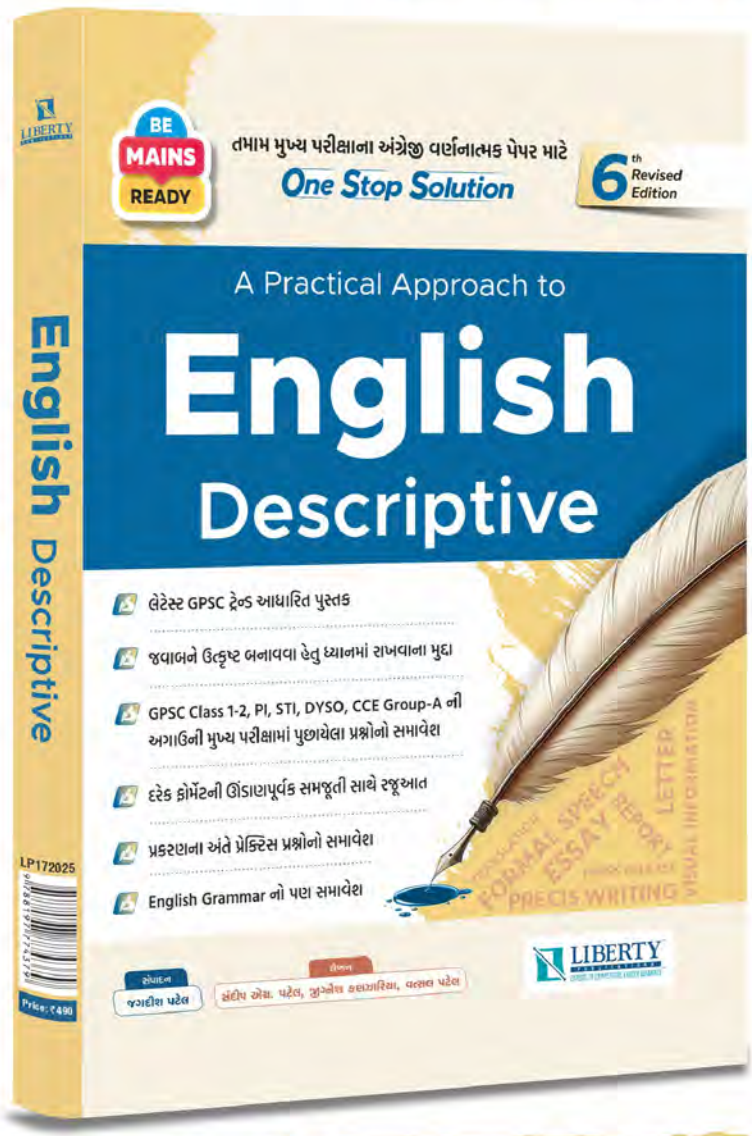
6th Revised Edition

A Practical Approach to

English Descriptive

તમામ મુખ્ય પરીક્ષાના અંગ્રેજી વર્ણનાત્મક પેપર માટે

One Stop Solution

પુસ્તકની વિશેષતાઓ :

- લેટેસ્ટ GPSC ટ્રેન્ડ આધારિત પુસ્તક
- જવાબને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવા હેતુ ધ્યાનમાં રાખવાના મુદ્દા
- GPSC Class 1-2, PI, STI, DYSO, CCE Group-A ની અગાઉની મુખ્ય પરીક્ષામાં પુછાયેલા પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- દરેક ફોર્મેટની ઊંડાણપૂર્વક સમજૂતી સાથે રજૂઆત
- પ્રકરણના અંતે પ્રેક્ટિસ પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- English Grammar નો સમાવેશ

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો

- **હલમા પ્રથા (મધ્યપ્રદેશ) :**
  - **સ્થાન :** મધ્ય પ્રદેશનું ઝાબુઆ ગામ
  - **સમુદાય :** ભીલ સમુદાય
  - **કાર્ય :** પાણીની અછત દૂર કરવા વગર મહેનતાણે હજારો વૃક્ષો વાવ્યાં, ખાઈઓ ખોદી જળ સંગ્રહ કર્યો.
  - **હેતુ :** ધરતીમાતાની સેવા કરવી.
  - **સન્માન :** 2019માં શિવગંગા ચળવળના શ્રી મહેશ શર્માને પદ્મશ્રી એવોર્ડ મળ્યો.
- **ઓટો-ફેબ્રિકેશન વર્કશોપ માલિક (અમદાવાદ) :** 20 વર્ષ પહેલાં અમદાવાદના કમલ પરમાર નામના વ્યક્તિએ ગરીબ/શાળા છોડી ગયેલાં બાળકો માટે દરરોજ સાંજે 5:30થી 9:30 મફત વર્ગો અને રાત્રિભોજન આપવાનું શરૂ કર્યું, જેમાં 150થી વધુ બાળકો જોડાયાં.

10 | મૂળભૂત લોકશાહીતંત્ર – ભાગ 1 : શાસન

પ્રસ્તાવના અને પ્રાચીન / આધુનિક આદર્શ વાક્યો

- **મહાભારતનું વાક્ય :** "રાજાને ધર્મોનુગતો ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ"
  - **અર્થ :** શાસક ધર્મનું રક્ષણ કરે છે અને જે લોકો ધર્મનું રક્ષણ કરે છે, ધર્મ તેમનું રક્ષણ કરે છે.
- **રિગોબર્ટા મેન્ચુ તુમનું વિધાન :** "ન્યાય વિના શાંતિ નથી; સમાનતા વિના ન્યાય નથી; વિકાસ વિના સમાનતા નથી; સંસ્કૃતિઓ અને લોકોની ઓળખ અને ગરિમા પ્રત્યેના આદર વિના લોકશાહી નથી."

સમાજ, નિયમો, શાસન અને સરકારની સંકલ્પના

- **સામાજિક વ્યવસ્થા :** મનુષ્ય દીર્ઘકાળથી સમાજમાં રહે છે. જ્યારે ઘણા બધા લોકો સાથે રહે ત્યારે મતભેદ અને અરાજકતાની સ્થિતિ ઉદ્‌ભવી શકે છે. તે રોકવા માટે નિયમો જરૂરી છે.
- **વિવિધ ક્ષેત્રોમાં નિયમોનાં ઉદાહરણો :**
  - **ઘરમાં :** માતા-પિતા દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય નિયમો.
  - **શાળામાં :** વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો માટેના નિયમો.
  - **પરીક્ષામાં :** આગળનાં ધોરણોની પરીક્ષા આપતા વિદ્યાર્થીઓ માટેના નિયમો.
  - **રસ્તા પર :** ડ્રાઇવરો માટે ટ્રાફિકના નિયમો (નિયમોના અભાવે અકસ્માત અને અરાજકતા થાય).
  - **રોજગારમાં :** નોકરી આપનાર અને કર્મચારી બંને માટેના નિયમો.

મહત્ત્વની વ્યાખ્યાઓ :

1. **શાસન (Governance) :** નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા, વિવિધ નિયમોના સમૂહોથી સામાજિક જીવનને ગોઠવવું અને તેમનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવાને 'શાસન' કહેવાય છે.
2. **સરકાર (Government) :** વ્યક્તિઓના સમૂહ અથવા તંત્રને 'સરકાર' કહેવામાં આવે છે, જે નિયમો બનાવે છે અને તેમના પાલનને સુનિશ્ચિત કરે છે.
3. **કાયદો (Law) :** કેટલાક વધુ મહત્ત્વપૂર્ણ નિયમોને 'કાયદા' કહેવાય છે.
4. **નિયમોની ગતિશીલતા :** નિયમો અને કાયદા એક વાર બનાવ્યા પછી હંમેશાં માટે સ્થિર રહેતા નથી. નાગરિકો, વિદ્યાર્થીઓ કે પરિવારના સભ્યો ચર્ચા કરીને તેમાં પરિવર્તન લાવી શકે છે.

જાહેર સેવાઓ અને ટેક્નોલોજીનું પરિવર્તન

- **30 વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિ :** દૂર રહેતાં સંબંધીઓને નાણાં મોકલવા માટે લોકો પોસ્ટઓફિસની લાઇનમાં ઊભા રહીને 'મની ઓર્ડર' (Money Order) કરતાં અથવા બેન્કમાં જઈને 'ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ' (Demand Draft) બનાવી પોસ્ટ દ્વારા મોકલતા.
- **આધુનિક યુગ :** આજે નાણાંની આપ-લે માટે ડિજિટલ સાધનો ઉપલબ્ધ છે.
- **સાઇબર ક્રાઇમ (Cyber Crime) :** ટેક્નિકલ કુશળતાનો ઉપયોગ નિર્દોષ લોકોને લૂંટવા અને નાણાં ચોરવા માટે કરવો.
- **સરકારની ભૂમિકા :**
  - ધારાસભા નવા સાઇબર કાયદા બનાવે છે.
  - કારોબારી (સાયબર પોલીસ) ગુનેગારોને પકડે છે.
  - ન્યાયતંત્ર (અદાલત) ગુનેગારોને દોષિત ઠેરવી આર્થિક દંડ અને જેલની સજા આપે છે.

સરકારનાં ત્રણ અંગો

અંગનું નામ	મુખ્ય કાર્ય અને જવાબદારી	ઉદાહરણ / સભ્યો / એજન્સી
ધારાસભા (Legislature)	નવા કાયદા બનાવવા, જૂના કાયદામાં ફેરફાર કરવા કે તેને રદ કરવા.	જનપ્રતિનિધિઓની સભા (સંસદ / વિધાનસભા)
કારોબારી (Executive)	કાયદાઓનો અમલ કરાવવો અને વહીવટ ચલાવવો.	રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, વડા પ્રધાન, મુખ્યમંત્રી, મંત્રીઓ, પોલીસ (દા.ત., સાઇબર પોલીસ)
ન્યાયતંત્ર (Judiciary)	કાયદાના ઉલ્લંઘનની તપાસ કરવી, સજા/દંડ આપવો અને કાયદાની યોગ્યતા ચકાસવી.	સર્વોચ્ચ અદાલત (Supreme Court), વડી અદાલત (High Court)

ધોરણ 7

1 | રાજપૂતયુગ : નવાં શાસકો અને રાજ્યો

રાજપૂતયુગનો સમયગાળો અને ઉદય

- **રાજપૂતયુગનો સમયગાળો :** ઈ.સ. 700 થી ઈ.સ. 1200 વચ્ચેના 500 વર્ષો દરમિયાન રાજપૂત રાજવીઓએ મોટા ભાગના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભારત પર વર્ચસ્વ જમાવી રાજપૂતયુગની સ્થાપના કરી.
- **રાજપૂતયુગના ઉદયનાં કારણો :**
  - સાતમી સદીમાં સમ્રાટ **હર્ષવર્ધન**ના અવસાન બાદ ઉત્તર ભારતમાં તેમનું વિશાળ સામ્રાજ્ય નાના સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું.
  - તે જ રીતે, **પુલકેશી બીજા**ના અવસાન પછી દક્ષિણ ભારતમાં પણ સ્વતંત્ર રાજ્યો બન્યાં.
  - આ મધ્યયુગના સમયને ભારતીય ઇતિહાસમાં **રાજપૂતયુગ** કહેવામાં આવે છે.
  - સાતમી સદીના અંતમાં **સામંતશાહી શક્તિઓ**નો ઉદય થતાં ભારત અનેક નાના-મોટા ભાગોમાં વહેંચાયો અને અનેક રાજપૂત રાજવંશોનો ઉદય થયો.

રાજપૂતો અને રાજપૂતાણીઓના ગુણો

લક્ષણ	વર્ણન
શબ્દનો અર્થ	'રાજપૂત' શબ્દનો અર્થ **રાજપુત્ર** થાય છે.
કુળ સંખ્યા	14મી સદીના ભાટો રાજપૂતોને **છત્રીસ કુળ** ધરાવતા સમૂહ તરીકે વર્ણવે છે.
વચનપાલક	તેઓ **બહાદુર** અને **ટેકીલા** હતા; આપેલ વચન પ્રાણને ભોગે પણ પાળતા.
વીરતા	દુશ્મનને પીઠ બતાવવા કરતાં તેઓ મૃત્યુને વિશેષ પસંદ કરતા.
રક્ષક	તેઓ **ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલક** હતા. શરણે આવેલાનું કોઈ પણ ભોગે રક્ષણ કરતા.
ધર્મ	લડાઈમાં પણ **અધર્મ આચરતા નહિ.**

- **રાજપૂતાણીઓનાં લક્ષણો :** તેઓ વીરત્વ માટે વિખ્યાત હતી.
  - પુત્ર અને પતિને હસતા મુખે યુદ્ધમાં વિદાય આપતી.
  - **સતીત્વ, નીડરતા અને સત્ય** માટે પ્રાણની પણ પરવા કરતી નહિ.
  - જરૂર પડે તો હાથમાં તલવાર લઈને **રણમેદાને** નીકળી પડતી.

ઉત્તર ભારતનાં રાજ્યો

- હર્ષવર્ધન પછીના સમયગાળામાં ગૂર્જર પ્રતિહાર સામ્રાજ્યના પતન બાદ અનેક રાજ્યો સ્થાપિત થયા.

રાજવંશ	સ્થાપક / મુખ્ય શાસક	રાજધાની / મુખ્ય નગરો	મુખ્ય વિગતો
ગઢવાલ	**ચંદ્રદેવ**	કનોજ, **કાશી** (બીજી રાજધાની)	પ્રતાપી રાજા : **ગોવિંદચંદ્ર.** તેણે ગઝનીના આક્રમણને અટકાવ્યું હતું અને બૌદ્ધવિહારોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.
બુંદેલખંડ (ચંદેલો)	–	**ખજૂરાહો**, કાલિંજર, મહોબા	રાજ્ય પાછળથી **જેજાકભુક્તિ**ના નામે ઓળખાયું. મહાન શાસકો : યશોવર્મન, કીર્તિવર્મન, પરમર્હિદેવ. **ખજૂરાહો** તેના ભવ્ય મંદિરોને લઈને તીર્થસ્થાન તરીકે પ્રખ્યાત થયું.
માળવા (પરમાર)	**કૃષ્ણરાજ** (ઈ.સ. 820માં)	ધારાનગરી	પ્રાચીનકાળમાં **અવંતિ** અથવા **ઉજ્જૈયિની** તરીકે જાણીતો. સૌથી શ્રેષ્ઠ રાજા : **ભોજ**. તેણે ધારાનગરીમાં એક મહાશાળાની સ્થાપના કરી. ભોજપાલ **(વર્તમાન ભોપાલ)** નગર વસાવ્યું.
ચૌહાણ (ચાહમાન)	**વાસુદેવ**	શાકંભરી **(સાંભર સરોવર** નજીક)	અજયરાજે **અજયમેરુ** નગરની સ્થાપના કરી, જે પાછળથી **અજમેર** નામે ઓળખાયું.
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ	–	–	ચૌહાણવંશનો છેલ્લો અને અદ્વિતીય રાજા : **પૃથ્વીરાજ ત્રીજો.**
તરાઈની લડાઈઓ	–	થાણેશ્વર અને કર્નાલ વચ્ચેનું **તરાઈનું મેદાન**	**પ્રથમ લડાઈ (ઈ.સ. 1191) :** પૃથ્વીરાજ ચૌહાણે શિહાબુદ્દીન ઘોરીને હરાવ્યો. **બીજી લડાઈ (ઈ.સ. 1192) :** પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની હાર થઈ અને દિલ્લીના તખ્તા પર **મુસ્લિમ સત્તાનો ઉદય** થયો.

અન્ય પ્રાદેશિક કલા અને સંસ્કૃતિ

મુદ્દો	વિગત
કેરલની નૌકાસ્પર્ધા	**વલ્લમકાલી** નામે ઓળખાય છે, જે કેરલનો એક લોકપ્રિય ઉત્સવ છે.
મોહિનીઅટ્ટમ્	**કેરલ**નું એક અન્ય શાસ્ત્રીય નૃત્ય.
બૃહદેશ્વર મંદિર	**તાંજોર**માં આવેલું છે (રાજરાજેશ્વર મંદિર).
શારદા અધ્યયન કેન્દ્ર	કાશ્મીરમાં આવેલું હતું, જ્યાં કશ્મીરી પંડિતો સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપતા.

9 | અઢારમી સદીના રાજકીય શાસકો

મુઘલ સામ્રાજ્યના અંતિમ શાસકો

- અઢારમી સદી (ઈ.સ. 1707 પછી) ભારતમાં રાજકીય ઉથલપાથલવાળી હતી. ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી મુઘલ સામ્રાજ્ય નબળું પડ્યું અને નાના રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું.

શાસક	શાસનકાળ	મુખ્ય વિગતો
બહાદુરશાહ	ઈ.સ. 1707 – 1712	ઔરંગઝેબના અવસાન પછી ગાદી પર આવ્યો. રાજપૂત અને મરાઠા રાજ્યો સાથે શાંતિભર્યા સંબંધો બનાવ્યા. **શીખ સરદાર બંદા બહાદુરે** તેની સામે વિદ્રોહ કર્યો.
જહાંદરશાહ	ઈ.સ. 1712 – 1713	બહાદુરશાહના અવસાન પછી ગાદી પર આવ્યો, પણ એક જ વર્ષમાં તેને ઉથલાવી દેવાયો.
ફર્રુખસિયર	ઈ.સ. 1713 – 1719	**સૈયદબંધુઓ** (વર્ચસ્વ ધરાવતા બે ભાઈઓ)ની મદદથી ગાદી પર આવ્યો.
મહંમદશાહ	ઈ.સ. 1719 – 1748	સૈયદબંધુઓને હટાવીને લાંબો સમય શાસન કર્યું. તેના સમયમાં ઈ.સ. **1739માં ઈરાનના નાદીરશાહે** ભારત પર આક્રમણ કરી દિલ્લીને ધમરોળી.
શાહઆલમ દ્વિતીય	–	મુઘલ શાસન તેના સમયમાં **નામ પૂરતું** રહી ગયું.

બંગાળ રાજ્ય

મુદ્દો	વિગત
પ્રથમ નવાબ	**મુર્શિદ કુલીખાં.** તેણે બંગાળમાં મુઘલ નિયંત્રણમાંથી રાજ્યને મુક્ત કર્યું.
અન્ય નવાબ	**અલીવર્દી ખાન** અને ત્યારબાદ તેના પૌત્ર **સિરાજ-ઉદ્-દૌલા.**
મહત્ત્વ	સિરાજ-ઉદ્-દૌલા અને બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની વચ્ચે થયેલ **પ્લાસીનું યુદ્ધ (ઈ.સ. 1757)** દ્વારા ભારતમાં બ્રિટિશ સત્તાનો પાયો નંખાયો.

રાજપૂત શાસકો

- અકબરથી લઈને ઔરંગઝેબ સુધી રાજપૂતોએ મુઘલો સાથે સારા સંબંધો જાળવ્યા, પણ 18મી સદીમાં રાજપૂત શાસકોએ સ્વતંત્રતા મેળવવા સંઘર્ષ કર્યો.
- **મુખ્ય રાજ્યો : જોધપુર, બિકાનેર, જયપુર, ઉદયપુર, કોટા.**
- **જયપુર :** સૌથી શક્તિશાળી રાજ્ય હતું. તેની સ્થાપના **સવાઈ જયસિંહે** કરી હતી. તેઓ **મહાન ખગોળશાસ્ત્રી** હતા અને તેમણે **દિલ્લી, જયપુર, ઉજ્જૈન અને મથુરા**માં આધુનિક વેધશાળાઓ સ્થાપી.

શીખ સામ્રાજ્ય

- **સ્થાપના :** ગુરુ નાનકે શીખ ધર્મની સ્થાપના કરી. ગુરુ પરંપરામાં **દસમા ગુરુ ગુરુ ગોવિંદસિંહે** શીખ સત્તાને સંગઠિત કરી.
- **બંદા બહાદુર :** ગુરુ ગોવિંદસિંહના મૃત્યુ બાદ તેમણે મુઘલ સામ્રાજ્ય સામે વિદ્રોહ કર્યો.
- **મિસલ (Misls) :** 18મી સદીમાં શીખ શક્તિ નાના-નાના સમૂહોમાં વહેંચાઈ ગઈ, જેને **મિસલ** કહેવાતા.
- **રણજિતસિંહ :**
  - **સર્વશક્તિશાળી શાસક.** તેઓ **સુકરચકિયા મિસલ**માંથી આવતા હતા. તેમણે **લાહોર** અને **અમૃતસર** પર વિજય મેળવીને મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું.
  - **વિશેષતા :** મજબૂત સેના બનાવવા માટે યુરોપીય અધિકારીઓ અને આધુનિક લશ્કર તૈયાર કર્યું.
  - **મૃત્યુ :** ઈ.સ. **1839**.

મરાઠા સામ્રાજ્ય

- છત્રપતિ શિવાજીના અવસાન પછી મરાઠા સામ્રાજ્યમાં **પેશ્વાઓ**નું વર્ચસ્વ વધ્યું અને મરાઠા સામ્રાજ્ય વિસ્તાર્યું.

પેશ્વાનું નામ	શાસનકાળ	મુખ્ય વિગતો
બાલાજી વિશ્વનાથ	ઈ.સ. 1713 - 1720	છત્રપતિ શાહુના પ્રથમ પેશ્વા. તેમણે મરાઠા સત્તાને સંકટમાંથી બહાર કાઢીને મજબૂત બનાવી.
બાજીરાવ પ્રથમ	ઈ.સ. 1720 - 1740	**સૌથી શક્તિશાળી પેશ્વા. મહાન યોદ્ધા** અને કુશળ રાજનીતિજ્ઞ. તેમણે મરાઠા રાજ્યનો વિસ્તાર મહારાષ્ટ્રની બહાર માળવા, ગુજરાત, બુંદેલખંડ સુધી કર્યો.
બાલાજી બાજીરાવ	ઈ.સ. 1740 - 1761	બાજીરાવ પ્રથમના અવસાન બાદ પેશ્વા બન્યા. બંગાળથી મૈસુર સુધી વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા.

- **પાણિપતનું ત્રીજું યુદ્ધ (ઈ.સ. 1761) :**
  - **કોની વચ્ચે :** મરાઠાઓ અને અફઘાનિસ્તાનના શાહ **એહમદશાહ અબ્દાલી** વચ્ચે.
  - **પરિણામ :** મરાઠા રાજ્યની **હાર** થઈ, જેણે મરાઠાઓને નિર્બળ બનાવ્યા.
  - **અસર :** આ હારના સમાચારથી આઘાત પામીને બાલાજી બાજીરાવનું અવસાન થયું. આ યુદ્ધે ભારતમાં **બ્રિટિશ સત્તાના ઉદયનો માર્ગ** મોકળો કર્યો.

- ➥ **વિકાસનો અધિકાર :** શિક્ષણ, રમતગમત, વાંચન.
- ➥ **સુરક્ષાનો અધિકાર :** શારીરિક અને માનસિક હિંસાથી બચાવ.
- ➥ **સહભાગિતાનો અધિકાર :** નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સામેલ થવું, પોતાની વાત રજૂ કરવી.

અન્ય મુદ્દાઓ

- **મતદાનમાં સમાનતા :** ભારતમાં **18 વર્ષ કે તેથી વધુ** વયના તમામ નાગરિકોને **કોઈ પણ ભેદભાવ વિના** મતદાનનો અધિકાર છે. (લોકશાહીનો આધારસ્તંભ).
- **સામાન્ય સભામાં ભારત :** ભારતના બંધારણ દ્વારા વિશ્વભરમાં **માનવ અધિકારોની જાહેરાત** કરવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

16 | રાજ્ય સરકાર

સરકારના મુખ્ય અંગો

- રાજ્ય સરકારના મૂળભૂત હેતુઓમાં લોકોની **સુખાકારી, સલામતી** અને **કલ્યાણ** સાધવાનો છે. આ માટે સરકારનાં મુખ્ય ત્રણ અંગો સતત કાર્યરત રહે છે :

અંગનું નામ	અન્ય નામ	મુખ્ય કાર્ય
ધારાસભા	વિધાનસભા	રાજ્યના અસરકારક શાસન માટે **ધારા (કાયદા) ઘડવા**નું કાર્ય કરે છે.
કારોબારી	–	ધારાસભાએ ઘડેલા કાયદાઓનો **અમલ કરાવવા**નું કાર્ય કરે છે.
ન્યાયતંત્ર	–	કાયદાનો ભંગ કરનારને **સજા** કરવાનું કાર્ય કરે છે.

રાજ્યની ધારાસભા (વિધાનસભા)

- **સ્થાન :** રાજ્યની ધારાસભાને **વિધાનસભા** કહેવામાં આવે છે.
- **સભ્યસંખ્યા :** રાજ્યની વસ્તીના આધારે સભ્યોની સંખ્યા નક્કી થાય છે. ગુજરાતમાં વિધાનસભાની **182 બેઠકો** છે.
- **કાર્યકાળ :** વિધાનસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ **પાંચ વર્ષનો** હોય છે.
- **સભ્ય બનવા માટેની લાયકાત :**
  1. ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
  2. તેની ઉંમર **25 વર્ષ કે તેથી વધુ** હોવી જોઈએ.
  3. સરકારી લાભનું પદ ધરાવતો ન હોવો જોઈએ.
- **વિધાનસભાનું સંચાલન :**
  - ➥ **અધ્યક્ષ (Speaker) :** વિધાનસભાના સભ્યો પોતાનામાંથી જ એકને અધ્યક્ષ (કે સ્પીકર) તરીકે અને બીજાને ઉપાધ્યક્ષ તરીકે ચૂંટી કાઢે છે. તેઓ ગૃહની કાર્યવાહીનું સંચાલન કરે છે.
- **કાયદો બનાવવાની પ્રક્રિયા :** સામાન્ય કે નાણાકીય ખરડો રજૂ થાય, ગૃહમાં ચર્ચા થાય અને બહુમતીથી પસાર થયા બાદ તેને રાજ્યપાલ (Governor)ની સહી માટે મોકલવામાં આવે છે. **રાજ્યપાલની મંજૂરી** મળતાં તે ખરડો **કાયદો** બને છે.
- **વિધાન પરિષદ :**
  - ➥ બિહાર, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરપ્રદેશ, કર્ણાટક, તેલંગાણા, આંધ્રપ્રદેશમાં છે.
  - ➥ સભ્ય બનવા માટેની લાયકાત **30 વર્ષની ઉંમર, ભારતીય નાગરીક**
  - ➥ કાયમી ગ્રહ છે. દરેક સભ્ય છ વર્ષ માટે ચૂંટાય અને 1/3 સભ્ય દર બીજા વર્ષે નિવૃત્ત થાય.

રાજ્યની કારોબારી (મંત્રીમંડળ)

- રાજ્ય કારોબારીમાં **રાજ્યપાલ, મુખ્યમંત્રી** અને **મંત્રીમંડળ**નો સમાવેશ થાય છે.

(અ) રાજ્યપાલ (Governor)

- **વડા :** રાજ્યના બંધારણીય વડા ગણાય છે.
- **નિમણૂક :** તેમની નિમણૂક **કેન્દ્ર સરકાર** દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- **લાયકાત :** તેમની ઉંમર **35 વર્ષ** કે તેથી વધુ હોવી જોઈએ.
- **કાર્યકાળ :** સામાન્ય રીતે **પાંચ વર્ષ**નો હોય છે.

(બ) મુખ્યમંત્રી (Chief Minister) અને મંત્રીમંડળ

- **નિમણૂક :** રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં **બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને મુખ્યમંત્રી** તરીકે નિમે છે.
- **કાર્યો :**
  1. મંત્રીમંડળના સભ્યોને **ખાતાંની વહેંચણી** કરવી.
  2. મંત્રીમંડળના નિર્ણયોને **રાજ્યપાલ** સમક્ષ રજૂ કરવા.
  3. રાજ્યપાલને **વહીવટ અને ધારાઓ** (કાયદાઓ) અંગેની માહિતી આપવી.
- **મંત્રીમંડળના કાર્યો :** કાયદાઓ ઘડવા, કાયદાઓનો અમલ કરાવવો, નીતિઓ ઘડવી અને નાણાકીય બાબતોનું સંચાલન કરવું.

રાજ્ય સરકારના મુખ્ય કાર્યો

- રાજ્ય સરકાર મુખ્યત્વે **લોકોની સુખાકારી** માટે નીચેનાં કાર્યો કરે છે :

ક્ષેત્ર	મુખ્ય કાર્ય/યોજના
આરોગ્ય	રાજ્યમાં મેડિકલ સેવાઓ પૂરી પાડવી (દા.ત., **સિવિલ હૉસ્પિટલ**).
	અમદાવાદની સિવિલ હૉસ્પિટલ એશિયાની સૌથી મોટી હોસ્પિટલ છે. તેની સ્થાપના **ઈ.સ. 1841**માં થઈ હતી.
	આયુષ્માન ભારત યોજના (PM-JAY) : કેન્દ્ર સરકારની સ્વાસ્થ્ય યોજના (2018), જેમાં આર્થિક રીતે નબળા લોકોને **પાંચ લાખ રૂપિયા** સુધીનો કેશલેશ વીમો મળે છે.
શિક્ષણ	પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણની વ્યવસ્થા, **ગુજરાત યુનિવર્સિટી** અને અન્ય યુનિવર્સિટીઓનું સંચાલન.
કાયદો અને વ્યવસ્થા	**પોલીસતંત્ર** દ્વારા કાયદો અને શાંતિ જાળવવી.
ટ્રાફિક વ્યવસ્થા	શહેરોમાં ટ્રાફિકનું નિયંત્રણ કરવું.

ધોરણ 8

1 | ભારતમાં યુરોપિયનો અને અંગ્રેજી શાસનની સ્થાપના

પ્રસ્તાવના

- ભારતમાંથી સુતરાઉ કાપડ, રેશમી કાપડ, મરીમસાલા, તેજાના, ગળી, સૂરોખાર, ઈમારતી લાકડાં, અફીણ બહુ જ મોટા પ્રમાણમાં યુરોપમાં નિકાસ થતાં હતાં. ભારત અને યુરોપ વચ્ચેના વેપારના માધ્યમનું મુખ્ય મથક કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ હતું. તુર્કોએ ઈ.સ. 1453માં કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ જીતી લેતાં યુરોપમાં અને વિશ્વના પશ્ચિમના દેશોમાં ભારતનો માલ જતો બંધ થઈ ગયો. યુરોપવાસીઓને ભારતના મરીમસાલાની તથા અન્ય વસ્તુઓની જરૂરિયાત રહેતી હતી. પરિણામે યુરોપિયન પ્રજાએ જમીનમાર્ગે થતો વેપાર બંધ થતાં નવા જળમાર્ગો શોધીને ભારત સુધી પહોંચવાના પ્રયત્નોની શરૂઆત કરી .

ભારતમાં યુરોપિયન પ્રજાનું આગમન

- યુરોપના પોર્ટુગલ, સ્પેન, હોલેન્ડ જેવાં રાષ્ટ્રોએ ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધવાની શરૂઆત કરી હતી.

પોર્ટુગીઝો (ફિરંગી)

- વાસ્કો-દ્-ગામા ઈ.સ. 1498માં ભારતમાં કાલિકટ ખાતે આવ્યો ત્યારે કાલિકટના રાજા સામુદ્રિકે (ઝામોરિન) પોર્ટુગીઝોને મરીમસાલાનો વેપાર કરવાની છૂટ આપી. ત્યારબાદ પોર્ટુગીઝોએ ઈ.સ. 1503માં કોચી અને ઈ.સ. 1505માં કન્નુરમાં કિલ્લા બાંધ્યા હતા.
- ભારતમાં પ્રથમ પોર્ટુગલ વાઇસરોય ફ્રાન્સિસ્કો-ડી-અલ્મેડા હતો.
- ત્યારબાદ બનેલા વાઇસરોય અલ્ફાન્ઝો-ડી-આલ્બુકર્કે ગોવા સહિત કેટલાંક બંદરો જીતી લઈ ભારતમાં પોર્ટુગીઝ રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી.
- ઈ.સ. 1530માં ગોવા તેમની રાજધાની બની.
- પોર્ટુગીઝોએ ઈ.સ. 1534માં વસઈ, ઈ.સ. 1535માં દીવ અને ઈ.સ. 1559માં દમણ વગેરે જીત્યાં હતાં.
- પોર્ટુગીઝોએ અહમદનગર, કાલિકટ અને બીજાપુરના સુલતાનોને પણ હરાવ્યા હતા.
- કોઈ પણ ભારતીયને દરિયાઈ માર્ગે વેપાર કરવો હોય તો પોર્ટુગીઝોની પરવાનગી લેવી પડતી.
- પોર્ટુગીઝો 'સાગરના સ્વામી' તરીકે ઓળખાતા હતા.

ડચ (વલંદા)

- હોલેન્ડના ડચ લોકોએ સૌપ્રથમ ઈ.સ. 1658ની આસપાસ શ્રીલંકા પર આક્રમણો શરૂ કર્યા અને શ્રીલંકાના મરીમસાલાના વેપાર પર આધિપત્ય જમાવ્યું.
- ડચોએ ભારતમાં ઈ.સ. 1632માં બંગાળમાં તથા ઈ.સ. 1650માં મલબારના વિસ્તારમાં પોતાનો વેપાર જમાવ્યો.
- ડચોએ ગોલકોંડાના શાસક પાસેથી ફરમાન મેળવી 'મસલીપટ્ટનમ' (મછલીપટ્ટનમ)માં પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું હતું.
- યુરોપમાં ઈ.સ. 1650 પછી સમયાંતરે ઇંગ્લેન્ડ અને હોલેન્ડ (ડચ) વચ્ચે થયેલાં યુદ્ધોમાં ડચોનો પરાજય થયો અને ભારતમાં ડચોનો વેપારિક એકાધિકાર નાબૂદ થયો.

ડેનિશ પ્રજા

- ડેન્માર્કની ડેનિશ પ્રજાએ ભારતમાં બંગાળના સીરામપુરમાં વેપારી કોઠીની સ્થાપના કરી હતી.

અંગ્રેજો

- પૂર્વનાં રાષ્ટ્રો સાથે વેપાર કરવાના હેતુથી ઈ.સ. 1600માં ઇંગ્લેન્ડમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના કરવામાં આવી.
- ઈ.સ. 1613માં અંગ્રેજોએ જહાંગીર પાસેથી પરવાનગી મેળવીને સુરત ખાતે પોતાની પ્રથમ કોઠી સ્થાપી.
- અંગ્રેજોએ ઈ.સ. 1633માં બાલાસોર અને ઈ.સ. 1651માં હુગલી નદીના કિનારે વેપારી કોઠી (ફેક્ટરી)ની સ્થાપના કરી.
- અંગ્રેજોએ નવી વસાહત ઊભી કરી જેને 'ફોર્ટ વિલિયમ' કહેવામાં આવતી, જે આજે કોલકાતા તરીકે ઓળખાય છે.

ફ્રેન્ચો

- ઈ.સ. 1639માં ફ્રેન્કો માર્ટિન નામના ફ્રેન્ચ અધિકારીએ ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી મદ્રાસ (ચેન્નાઈ)ને ભાડાપટ્ટે લઈ કોઠી સ્થાપી હતી .
- ઈ.સ. 1664માં ફ્રેન્ચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના થઈ.
- ફ્રેન્ચોએ ઈ.સ. 1668માં ભારતમાં સુરત ખાતે પ્રથમ કોઠી સ્થાપી.
- ફ્રેન્ચોનું ભારતમાં મુખ્ય મથક મછલીપટ્ટનમ રહ્યું હતું.
- દક્ષિણમાં એકાધિકાર સ્થાપવાના મુદ્દે ફ્રેંચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે કર્ણાટક વિગ્રહો થયા. જેમાં ફ્રેંચોની હાર થતાં ફ્રેંચો પોંડિચેરી (પુડુચેરી)ને બાદ કરતાં ભારતમાંથી સત્તાવિહીન થયા.

બંગાળમાં અંગ્રેજો : વેપારથી સંસ્થાન તરફ

- ઈ.સ. 1651માં અંગ્રેજોએ બંગાળમાં પોતાની પ્રથમ કોઠી સ્થાપી.
- ઈ.સ. 1717માં સમ્રાટ ફર્રુખશિયરે અંગ્રેજોને બંગાળ, બિહાર અને ઓડિશામાં મુક્ત વેપાર કરવાની મંજૂરી આપી.
- અંગ્રેજોએ પોતાની કોઠી (ફોર્ટ વિલિયમ)ને કિલ્લેબંધી કરતાં બંગાળના નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલાએ 15 જૂન, 1756ના રોજ ફોર્ટ વિલિયમ પર આક્રમણ કરી અંગ્રેજોને હરાવ્યા.

પ્લાસીનું યુદ્ધ (ઈ.સ. 1757)

- 23 જૂન, 1757ના રોજ રોબર્ટ ક્લાઈવના નેતૃત્વ હેઠળ અંગ્રેજ સેના અને નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલાની સેના વચ્ચે મુર્શિદાબાદ પાસે આવેલ 'પ્લાસી' નામના સ્થળે યુદ્ધ થયું.
- યુદ્ધમાં મીરજાફર, જગત શેઠ, રાય દુર્લભ, અમીચંદ વગેરે અંગ્રેજો તરફી રહેતા નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલાની હાર થઈ.

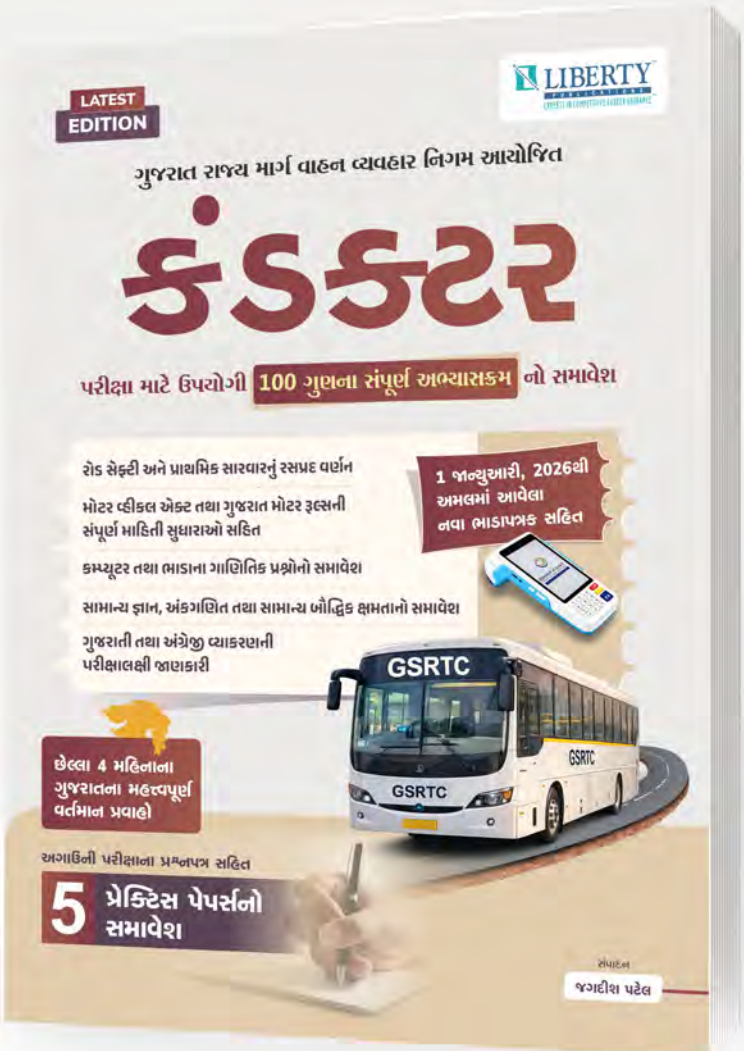
LATEST EDITION

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમ આયોજિત

કંડક્ટર

પરીક્ષા માટે ઉપયોગી 100 ગુણના સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ નો સમાવેશ

- રોડ સેફ્ટી અને પ્રાથમિક સારવારનું રસપ્રદ વર્ણન
- મોટર વ્હીકલ એક્ટ તથા ગુજરાત મોટર રૂલ્સની સંપૂર્ણ માહિતી સુધારાઓ સહિત
- કમ્પ્યૂટર તથા ભાડાના ગાણિતિક પ્રશ્નોનો સમાવેશ
- સામાન્ય જ્ઞાન, અંકગણિત તથા સામાન્ય બૌદ્ધિક ક્ષમતાનો સમાવેશ
- ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી વ્યાકરણની પરીક્ષાલક્ષી જાણકારી

1 જાન્યુઆરી, 2026થી અમલમાં આવેલા નવા ભાડાપત્રક સહિત

પુસ્તક ખરીદવા માટે આપેલ QR કોડ સ્કેન કરો.

આદિવાસી બળવાઓ

- ઈ.સ. 1831-32 – કોલ આદિવાસીનો બળવો
- ઈ.સ. 1855 – સંથાલ બળવો
- ઈ.સ. 1910 – છત્તીસગઢના બસ્તરમાં બળવો
- ઈ.સ. 1940 – મહારાષ્ટ્રમાં વારલી લોકોનો બળવો

3 | ભારતનો પ્રથમ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ

પ્રસ્તાવના

- અંગ્રેજોના ઈ.સ. 1757થી 1857 સુધીના શાસને ભારતના લોકોને હચમચાવી નાખ્યા હતા. અંગ્રેજોની વહીવટી ગેરવ્યવસ્થા, રાજકીય વ્યવસ્થા, આર્થિક શોષણ, સામાજિક ભેદભાવ, રંગભેદની નીતિ, ધર્મ પ્રત્યે ઉપેક્ષા, ધાર્મિક અસહિષ્ણુતા, વગેરેએ ભારતીયોમાં અસંતોષ પ્રસરાવ્યો હતો. આ જ બધાં કારણોના પરિણામે ઈ.સ.1857માં એક મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટના બની કે જેને 1857નો પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ કહેવામાં આવે છે.

ઈ.સ. 1857ના સંગ્રામનાં કારણો

- આ સંગ્રામનાં કારણો નીચે મુજબ છે :

રાજકીય કારણ

- ઈ.સ. 1757ના પ્લાસીના યુદ્ધથી બ્રિટિશરોએ ભારતમાં શાસન સ્થાપવાની શરૂઆત કરી.
- તેમણે મૈસૂર-વિગ્રહો કરી, ટીપુ સુલતાનને, અવધના નવાબને, હૈદરાબાદના નિઝામને, મુઘલ બાદશાહને, બંગાળના નવાબને, તાંજોરને એક પછી એક હરાવી દીધા.
- તેમણે મરાઠાઓને પણ હરાવી ઈ.સ. 1818 સુધીમાં સંપૂર્ણ ભારત પર પોતાની રાજકીય સત્તા સ્થાપી દીધી.
- દેશી રજવાડાંઓ પણ વેલેસ્લીની સહાયકારી યોજના થકી અંગ્રેજોને આધીન બન્યા.
- ડેલહાઉસીએ એક આક્રમક ખાલસાનીતિ દ્વારા સતારા, સંભલપુર, ઝાંસી, નાગપુર, અવધ જેવાં રાજ્યોને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં ભેળવી દીધાં.
- ડેલહાઉસીએ પેશ્વા, નાનાસાહેબ અને અન્ય રાજાઓને અપાતાં પેન્શન બંધ કર્યા અને અનેક જમીનદારોની જમીનો જપ્ત કરી લીધી હતી. પરિણામે આ બધાનો રોષ આ સંગ્રામનું કારણ બન્યો.

વહીવટી કારણ

- કંપનીના વહીવટીતંત્રમાં ભારતીયોને કોઈ જ સ્થાન ન હતું.
- ઉચ્ચ સ્થાનો પર માત્ર અંગ્રેજ અધિકારીઓની જ નિમણૂક થતી હતી.
- કંપનીનું ન્યાયતંત્ર અત્યંત ખર્ચાળ હતું અને પોલીસતંત્ર નિષ્ક્રિય હતું.
- ભારતીય કર્મચારી અને અંગ્રેજ કર્મચારીના પગારમાં મોટો તફાવત હતો.

આર્થિક કારણ

- ભારતમાં આવેલા બ્રિટિશરોએ ભારતના વિદેશી વેપારનો નાશ કર્યો.
- તે ભારતને કાચામાલનું સંસ્થાન અને પાકામાલનું બજાર બનાવવા માંગતા હતા.
- અંગ્રેજોએ તેમને જરૂરી માલ, જેવો કે કપાસ, ગળી, રેશમ, વગેરેનું ઉત્પાદન ભારતીયો ફરજિયાત કરે તેવી નીતિ અપનાવી હતી.
- અંગ્રેજોની અન્યાયી જકાતનીતિને કારણે ખેડૂતવર્ગ બરબાદ થઈ ગયો.
- ભારતના હુન્નર ઉદ્યોગો, ગ્રામ ઉદ્યોગો, હસ્તકળા કારીગરી બધું જ નાશ પામ્યું.
- આથી, 1857ના સંગ્રામમાં રાજાઓ, જમીનદારો, ખેડૂતો અને કારીગરોએ સંગ્રામમાં ભાગ લીધો હતો.

સામાજિક ધાર્મિક કારણો

- ખ્રિસ્તી પાદરીઓએ ભારતમાં હિંદુ અને મુસલમાનોને ખ્રિસ્તીધર્મમાં વટલાવવા ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા જેમને સરકારનું રક્ષણ હતું.
- ઈ.સ.1850ના કાયદામાં ઠરાવવામાં આવ્યું કે, જે હિંદુ કે મુસ્લિમ ખ્રિસ્તી થાય તેમને પૈતૃક મિલકતમાં હિસ્સો મળી શકશે.
- અંગ્રેજો અવારનવાર ભારતીયો સાથે તિરસ્કારપૂર્ણ વ્યવહાર કરતા.
- અંગ્રેજો માનતા હતા કે, ભારતીયો ગંદા, રોગિષ્ટ અને નિમ્નકોટિના છે.
- અંગ્રેજોએ મંદિરો અને મસ્જિદોની મિલકત પર પણ કર નાંખ્યો હતો.
- જેના કારણે ભારતીય જનસમુદાય અંગ્રેજો પ્રત્યે રોષ અને નફરતની લાગણી ધરાવતો હતો.

લશ્કરી કારણ

- ભારતનો આ સંગ્રામ સૌપ્રથમ ભારતીય સૈનિકોએ કર્યો હતો.
- કોઈ પણ ભારતીય સૈનિક સૂબેદારથી વધારે ઉચ્ચ હોદ્દો મેળવી શકતો નહીં.
- અંગ્રેજો ભારતીય સૈનિકો સાથે કોઈ સામાજિક વ્યવહાર કરતા નહીં.
- ભારતીય સૈનિકોને પાઘડી બાંધવા, તિલક કરવા અને દાઢી રાખવા પર પ્રતિબંધ ફરમાવવામાં આવ્યો હતો.

તાત્કાલિક કારણ

- ઈ.સ. 1857ના સંગ્રામનું એક તાત્કાલિક કારણ 'ચરબીવાળા કારતૂસ' હતું.
- અંગ્રેજ સરકારે સૈનિકો માટે જૂની બ્રાઉન બેઝ રાઇફલની જગ્યાએ નવી એન્ફિલ્ડ રાઇફલ ઉપયોગમાં લેવાનું નક્કી કર્યું હતું.
- આ રાઇફલમાં કારતૂસના ઉપરના ભાગે આવેલી કેપને દાંત વડે તોડવાની હતી.
- જાન્યુઆરી, 1857માં બંગાળમાં રહેલાં ભારતીય સૈનિકોમાં એવી અફવા ફેલાઈ કે, આ કેપમાં ગાય અને ડુક્કરની ચરબીનો ઉપયોગ થયેલ છે.

દિવેલા

- તેલીબિયાં પાક છે.
- ઉત્પાદનમાં ભારત વિશ્વમાં પ્રથમ ક્રમે છે.

કપાસ

- કાળી જમીન વધુ માફક આવે છે.
- કપાસ કાપડ ઉદ્યોગ માટે કાચો માલ પૂરો પાડે છે.
- ભારતમાં ગુજરાત કપાસના ઉત્પાદનમાં પ્રથમ ક્રમે છે.
- ગુજરાતમાં ભરૂચ પાસે આવેલ કાનમ પ્રદેશ લાંબા તારના કપાસના ઉત્પાદન માટે પ્રખ્યાત છે.

ખેતીનો વિકાસ

- ખેતીવિકાસનું અંતિમ લક્ષ્ય એ ખોરાકની સુરક્ષામાં વધારો કરવાનું છે.
- કિસાન ક્રેડિટ કાર્ડ દ્વારા અને રાષ્ટ્રીયકૃત તેમજ સહકારી બેન્કો દ્વારા ખેડૂતોને આર્થિક સહાય માટે કૃષિધિરાણ પૂરું પાડવામાં આવે છે.
- ખેત-ઉત્પાદનના સંગ્રહ માટે દેશના વિવિધ ભાગોમાં ગોદામોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.
- ગુજરાતમાં કૃષિમેળાઓ દ્વારા ખેડૂતોને ખેતીને લગતી અદ્યતન માહિતી તથા માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવે છે.
- સરકાર દ્વારા ખેડૂતોને રેડિયો, ટેલિવિઝન, વર્તમાનપત્રો, કિસાન ચેનલ, મોબાઇલ પર કિસાન SMS, ટોલ ફ્રી નંબર 1800 180 1551 (કિસાન કોલ સેન્ટર), સરકારના i-Khedut (ખેડૂત વેબપોર્ટલ) દ્વારા ખેતીને સંલગ્ન અદ્યતન માહિતી અને માર્ગદર્શન અપાય છે.

જંતુનાશકો

- ખેતીના પાકોને થતું નુકસાન અટકાવે છે.
- રાસાયણિક જંતુનાશકોનો અવિવેકી અને આડેધડ ઉપયોગના કારણે જમીન અને પાણીનું પ્રદૂષણ વધ્યું છે તથા મનુષ્યના આરોગ્યને માટે પણ નુકસાનકર્તા છે.
- રાસાયણિક જંતુનાશકોની આડઅસરોથી બચવા માટે તેની જગ્યાએ વનસ્પતિજન્ય કીટનાશકો જેમાં લીમડો, કરંજ, મહુડો, તુલસી, રતનજ્યોત, ફુદીનો, કારેલાં, તમાકુ, રેવેતી વગેરેનો ઉપયોગ થાય છે.

સિંચાઈની ઉન્નત સગવડો

- સામાન્ય રીતે કૂવાઓ, બોર, નાના મોટા બંધો, નહેર, ખેત-તલાવડી, ચેક ડેમ વગેરે દ્વારા કૃત્રિમ વ્યવસ્થાથી પાણીનું સિંચન કરવામાં આવે છે. તેને સિંચાઇ કહે છે.

ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિ કે ડ્રિકલ સિંચાઈ

- ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિ દ્વારા પાણીની 40%થી 60% સુધીની તથા ખાતરની 25%થી 30% અને વીજળીની 30%થી 35% બચત થાય છે.
- ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા સરકાર દ્વારા આર્થિક સહાય આપવામાં આવે છે.

ફુવારા પિયત પદ્ધતિ

- આ પદ્ધતિ એ કૃષિ-પાક, લોન, કુદરતી ઢોળાવો (લેન્ડસ્લેપ), ગોલ્ફકોર્સ જેવા વિસ્તારોમાં ઉપયોગી છે.
- તેનો ઉપયોગ ઠંડક તથા ધૂળની ડમરીને ડામવા (બેસાડવા) માટે પણ થાય છે.
- રહેણાક વિસ્તાર, ઔદ્યોગિક એકમો અને કૃષિક્ષેત્રે ઉપયોગ થાય છે.

12 | ઉદ્યોગ

પ્રસ્તાવના

- ઉદ્યોગ એટલે કોઈ પણ કાચા માલનું યાંત્રિક સહાય દ્વારા સ્વરૂપ બદલીને તેની ઉપયોગિતામાં વધારો કરનાર પ્રવૃત્તિ.

કુદરતી સંસાધન આધારિત ઉદ્યોગ

- ડેરી ઉદ્યોગ, પશુપાલન, માંસ ઉદ્યોગ, ઊન ઉદ્યોગ, મત્સ્ય ઉદ્યોગ, મધમાખી સંવર્ધન, રેશમના કીડા સંવર્ધન

કદના આધારે

ગૃહઉદ્યોગ

- શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ, કુટુંબના સભ્યો દ્વારા ઉત્પાદન
- દા.ત., ખાદી-વણાટ, પાપડ, ખાખરા, અગરબત્તી

ટચૂકડા ઉદ્યોગો

- મૂડીરોકાણ ₹ 25 લાખની મર્યાદા (હાલમાં 2.5 કરોડ)
- દા.ત., ધાતુ, ચામડું, માટી દ્વારા વપરાશી તથા કલાત્મક ચીજો બનાવવી

નાના કદના ઉદ્યોગો

- મૂડીરોકાણ ₹ 25 લાખથી વધુ અને ₹ 5 કરોડથી ઓછું (હાલમાં 2.5 થી 25 કરોડ)
- દા.ત., ઓજારો, વાહનોનું સમારકામ, વપરાશી વસ્તુઓ

મધ્યમ કદના ઉદ્યોગો

- મૂડીરોકાણ ₹ 5 કરોડથી વધુ અને ₹ 10 કરોડથી ઓછું (હાલમાં 25 થી 125 કરોડ)
- દા.ત., યંત્રો, રંગ-રસાયણ, ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનોના ઉદ્યોગો

મોટા કદના ઉદ્યોગો

- મૂડીરોકાણ ₹ 10 કરોડથી વધુ (હાલમાં 125 કરોડથી વધુ)
- મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ
- દા.ત., રેલવેનાં સાધનો, મોટા વાહનો, લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગ

કાચા માલના આધારે

કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગ

- દા.ત., ખાદ્યઉદ્યોગ, સુતરાઉ તથા શણ કાપડ ઉદ્યોગ, વનસ્પતિ તેલ ઉદ્યોગ

સામાજિક વિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર

સામાજિક વિજ્ઞાનની સંકલ્પના અને સ્વરૂપ :

- સામાજિક વિજ્ઞાન એ બાળકના સર્વાંગી વિકાસ અને જીવન ઘડતર માટે અગત્યનો વિષય છે.
- તેમાં સમાજનો વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધ અને વ્યક્તિનો સમાજ સાથેનો સંબંધ સમજીને અભ્યાસ કરવામાં આવે છે, જે થકી આપણા ભારતીય સાંસ્કૃતિક વારસાને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજી તેને ઉજાગર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.
- સામાજિક વિજ્ઞાનનો દૃષ્ટિકોણ વિશાળ છે. સામાજિક વિજ્ઞાનને સામાજિક સંદર્ભ હોવાથી તેનું સ્વરૂપ ગતિશીલ છે.
- સમાજમાં પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિ સાથે સીધો સંબંધ ધરાવતા બાળકના રોજબરોજના અનુભવો એ સામાજિક વિજ્ઞાનનો પાયો છે.
- બાળક આસપાસના વાતાવરણ સાથેના સંબંધમાં પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને સમજવાનું કૌશલ્ય કેળવે તથા વ્યક્તિ-વ્યક્તિ વચ્ચેના અને વ્યક્તિ-સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ સમજે અને વિકસે એ જ સામાજિક વિજ્ઞાનનો મુખ્ય હેતુ છે.
- સામાજિક વિજ્ઞાન એ ઇતિહાસ, ભૂગોળ, રાજનીતિશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર – વિષયોનું સંકલિત, એકીકૃત અને સુગ્રથિત સ્વરૂપ છે.
- ધોરણ 6થી 8ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં આપણા ભારતીય સાંસ્કૃતિક વારસાને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજી તેને ઉજાગર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.
- ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને તેનાં પાયાનાં મૂલ્યોનો બાળકોને પરિચય થાય તેવો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.
- બાળકની સર્જનશીલતા, વિચારશક્તિ, તર્કશક્તિ અને પૃથક્કરણ કરવાની આવડત વિકસે અને માનવજીવનનાં મૂળભૂત મૂલ્યોનો બાળકના જીવનમાં કાળક્રમે વિકાસ થાય; એ આ અભ્યાસક્રમનો ઉદ્દેશ્ય છે.

બાળકના સામાજિક સંદર્ભો અને સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ સમજવામાં સામાજિક વિજ્ઞાનની ભૂમિકા :

- સામાજિક વિજ્ઞાન તેનાં પેટાક્ષેત્રો અને વિષયોને સાંકળીને સમાજના સંદર્ભો અને વાસ્તવિકતાઓનો અભ્યાસ કરે છે.
- તે સમાજમાં બનતી ઘટનાઓ કયા સ્વરૂપે છે, તેની રજૂઆત કરે છે.
- નાગરિક તે ઘટનાઓ સમજીને પોતાના જીવનમાં ઊભી થતી પરિસ્થિતિઓ સાથે અનુકૂલન સાધે છે.
- ઇતિહાસ શિક્ષણ અંતર્ગત અભ્યાસક્રમ કે પાઠ્યક્રમમાં સમાવિષ્ટ સામગ્રી કે વિષયવસ્તુમાં ભૂતકાળમાં બનેલી ઘટનાઓ, ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિઓ, વિશેષતાઓનો અભ્યાસ કરી કાર્યકારણ સંબંધો સમજી ભારતીય સંસ્કૃતિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં પોતાના જીવન-વ્યવહારને ગોઠવવાની દિશા પ્રાપ્ત કરે છે.
- ભૂગોળ શિક્ષણ અંતર્ગત ભૂતકાળથી આજ સુધી સ્થાનિક પર્યાવરણથી શરૂ કરી આસપાસ બનતી ભૌગોલિક ઘટનાઓ, અનુબંધિત પરિસ્થિતિ તથા કાર્યકારણ સંબંધનો અભ્યાસ કરી ભૌગોલિક બાબતોનો વિશેષ ખ્યાલ પ્રાપ્ત કરે છે, જે થકી ભૌગોલિક દૃષ્ટિકોણ વિકસે છે.
- રાજનીતિશાસ્ત્રના શિક્ષણ દ્વારા લોકશાહી વ્યવસ્થા અનુસંધાને નાગરિકતાનું ઘડતર, તેની ફરજો, તેના વિશે જાણકારી મેળવી પોતાના વ્યક્તિગત જીવનને આદર્શ નાગરિક તરીકે વિકસાવવાની દિશામાં પ્રયત્નો કરી શકે છે.

બાળકના સામાજિક સંદર્ભો :

1. માતા-પિતા, કુટુંબ, પડોશીઓ
2. સમવયસ્કો, શાળા-કોલેજ
3. સ્થાનિક પ્રાદેશિકતા
4. સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ
5. માળખાકીય વ્યવસ્થાઓ અને સુવિધાઓ
6. જીવન નિર્વાહના સ્રોતો
7. ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક સ્રોતોની સામાજિક વિકાસમાં ભૂમિકા

સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ સમજવામાં સામાજિક વિજ્ઞાનની ભૂમિકા :

- સામાજિક વિજ્ઞાન એ વ્યક્તિનાં અને સમાજનાં સામાજિક પાસાંનું સર્વગ્રાહી અને શાસ્ત્રીય રીતે તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરનારું વિજ્ઞાન છે.
- માનવજીવનના આરંભથી અંત સુધીના સામાજિકતાના વિકાસ માટે પયયી સ્થાનિક સ્રોતોનું અનુસંધાન અને તેનો અભ્યાસ ખૂબ જ જરૂરી છે.
- માનવસમાજમાં સામાજિકતાની સમજના દૃષ્ટિકોણમાં અનેકવિધ વિવિધતાઓ પ્રવર્તમાન સમયમાં જોવા મળે છે, પ્રદેશ મુજબ અનેકવિધ પરિસ્થિતિઓ અને વિષમતાઓ પણ જોવા મળે છે.
- ક્યાંક-ક્યાંક સામાજિક સ્થિતિનાં વિકસેલાં શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણો પણ જોવા મળે છે.
- સામાજિક વિકાસની આદર્શરૂપ પરિસ્થિતિ અભ્યાસના સાધન માટે પ્રેરણારૂપ છે, પણ પ્રવર્તમાન માનવસમાજમાં સામાજિકતાના વિકાસની વિસંવાદિતા પણ એટલી જ અવરોધરૂપ છે.
- **વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં આ બંને પરિસ્થિતિઓનો અભ્યાસ ખૂબ જ જરૂરી છે.**
    1. સામાજિક વલણો, ધોરણો અને માન્યતાઓ
    2. સામાજિક બાબતોનું વ્યક્તિના જીવનમાં મહત્ત્વ અને પારસ્પરિક સંબંધોની અગત્યતાનું જ્ઞાન, સમજ અને વ્યવહાર જીવનમાં થતા અમલીકરણનો અભાવ, એ પણ એક વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે.
    3. સામાજિક વાસ્તવિકતાઓને નજર સમક્ષ રાખી આદર્શ સામાજિક નાગરિક ઘડતર માટે સામાજિક વિજ્ઞાનની

- તેઓ કેળવણી વિશે કહે છે કે, વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન અને ચિંતનનો મહેલ ચણી આપનાર વસ્તુઓ તો જુદી જ છે.
- એ છે સ્મૃતિ, નિર્ણયશક્તિ, કલ્પના, તત્ત્વ, તર્કબુદ્ધિ – આ બધાં જ બુદ્ધિનાં સર્જક તત્ત્વોને સક્રિય કરવા માટેની સામગ્રી પૂરી પાડવી એ કેળવણીનું મુખ્ય કાર્ય છે.
- કોઈ પણ વસ્તુ, ઘટના, વિચાર, પરિસ્થિતિ, પરિણામને સર્વે પાસાંઓથી હકારાત્મક, નકારાત્મક અને ઊંડાણપૂર્વકના વિચાર કરી નિષ્પન્ન થતું ચિંતન એટલે વિવેચનાત્મક ચિંતન.
- ચિંતન પ્રક્રિયાથી વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનની વિષયવસ્તુને સમજીને તેનો અર્થ જાણી શકે છે.
- તે વિષયવસ્તુનું જીવનમાં મહત્ત્વ શું છે ? આપણે શા માટે ભૂગોળ, પર્યાવરણ, વસતી શિક્ષણ, અર્થશાસ્ત્ર, રાજનીતિશાસ્ત્ર, ભણીએ છીએ તે સમજી શકે છે.
- વિષયવસ્તુમાંથી પ્રાપ્ત થતું મૂલ્ય જીવન ઉપયોગી ભાથું બને તે માટે શિક્ષણમાં આ અભિગમ અપનાવવામાં આવ્યો છે.

વિવેચનાત્મક ચિંતનમાં શિક્ષકની ભૂમિકા :

- વિવેચનાત્મક ચિંતનના આધારે શિક્ષણકાર્ય કરવા માટે શિક્ષકની ભૂમિકા ખૂબ જ મહત્ત્વની છે.
- શિક્ષકને સૌપ્રથમ તો વિદ્યાર્થીને નવીન પદ્ધતિથી શીખવા માટે કે સહભાગી થવા માટે તૈયાર કરવા પડશે.
- આ પ્રકારની શિક્ષણ-પદ્ધતિથી થતા લાભ વિશે કહેવું પડશે.
- વિષયવસ્તુની રજૂઆત અને એકમનું આયોજન એવી રીતે કરવાનું કે વિદ્યાર્થીઓ જાતે જ પ્રશ્ન પૂછતા થાય અને એકમનો વિકાસ આગળ વધે.
- શિક્ષકે ચહેરા ઉપર સ્મિત, ઉત્સાહ અને પ્રેરણાભાવ રાખીને ચર્ચા, પ્રશ્નો, મંતવ્યો, નિવેદન, તારણ જેવી પ્રક્રિયામાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે સહભાગી બનવું પડશે. તે માટે શિક્ષકે પોતાના વિચારો વિદ્યાર્થી ઉપર ઠોકી બેસાડવાના નથી, પણ તેને તેની બેઠક ઉપરથી ઊભા થઈને પ્રશ્ન પૂછતો કરી સક્રિય રીતે વર્ગખંડમાં માનસિક હાજર રહે તે માટે જાગૃત કરવાનો છે.
- આપણા સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયની વિષયવસ્તુમાં 'વિચારો' કરીને બ્લોક મૂકવામાં આવ્યા છે. તેમાં ચિંતનાત્મક અને વિવેચનાત્મક વિચારોને પ્રેરણા મળે તેવા પ્રશ્નો પૂછીને વિદ્યાર્થીને ચિંતનયાત્રામાં સહભાગી કરવા પ્રોત્સાહિત કરવાના છે.

અનુભવજન્ય જ્ઞાનનો શિક્ષણમાં વિનિયોગ :

- જીવનના અનુભવથી જ માનવીનું ઘડતર થાય છે. ઘડાયેલો માનવી જ જિંદગીના પડકારો ઝિલવામાં સફળ થાય છે.
- અનુભવજન્ય જ્ઞાન મેળવવાનાં ઘણાં પગથિયાં છે. જેમાં વિદ્યાર્થીને વ્યક્તિગત અનુભવો, પોતાની કાર્યશીલતા અને બીજાઓ સાથે સહકારથી કામ કરવું.
- પરિણામે જે જ્ઞાન મળે તે તદ્દન નવું હશે, નવા વિચારોવાળું હશે અને નવાં કૌશલ્યો તરફ દોરી જનાર હશે.
- શિક્ષકે વિષયાંતર ન થાય તે માટે સતત સતર્કતા રાખવી પડશે. તે અંગે સૂચન કે સલાહની જરૂરિયાત જણાય તો તે પણ પૂરાં પાડવાં પડશે.
- વિદ્યાર્થી શિક્ષણકાર્યમાં માહિતીની જરૂરિયાત અંગે સભાનતા કેળવી ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા અન્યો સાથે કરશે. વિદ્યાર્થી ક્રિયા કરીને વસ્તુનું નિર્માણ કરે, નમૂના બનાવે, PPT બનાવે, નાટ્યીકરણ, સમસ્યા ઉકેલ કરવી... આ બધી જ પ્રક્રિયાની ચાવી અનુભવજન્ય જ્ઞાનની ગુરુચાવી છે.
- વિદ્યાર્થીઓ ક્રિયા આધારિત તારણો કાઢશે, વિચારોની, પરિણામોની, અનુભવોની આપ-લે કરી પોતાના નવીન અનુભવોને ગૌરવપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસથી અભિવ્યક્ત કરે છે.
- તેઓ જૂના અનુભવો અને નવીન અનુભવ વચ્ચે તુલના કરતાં શીખે છે. આ માટે ચર્ચા કરશે, વિચારો અભિવ્યક્ત કરતાં પહેલાં પૂર્વતૈયારી કરશે.
- વિષયવસ્તુ મૂલ્યબિંદુ, ઉપયોગિતા, ભયસ્થાન, આ બધી જ બાબતો તેમની અભિવ્યક્તિમાં મુખ્ય મુદ્દા રહેશે. તે આ અનુભવો માટે મુશ્કેલીઓ, સમસ્યા અંગે પણ મુક્ત મને રજૂઆત કરશે અને તેનું વ્યક્તિત્વ નૈતિકતાભર્યું, નિર્ભય બનવામાં આ વસ્તુ હૃદયસ્થાન જેવી છે.
- આમ, અનુભવજન્ય જ્ઞાનનો વિનિયોગ વિદ્યાર્થી વિવિધ પરિસ્થિતિમાં કરી સ્વ-સૂઝથી વિકાસ કરતો થાય તેવું આપણું ધ્યેય છે.

સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણનાં ધ્યેયો :

ભારતમાં પુરાતન સમયથી વર્તમાન સુધીમાં આવેલ પરિવર્તનો અને સાતત્યતા :

- સમાજની રચનાના માળખામાં અને વિવિધ સામાજિક સંસ્થાઓમાં આવતા બદલાવને સામાજિક પરિવર્તન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- પૃથ્વીના પટ પર માનવીએ પોતાની યાત્રા શરૂ કરી તે સમયથી કુદરતી પરિબળોની વચ્ચે તેણે પોતાની વિકાસકૂચ જારી રાખી છે.
- આદિ માનવે શિકારની શોધમાં ભટકવાનું છોડી નદીકિનારે સ્થિર વસવાટની શરૂઆત કરી. માનવ સમુદાયે કુદરતી અને માનવ પરિબળોની સામે ક્યારેક સંઘર્ષ તો ક્યારેક સહકાર સાધી વર્તમાન સુધીની લાંબી મજલની સફર કરી છે. સમયની સાથે માનવ અને માનવસમાજની વિકાસગાથા રોમાંચક અને ઘણી અદ્‌ભુત રહી છે.
- પથ્થર યુગનો માનવી કઈ રીતે જીવતો એ આપણા માટે અગત્યનું નથી, તેના માટે અગત્યનું છે આપણી ભાવિ પેઢીનો માનવી કઈ રીતે જીવશે. આજનું બાળક ભૂતકાળના માનવીની સિદ્ધિઓ અને નિષ્ફળતાઓ સમજશે તો તેના વર્તમાનને યોગ્ય રીતે ઘડી ભવિષ્યના માર્ગને વધુ સરળ બનાવી શકશે.
- આજથી ચાર-પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાંના સિંધુ પ્રદેશના માનવી પાસે જ આજની સુવ્યવસ્થિત નગરયોજના અને આજની ગટર-વ્યવસ્થાનાં બીજ પડેલાં હતાં. આ બધું કઈ રીતે શક્ય બન્યું ? તેની સમજ આજના વિદ્યાર્થીઓ અને નાગરિકોએ કેળવવી પડશે.
- આજના વિશ્વ ઇતિહાસના તખ્તા પર થતા રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચેના સંઘર્ષ, સમસ્યાઓ અને આ સમસ્યાઓના સંદર્ભમાં બદલાતી જતી નીતિઓને જો આજનું બાળક નહીં સમજે તો વર્તમાન સાથે તે કદી કદમ મિલાવી શકવાનો નથી. તેથી જ આપણી શાળા મહાશાળાઓમાં ભૂતકાલીન અને વર્તમાનકાલીન ઇતિહાસ શિક્ષણ મહત્ત્વનું બન્યું છે.

- પૃથ્વીનો ગોળો બજારમાં વિવિધ પ્રકારના પૃથ્વીના ગોળા ઉપલબ્ધ છે. આ ગોળા લાકડાના, પ્લાસ્ટિકના, પતરાના, રબરના અને કાગળના માવામાંથી બનાવેલ હોય છે. આમાંથી પ્લાસ્ટિકના કે રબરના લેમિનેટેડ પૃથ્વીના ગોળાની પસંદગી કરવી, જે લાંબા સમય સુધી ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

2. નકશા :

- નકશો એક વક્રાકાર પૃથ્વી કે તેના કોઈ એક ભાગનું સપાટ કાગળ પરનું નાના કદનું આલેખન છે. આ સમતલ આલેખનને નકશો કહેવાય છે.
- નકશાને અંગ્રેજીમાં Map કહેવાય છે.
- **નકશાના બે પ્રકાર છે :**
  1. માપને ધ્યાનમાં લઈને સર્વે નકશા, એટલાસના નકશા અને ભીંત નકશા
  2. વિગતોને ધ્યાને લઈને પ્રાકૃતિક નકશા, સાંસ્કૃતિક અને રેખાંકિત નકશાઓ.
- **નકશાનાં અંગો :**
- નકશા સંબંધિત વિવિધ કૌશલ્ય કેળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને નકશાનાં મહત્ત્વનાં અંગોનો ખ્યાલ આપવો જરૂરી છે.
- **નકશાનાં મુખ્ય છ અંગો છે :**

(i) અક્ષાંશ-રેખાંશ (ii) સ્કેલમાપ
(iii) પ્રક્ષેપ (iv) ચિહ્નો
(v) ચિહ્નોની ઓળખચાવી (vi) રંગ

(i) અક્ષાંશ-રેખાંશ :

- પૃથ્વી પરના સ્થળ/પ્રદેશને ચોક્કસ જગ્યાએ દર્શાવવા અક્ષાંશ અને રેખાંશનો આધાર લેવો પડે છે.
- આથી અક્ષાંશ અને રેખાંશ નકશાનાં અનિવાર્ય અંગ બની રહે છે.

(ii) સ્કેલ માપ (પ્રમાણ માપ) :

- બે સ્થળો વચ્ચે નકશાઓમાંના અંતર અને વાસ્તવિક અંતર વચ્ચેના ગુણોત્તરને સ્કેલ માપ કહે છે.
- સ્કેલ માપ વિનાના આલેખન કે રેખાંકનને ચાર્ટ્સ કહેવાય છે.
- દરેક નકશામાં ચોક્કસ સ્કેલ માપ દર્શાવેલું હોવું જોઈએ.

(iii) પ્રક્ષેપ :

- પૃથ્વીની વક્રાકાર સપાટીને સમતલ સપાટી પર આલેખવાની પદ્ધતિને નકશામાં 'પ્રક્ષેપ' કહે છે.
- પ્રક્ષેપ દ્વારા પૃથ્વીના ભાગોને નકશામાં આલેખતાં તેના આકાર, કદ અને દિશામાનમાં ઓછી ભૂલો આવે છે.

(iv) ચિહ્નો :

- નકશામાં કેટલીક માહિતી દર્શાવવા માટે કેટલાંક પ્રમાણભૂત ચિહ્નો વપરાય છે. જેથી નકશાનું અર્થઘટન કરવામાં સરળ બને છે.
- તે માટે નકશામાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી સંજ્ઞાઓ નકશામાં સંજ્ઞાસૂચિ રૂપે મૂકેલ હોવી જોઈએ.

(v) ચિહ્નોની ઓળખચાવી :

- નકશાઓમાં કેટલીક ભૌગોલિક/ઐતિહાસિક બાબતો રજૂ કરવા માટે પ્રમાણભૂત ચિહ્નો નથી.
- આ માહિતી દર્શાવવા જે ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરેલ હોય તેની નકશામાં અલગ ઓળખચાવી આપવી જોઈએ. જે અર્થઘટનમાં મદદરૂપ થાય છે.

(vi) રંગ :

- નકશાઓ સામાન્ય રીતે રંગીન હોય છે.
- રાજકીય નકશાઓમાં વપરાતા રંગોનું કોઇ ચોક્કસ અર્થઘટન નથી, પરંતુ તેનો હેતુ એક દેશથી બીજાને અલગ દર્શાવવાનો હોય છે.
- જ્યારે પ્રાકૃતિક/ભૌગોલિક નકશાઓમાં વપરાતા રંગ અર્થસૂચક હોય છે. આ રંગ આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે પ્રમાણિત હોય છે.
- પૃથ્વીની સપાટીની જુદી જુદી ઊંચાઈ માટે જુદા જુદા રંગ વપરાય છે. મેદાન પ્રદેશ માટે લીલો, ઉચ્ચપ્રદેશ માટે પીળો, પર્વતીય પ્રદેશ માટે કથ્થાઇ અને પાણી માટે વાદળી રંગ વપરાય છે.
- નકશામાં વપરાયેલ રંગોની ઓળખચાવી પણ નકશાની એક બાજુએ દર્શાવેલી હોવી જોઈએ.

નકશાનું અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં મહત્ત્વ :

- સામાજિક વિજ્ઞાનના શિક્ષણમાં નકશો શિક્ષકનું હાથવગું હથિયાર છે.
- તે શિક્ષકનો સાચો સાથી છે.
- નકશા વિનાનું સામાજિક વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ અધૂરું છે.
- નકશાની મદદથી વિષયવસ્તુ સમજવામાં સરળતા રહે છે.
- સામાજિક વિજ્ઞાનનાં વિવિધ કૌશલ્યો જેવાં કે – નકશાવાચન, નકશાપૂર્તિ, નકશા દોરવા, નકશાનું અર્થઘટન કરવું... વગેરે કૌશલ્યોનો વિકાસ કરી શકાય છે.
- વિદ્યાર્થીઓ સાંકેતિક ચિહ્નો, રંગોનું અર્થઘટન કરતાં શીખે છે.
- વિદ્યાર્થીઓને દિશા, બે સ્થળ વચ્ચેનું અંતર, સીમાઓનો ખ્યાલ વધુ સ્પષ્ટ બને છે.
- નકશાઓ ઐતિહાસિક ઘટનાઓનાં કારણો સમજવામાં ઉપયોગી બને છે.
- પ્રવાસના આયોજન માટે વર્તમાનપત્રોમાં આવતી વિવિધ ઘટનાઓ, બનાવો, પ્રવૃત્તિઓને યોગ્ય રીતે સમજવામાં ઉપયોગી થાય છે.
- નકશાકાર્ય દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ વધુ સક્રિય રહે છે. પરિણામે વિષયવસ્તુ રસમય બને છે.
- વિદ્યાર્થીઓમાં તુલનાશક્તિ, અનુમાન, કાર્યકારણ સંબંધ, અર્થઘટન કરવાની શક્તિ વગેરેનો વિકાસ થાય છે.
- બાળકોને અધ્યયનમાં ઊંચા પ્રકારનો રસ અને પ્રેરણા પૂરાં પાડે છે.

LIBERTY PUBLICATIONS
EXPERTS IN COMPETITIVE CAREER GUIDANCE

લેટેસ્ટ ફેક્ટસ ઈન જનરલ નોલેજ (LGK)

લવાજમ ભરવાના ફાયદા

સમયગાળો		લવાજમ વિના 6 LGKની કિંમત	લવાજમ ભર્યા બાદ 6 LGKની કિંમત	SAVE
છ માસિક	→	660/-	570/-	90/-
વાર્ષિક	→	1320/-	950/-	370/-
દ્વિ-વાર્ષિક	→	2640/-	1680/-	960/-

વર્તમાન પ્રવાહોમાં 100% સફળતાની ગેરંટી એટલે LGK

LGKનું લવાજમ ભરવા માટે આપેલ QR Code Scan કરો

સામાજિક વિજ્ઞાનનો અન્ય વિષયો સાથેનો અનુબંધ :

ઈતિહાસનો ભૂગોળ સાથે અનુબંધ :

- સામાજિક વિજ્ઞાનમાં ઈતિહાસ અને ભૂગોળ વચ્ચે અરસપરસ અતિ ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. બંને વિષયો "એક સિક્કાની બે બાજુઓ' સમાન છે. બંને વિષયો સામાજિક વિજ્ઞાનના વિષયો છે બંનેનું ધ્યેય પણ સમાન છે."
- બંને વિષયો વિશ્વના માનવસમાજની ગતિ-પ્રગતિ તેમની વિકાસયાત્રા અને વિવિધ ક્ષેત્રે તેમની સિદ્ધિઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.
- ઈતિહાસના શિક્ષણ માટે ભૂગોળના જ્ઞાનનો આધાર લેવાનું આવશ્યક છે. કોઈ પણ દેશના ઈતિહાસને ઘડવામાં – આકાર આપવામાં તે દેશની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનું મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન હોય છે.
- ડો. જોન્સનના મત પ્રમાણે... ભૂગોળ વિના ઈતિહાસ અને ઈતિહાસ વિના ભૂગોળની કલ્પના કરવી અસંભવ છે.
- પ્રો. વી. ડી. ઘાટ જણાવે છે કે... ઈતિહાસ એ માનવ-વ્યવહારોનો સંગ્રહ છે, જ્યારે ભૂગોળ આ વ્યવહારો જે સ્થળે બન્યા હોય તે સ્થળનો નિર્દેશ કરતો વિષય છે.
- ઈતિહાસના પ્રસંગો ઘટનાઓ થવાનાં કારણો તે સ્થળની ભૂગોળથી પરિચિત થવાથી જાણી શકાય છે.
- ભૂગોળને મહદ્અંશે વર્તમાન સાથે સંબંધ છે, જ્યારે ઈતિહાસને અતીત સાથે સંબંધ છે.
- માનવ જે સ્થળે ગયો અને વ્યવહાર કર્યો અને જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓ વિકસાવી તેનું વર્ણન ઈતિહાસ કરે છે.
- ઈતિહાસ જે બન્યું તે દર્શાવે છે, જ્યારે ભૂગોળ માનવની વર્તમાન રહેણીકરણી, તેની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનું વર્ણન કરે છે.
- રિચાર્ડ હાર્ટશોના 'ધ નેચર ઓફ જ્યોગ્રાફી' નામના પુસ્તકમાં બંને વચ્ચેનો સંબંધ આ મુજબ સ્પષ્ટ કરે છે .
- સમયનો આધાર લઈ વર્ણન કરવું એ ભૂગોળ છે.
- ભૂગોળ એ ઈતિહાસથી માત્ર સમય અને વિસ્તારની દૃષ્ટિએ ભિન્ન છે.
- ઘટના ક્યા સમયે ઘટી, બનાવ ક્યા સ્થળે બન્યો એ ઈતિહાસ દ્વારા જાણી શકાય છે. ભૂગોળ એ ઘટનાસ્થળ, સ્થાન અંગેની વિસ્તૃત માહિતીની જાણકારી આપે છે.
- ભૂગોળ એ ઈતિહાસને સમજવાની દૃષ્ટિ છે, ઈતિહાસની ભવ્ય ઈમારતોનો પાયો ભૌગોલિક પરિવેશ છે.
- માનવજીવનની વિકાસયાત્રામાં, સાંસ્કૃતિક યાત્રામાં, તેની સિદ્ધિ કે સફળતામાં કે નિષ્ફળતામાં 'ભૌગોલિક પરિવેશ' મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.
- ઈતિહાસ આખરે તો પૃથ્વી પર ચાલતી સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓનું જ વર્ણન છે.
- રંગમંચ અને નાટક વચ્ચે જેવો ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે તેવો જ પારસ્પરિક નિકટનો નાતો ભૂગોળ અને ઈતિહાસ, ઈતિહાસ અને ભૂગોળ વચ્ચે છે.
- કોઈ પણ દેશની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ જ એના ઈતિહાસને ઘડે છે, તે એના ઈતિહાસનો આધાર છે.
- 'ભૌગોલિક સ્થિતિ ઈતિહાસનો આધાર છે. માનવના ખોરાક, પોશાક, આહાર-વિહાર વગેરે પર ભૌગોલિક વાતાવરણનો પ્રભાવ પડે છે.' **– ઈસા બૌમેહા**

ઉદાહરણો :

- મહારાષ્ટ્રની ભૌગોલિક અનુકૂળતાને શિવાજીને વિજય અપાવ્યો.
- નદી તટની સંસ્કૃતિઓ
- પ્રાચીન સમયમાં દિલ્હી રાજધાની શા માટે ?
- ભારત-પાકિસ્તાન ભાગલા
- બાંગ્લાદેશનો ઉદય
  - કોઈ પ્રદેશ-દેશની પ્રજાનાં લક્ષણો, નદી કિનારાની સંસ્કૃતિ, યુદ્ધો, યુદ્ધનાં પરિણામો, આક્રમણના માર્ગો, રાજ્ય વિસ્તાર, બંદરોનો વિકાસ અને વેપાર વગેરેની સમજ ભૂગોળનો અનુબંધ સાધવાથી વિકસે છે.
  - ઈતિહાસના બનાવો સમજવા ત્યાંની ભૌગેલિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ આવશ્યક છે. ઈતિહાસ એ નાટકનાં પાત્રો છે તે ભૂગોળ એ નાટક ભજવવા માટે પાત્રોનો તખતો છે.

ઈતિહાસ અને નાગરિક શાસ્ત્ર :

- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના બંને વિષયો છે. બંને એક સિક્કાની બે બાજુ સમાન છે.
- ઈતિહાસને નાગરિકશાસ્ત્ર વગર અને નાગરિકશાસ્ત્રને ઈતિહાસ વગર ચાલી શકે તેમ નથી.
- નાગરિકશાસ્ત્ર માનવીઓનાં કાર્યોને નાગરિક સાથે સાંકળીને અભ્યાસ કરે છે, જ્યારે ઈતિહાસ માનવીનાં કાર્યોને સમાજ સાથે સાંકળીને વર્ણવે છે.
- નાગરિકશાસ્ત્રમાં વર્તમાન શાસનતંત્રના સ્વરૂપનું વર્ણન હોય છે, જ્યારે ઈતિહાસ ભૂતકાલીન શાસન-વ્યવસ્થા વર્ણવે છે.
- નાગરિકશાસ્ત્ર વર્તમાન સમયની સામાજિક અને રાજકીય સમસ્યાઓનું વર્ણન કરે છે, જ્યારે ઈતિહાસ ભૂતકાલીન માનવ સમાજનો વિકાસ વર્ણવે છે.
- ઈતિહાસ એટલે ભૂતકાલીન રાજ્ય વ્યવસ્થા – પ્રો. ફ્રીમેન. તો પ્રો. જોન્સનના કહેવા પ્રમાણે : 'શાળાઓમાં ઈતિહાસના અધ્યાપનમાં સરકારની વ્યવસ્થા, તેનાં સ્વરૂપો તથા પરિવર્તનો અને કાર્યોનું જ્ઞાન અપાય છે.'
- કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર જેટલો રાજનીતિ શાસ્ત્રનો ગ્રંથ છે તેટલો જ ઈતિહાસનો ગ્રંથ છે.
- ઈતિહાસનું ક્ષેત્ર વ્યાપક છે તથા માનવીની પ્રત્યેક ક્રિયા સાથે જોડાયેલ છે, ત્યારે નાગરિકશાસ્ત્રનું ક્ષેત્ર સીમિત છે.
- ઈતિહાસ માનવના ભૂતકાળની વ્યાખ્યા કરે છે, જ્યારે નાગરિકશાસ્ત્ર વર્તમાન તથા ભૂતકાળ બંનેની ચર્ચા કરે છે.
- એસ. કે. કોચર આ અંગે જણાવે છે કે 'જેમ વનસ્પતિશાસ્ત્રનો સંબંધ વનસ્પતિ સાથે અને જીવશાસ્ત્રનો સંબંધ પ્રાણીઓ સાથે છે તેમ શાસનતંત્ર સાથે ઈતિહાસનો સંબંધ છે."

9. શાળાને લગતી પ્રવૃત્તિઓ :

- સામાજિક વિજ્ઞાનને ધ્યાનમાં રાખી શાળાને લગતી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ થઈ શકે.
- ઉદ્યોગપતિનું પ્રવચન ગોઠવી શકાય.
- સામાજિક વિજ્ઞાનના નિષ્ણાતોના પ્રવચનો ગોઠવી શકાય.
- ભેગી કરેલી માહિતી બુલેટિન બોર્ડ પર મૂકી શકાય.
- દૈનિક પેપરમાંથી સમાચાર પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરી શકાય, બુલેટિન બોર્ડ પર મૂકી શકાય.
- દૈનિક પેપરમાંથી ભેગા કરેલાં સમાચાર બુલેટિન બોર્ડ પર લખવામાં આવે.
- પ્રાર્થનાસભામાં, અંદાજપત્ર, પંચવર્ષીય યોજના વગેરેની માહિતી રજૂ કરી શકાય. ગાંધીજી, સરદાર પટેલ વગેરે.

10. અર્થઘટન કરવાનું કૌશલ્ય :

- સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળ દ્વારા થયેલ પ્રવૃત્તિઓ પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરી શકાય.
- પ્રવાસ, મુલાકાતની માહિતી આપી શકાય.
- સમાચારનું વાંચન કરી શકાય.
- અન્ય મંડળની પ્રવૃત્તિઓના સમાચાર રજૂ કરી શકાય.

11. સ્કેપબુક તૈયાર કરવી :

- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષય માનવજીવન સાથે સંકળાયેલ છે, તેની આર્થિક બાબતો વિશેનો અભ્યાસ કરી સ્કેચ બુકમાં મૂકી શકાય.
- સામાજિક વિજ્ઞાનને લગતી માહિતી-મેગેઝિન, વર્તમાન પેપર વગેરેમાંથી ભેગી કરી મૂકી શકાય.
- દા.ત., બજેટ, આર્થિક નીતિ, ઉદ્યોગ નીતિ, વિદેશ વેપાર વગેરે.
- વસ્તીવિષયક આંકડાઓ, પંચવર્ષીય યોજનાઓ, ઉદ્યોગો, વસ્તી, બેકારી, ઉત્પાદન, વિકાસદર, ખેતી વગેરે.
- સ્કેપબુક વર્ષ પ્રમાણે બનાવી શકાય, તેમાં નવી નવી છેલ્લામાં છેલ્લી બાબતો ઉમેરાતી જાય.
- સ્કેપબુક તૈયાર કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને વાંચનમાં રસ લેતા કરી શકાય. કટિંગ્સ, વર્ગીકરણ, સંગ્રહ સાચવણી, ફાઈલિંગ વગેરેની તાલીમ મળે છે.

12. વિશિષ્ટ દિવસોની ઉજવણી :

- શાળામાં વિશિષ્ટ દિવસોની ઉજવણી કરવામાં આવે.
- દા.ત., 15મી ઓગસ્ટ, 26મી જાન્યુઆરી, શાળા સ્થાપના દિવસ, નવરાત્રિ, રક્ષાબંધન, જન્માષ્ટમી, સરદાર પટેલ નિર્વાણ દિન, ગાંધીજી નિર્વાણ દિન, ઈદ, રમજાન, નાતાલ, વૃક્ષારોપણ, વિશ્વ પર્યાવરણ દિન, વન સપ્તાહ, પ્રાણી સુરક્ષા સપ્તાહ વગેરે.

13. સામાજિક સેવાકાર્યો :

- કુદરતી આફતોના સમયમાં સામાજિક સેવાનાં કાર્યો હાથ ધરવામાં આવે છે.
- પૂર, ભૂકંપ જેવા સમયે ફૂડ પેકેટ તૈયાર કરવામાં આવે.
- વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પેકેટનું વિતરણ કરવામાં આવે.
- શાળા પોતાની પરિસ્થિતિ અને અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરી, વિદ્યાર્થીઓમાં સામાજિક વિજ્ઞાન તરફ રસ લેતા કરી શકાય.
- વિદ્યાર્થીઓ સારું કાર્ય કરે તો તેને પ્રેરણા પૂરી પાડવી જોઈએ.
- આ ઉપરાંત સાધનનું નિર્માણ કરવાની પ્રવૃત્તિ
- ગ્રાહક સુરક્ષા, દેશપ્રેમ ગીત સ્પર્ધા, દેશ-વિદેશના સિક્કાઓ, ટપાલ-ટિકિટો એકઠી કરવી, ઉષ્ણતામાન, હવાનું દબાણ, ભેજનું પ્રમાણ અને વરસાદનું પ્રમાણ જાણવા વપરાતાં સાદાં યાંત્રિક સાધનો વાપરતાં શીખવવું.

સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળના હેતુઓ :

- વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળમાં રસ લેતાં કરવા.
- વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળના ક્ષેત્રમાં થતાં કાર્યોથી પરિચિત કરવા.
- વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળની શોખની પ્રવૃત્તિઓ વિકસાવવી.
- સામાજિક વિજ્ઞાનના હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને શોધી કાઢવા અને તેમના વિકાસ માટેની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.
- વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક વિજ્ઞાનનો વ્યવહારિક જીવનમાં ઉપયોગ કરતાં થાય.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શક્તિને ધ્યાનમાં રાખી વ્યવસાય પસંદ કરી શકે.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જવાબદારી સમજી શકે.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાના નવરાશના સમયનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં થાય.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શક્તિ સર્જનાત્મક માર્ગે વાળે તે તરફ ધ્યાન ખેંચવા.
- વિદ્યાર્થીઓમાં આત્મ વિશ્વાસનો વધારો કરવા.
- વિદ્યાર્થીઓમાં લઘુતાગ્રંથિ દૂર કરવા તેમજ રજૂઆત કરતાં થાય.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાના સંસારિક જીવનમાં સામાજિક વિજ્ઞાનના જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન જીવે તે પ્રમાણે વિચાર કરતાં થાય.
- શૈક્ષણિક સાધનોનું નિર્માણ કરે.
- જૂથકાર્યમાં સહકાર આપે.
- ઉમદા વિશ્વ નાગરિક બને.
- રાષ્ટ્રની સંપત્તિનું જતન કરે.
- માનવ અધિકારોથી પરિચિત થાય અને તેનો આદર કરે.
- રાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન કરતાં શીખે.
- શાળાનું પર્યાવરણ પ્રવૃત્તિઓથી જીવંત બનાવે.
- રાષ્ટ્રનાં વિકાસ કાર્યોમાં સહભાગી બને.

સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણ અને ક્ષેત્ર મુલાકાત :

મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ :

➥ મૂલ્યાંકન એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. શિક્ષણ પ્રક્રિયામાં તેનું આગવું મહત્ત્વ હોઈ છે

મોડેલ પ્રશ્નપત્ર (નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર)

વિભાગ 1

1. એક શિક્ષક કહે છે, "બધાં બાળકોમાં વિકાસનો ક્રમ જોવા મળે છે, તેથી સમાન ઉંમરનાં બધાં બાળકોએ એક જ સમયે સમાન કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ." શિક્ષકના આ નિષ્કર્ષનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કર્યું છે?

(A) યોગ્ય છે, કારણ કે વિકાસનો ક્રમ અને વિકાસની ગતિ એક જ બાબત છે.

(B) અયોગ્ય છે, કારણ કે વિકાસનો ક્રમ હોવા છતાં વ્યક્તિગત વિકાસની ગતિમાં તફાવત હોય છે.

(C) યોગ્ય છે, કારણ કે સમાન ઉંમરનાં બાળકોના અનુભવો સમાન હોય છે.

(D) અયોગ્ય છે, કારણ કે બાળકના વિકાસમાં કોઈ ક્રમ હોતો નથી.

2. એક વિદ્યાર્થીની શીખવાની ક્ષમતા વિશે શિક્ષક કહે છે, "તેની ક્ષમતા વારસાથી નક્કી થઈ ગઈ છે; શાળાનું વાતાવરણ બદલવાથી કોઈ લાભ નહીં થાય." વિકાસના સિદ્ધાંતો અનુસાર કયું વિધાન સૌથી યોગ્ય છે?

(A) વારસો વિકાસને અસર કરે છે, પરંતુ વાતાવરણ માત્ર શારીરિક વૃદ્ધિને અસર કરે છે.

(B) શાળામાં પ્રવેશ પછી વારસાની અસર સંપૂર્ણપણે સમાપ્ત થાય છે.

(C) વારસો અને વાતાવરણ એકબીજાથી સ્વતંત્ર રહીને વિકાસ નક્કી કરે છે.

(D) વિકાસમાં વારસો અને વાતાવરણની આંતરક્રિયા ભાગ ભજવે છે; શૈક્ષણિક તકોમાં સુધારો ઉપયોગી બને છે.

3. પિયાજેના સંરચનાવાદી અભિગમ અનુસાર વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાનની રચના માટે નીચેની કઈ પ્રવૃત્તિ સૌથી વધુ યોગ્ય છે?

(A) વિદ્યાર્થીઓને વસ્તુઓ પર બળ લગાવી ફેરફારોનું અવલોકન કરાવવું અને તેમના તારણોની ચર્ચા કરાવવી.

(B) શિક્ષકે નિયમ સમજાવી વિદ્યાર્થીઓને તેની વ્યાખ્યા વારંવાર લખાવવી.

(C) પ્રયોગનું પરિણામ અગાઉથી જણાવવું અને તે જ પરિણામ લખનારને ગુણ આપવા.

(D) વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વસમજ જાણ્યા વિના સીધી જ અમૂર્ત વ્યાખ્યા સમજાવવી.

4. વિદ્યાર્થી સમસ્યાનો ઉકેલ શોધતી વખતે અટકે છે. વાયગોત્સ્કી સંબંધિત શૈક્ષણિક સૂચનોને અનુરૂપ શિક્ષકનો સૌથી યોગ્ય પ્રતિભાવ કયો છે?

(A) વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ પ્રકારની મદદ વિના ફરી પ્રયત્ન કરવા કહેવું.

(B) સંપૂર્ણ ઉકેલ લખાવી તેનું પુનરાવર્તન કરાવવું.

(C) વિદ્યાર્થીની વિચારપ્રક્રિયા સાંભળવી, માર્ગદર્શક પ્રશ્નો પૂછવા અને સહપાઠીઓ સાથે ચર્ચાની તક આપવી.

(D) વિદ્યાર્થીની ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન માત્ર તેના અંતિમ જવાબ પરથી કરવું.

5. નીચેની બે પરિસ્થિતિઓ વાંચો.

પરિસ્થિતિ-I : વિદ્યાર્થી પુરાવા સાથે જવાબ આપે ત્યારે શિક્ષક તરત તેની ચોક્કસ પ્રશંસા કરે છે. ત્યાર પછી વિદ્યાર્થી વધુ વાર પુરાવા સાથે જવાબ આપવા લાગે છે.

પરિસ્થિતિ-II : વિદ્યાર્થી કોયડો ઉકેલવા જુદા જુદા ઉપાયો અજમાવે છે. નિષ્ફળ ઉપાયો છોડીને સફળ ઉપાય અપનાવતાં તેના પ્રયત્નો અને સમય ઘટે છે.

આ પરિસ્થિતિઓ સાથે સૌથી યોગ્ય રીતે જોડાતા સિદ્ધાંતો કયા છે?

(A) I — પાવલોવનું શાસ્ત્રીય અભિસંધાન; II — કોહલરનું આંતરસૂઝ દ્વારા અધ્યયન

(B) I — સ્કીનરનું કારક અભિસંધાન; II — થોર્નડાઇકનું પ્રયત્ન અને ભૂલ દ્વારા અધ્યયન

(C) I — થોર્નડાઇકનું પ્રયત્ન અને ભૂલ દ્વારા અધ્યયન; II — સ્કીનરનું કારક અભિસંધાન

(D) I — કોહલરનું આંતરસૂઝ દ્વારા અધ્યયન; II — પાવલોવનું શાસ્ત્રીય અભિસંધાન

6. રીના જૂથકાર્ય દરમિયાન સહપાઠીઓની લાગણીઓ અને મતભેદો સમજીને તેમની વચ્ચે સહકાર સાધે છે. મીના પોતાની લાગણીઓ, શક્તિઓ અને મર્યાદાઓને સમજીને વ્યક્તિગત લક્ષ્યો નક્કી કરે છે. ગાર્ડનરના સિદ્ધાંત મુજબ અનુક્રમે કઈ બુદ્ધિ વધુ સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થાય છે?

(A) વ્યક્તિઅંતર્ગત બુદ્ધિ — આંતરવૈયક્તિક બુદ્ધિ

(B) ભાષાકીય બુદ્ધિ — તાર્કિક-ગાણિતિક બુદ્ધિ

(C) આંતરવૈયક્તિક બુદ્ધિ — ભાષાકીય બુદ્ધિ

(D) આંતરવૈયક્તિક બુદ્ધિ — વ્યક્તિઅંતર્ગત બુદ્ધિ

7. શાળાના પ્રદર્શનમાં શિક્ષક સાધનો ગોઠવવાનું કામ માત્ર છોકરાઓને અને સ્વાગતનું કામ માત્ર છોકરીઓને સોંપે છે. જાતિગત સમાનતા જાળવવા સૌથી યોગ્ય સુધારો કયો છે?

(A) વિદ્યાર્થીઓની રુચિ અને ક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને બંને પ્રકારનાં કાર્યોમાં છોકરા-છોકરીઓને સમાન તક આપવી.

(B) બંને જૂથોને સમાન ગુણ આપીને કામની વહેંચણી યથાવત્ રાખવી.

(C) આગામી કાર્યક્રમમાં કામ ઊલટાવી દેવું, પરંતુ રુચિ અને ક્ષમતા ધ્યાનમાં ન લેવી.

(D) બંને જૂથોને અલગ તાલીમ આપીને તેમના માટે નક્કી કરેલાં કાર્યો કાયમી રાખવાં.

8. શિક્ષક બે અલગ હેતુ માટે માહિતી મેળવવા માગે છે.

હેતુ–I : વિદ્યાર્થીમાં રહેલી વિશિષ્ટ સુપ્ત ક્ષમતા ઓળખવી.

હેતુ–II : શીખવેલા એકમમાં વિદ્યાર્થીએ કેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે જાણવું.

આ હેતુઓ માટે અનુક્રમે કઈ કસોટીઓ યોગ્ય છે?

(A) સિદ્ધિ કસોટી — અભિયોગ્યતા કસોટી

(B) વલણમાપન કસોટી — વ્યક્તિત્વ કસોટી

(C) અભિયોગ્યતા કસોટી — સિદ્ધિ કસોટી

(D) વ્યક્તિત્વ કસોટી — વલણમાપન કસોટી

9. એક શાળા દર અઠવાડિયે લેખિત કસોટી લે છે અને માત્ર વિષયવાર ગુણ નોંધે છે. તે આ વ્યવસ્થાને "સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન" કહે છે. આ દાવાનું સૌથી યોગ્ય મૂલ્યાંકન કર્યું છે?

(A) દાવો યોગ્ય છે, કારણ કે વારંવાર કસોટી લેવાથી મૂલ્યાંકન આપમેળે સર્વગ્રાહી બને છે.

(B) દાવો અધૂરો છે, કારણ કે વિષયજ્ઞાન ઉપરાંત વ્યક્તિગત-સામાજિક ગુણો, વલણો અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓનું મૂલ્યાંકન તથા પ્રતિપોષણ પણ જરૂરી છે.